

Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 1131
Orta Doğu ve Orta Asya-Kafkaslar Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları No: 3
Araştırma Serisi No: 2

P2
31
0295

ERZURUM KÖLİ ÇOR

YAZITI VE ANIT MEZAR KOMPLEKSİ

DR. OSMAN MERT

Atatürk Üniversitesi
Kütüphane ve Dok. Daire Bşk.,
Bağışkayan
Dmb. No: 0202 872

ERZURUM 2015

“Anneme ve Babama...”

Eserin Yazarı: Dr. Osman MERT

Editör: Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ

Eserin Adı: Köli Çor Yazıtı ve Anıt Mezar Kompleksi

İnceleyenler: Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ - Prof. Dr. Mehmet TEZCAN

Bu eserin baskısından 5846 ve 2936 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Yasası hükümleri gereğince alıntı yapılamaz, eserin tamamı veya bir kısmı fotokopi yöntemiyle çoğaltılamaz. Fotoğraf, şekil, şema, grafik vb. öğeler yazarının izni alınmadan kopya edilemez. Eserin her türlü yayın hakkı yazarına aittir.

All rights reserved. Can not be copied.

ISBN: 978-975-442-764-6

Yayınevi: Zafer Medya Ofset Matbaacılık

Dizgi: Osman MERT - Cengiz ALYILMAZ

Sayfa Tasarımı: Mustafa ÖZÇİÇEK - Onur ER

Kapak Tasarımı: Mustafa ÖZÇİÇEK

Baskı, Cilt: Zafer Medya Ofset Matbaacılık

Basım Yeri ve Yılı: Erzurum, 2015

Bu kitapta yer alan tüm yazıların dil, bilim ve hukuk açısından sorumluluğu Yazarına aittir.

Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	IX
ÖN SÖZ	XI
KISALTMALAR DİZİNİ	XIII
1. KÖLİ ÇOR YAZITI	1
1.1. Köli Çor Yazıtı'nın Adı.....	3
1.2. Köli Çor Yazıtı'nın Bulunduğu Yer ve Önemi.....	4
1.3. Köli Çor Yazıtı'nın Ölçüleri.....	7
1.3.1. Yazılı Taşa Ait Ölçüler.....	7
1.3.2. Yazıtın Kaidesine Ait Ölçüler.....	9
1.4. Köli Çor Yazıtı'nın Yazım ve Dil Özellikleri.....	11
1.4.1. Köli Çor Yazıtı'nda Kullanılan Ünlüler.....	11
1.4.2. Köli Çor Yazıtı'nda Kullanılan Ünsüzler.....	16
1.4.2.1. Köli Çor Yazıtı'nda Kullanılan Kalın ve İnce Ünsüzler.....	16
1.4.2.2. Köli Çor Yazıtı'nda Kalın ve İnce Şekilleri Tek Karakterle Karşılanan Ünsüzler	16
1.4.2.3. Köli Çor Yazıtı'nda Kullanılan Çift Ünsüz İşaretleri.....	18
1.4.3. Köli Çor Yazıtı'nda Kullanılan Hece İşaretleri.....	19
1.4.4. Köli Çor Yazıtı'nda "ø" Boşluk Karakterinin Kullanımı.....	24
1.5. Köli Çor Yazıtı'nın Söz Varlığı.....	28
1.5.1. Köli Çor Yazıtı'nın Söz Varlığının Kavram İşaretleme Metotları Açısından Değerlendirilmesi	28
1.5.1.1. Kök veya Köken Hâlindeki Kavram İşaretleri	28
1.5.1.2. Gövde Hâlindeki Kavram İşaretleri	29
1.5.1.3. Birden Fazla Anlam Ögesiyle Kurulmuş Genel Anlamlı Kalıcı Kavram İşaretleri.....	31
1.5.2. Kişi, Boy, Kavim, Millet ve Devlet Adları.....	34
1.5.2.1. Kişi Adları / Unvanlar	34

1.5.2.2. Boy, Kavim, Millet ve Devlet Adları.....	35
1.5.3. Coğrafi Adlar.....	36
2. KÖLİ ÇOR YAZITI'NIN EPİGRAFİK BELGELEMESİ.....	37
2.1. Köli Çor Yazıtı'nın Batı Yüzü.....	42
2.1.1. Köli Çor Yazıtı'nın Batı Yüzünün Orijinal Metni	48
2.1.2. Köli Çor Yazıtı'nın Batı Yüzünün Yorumlu Yazı Çevirimi.....	51
2.1.3. Köli Çor Yazıtı'nın Batı Yüzünün Türkiye Türkçesine Aktarımı.....	56
2.2. Köli Çor Yazıtı'nın Doğu Yüzü.....	59
2.2.1. Köli Çor Yazıtı'nın Doğu Yüzünün Orijinal Metni.....	65
2.2.2. Köli Çor Yazıtı'nın Doğu Yüzünün Yorumlu Yazı Çevirimi.....	69
2.2.3. Köli Çor Yazıtı'nın Doğu Yüzünün Türkiye Türkçesine Aktarımı.....	76
2.3. Köli Çor Yazıtı'nın Güney Yüzü.....	80
2.3.1. Köli Çor Yazıtı'nın Güney Yüzünün Orijinal Metni.....	86
2.3.2. Köli Çor Yazıtı'nın Güney Yüzünün Yorumlu Yazı Çevirimi.....	87
2.3.3. Köli Çor Yazıtı'nın Güney Yüzünün Türkiye Türkçesine Aktarımı.....	88
2.4. Köli Çor Yazıtı'nın Batı Yüzünün Alt Kısımında Yatay Olarak Yazılan Satır.....	89
2.4.1. Köli Çor Yazıtı'nın Batı Yüzünün Alt Kısımında Yatay Olarak Yazılan Satırın Orijinal Metni.....	90
2.4.2. Köli Çor Yazıtı'nın Batı Yüzünün Alt Kısımında Yatay Olarak Yazılan Satırın Yorumlu Yazı Çevirimi.....	90
2.4.3. Köli Çor Yazıtı'nın Batı Yüzünün Alt Kısımında Yatay Olarak Yazılan Satırın Türkiye Türkçesine Aktarımı....	90
2.5. Köli Çor Yazıtı'nın Kuzey Yüzü.....	91

3. KÖLİ ÇOR ANIT MEZAR KOMPLEKSİ.....	95
3.1. Eski Türk Anıt Mezar Geleneği	97
3.2. Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi.....	101
3.2.1. Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'ndeki Barkın Bugünkü Durumu.....	105
3.2.2. Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'ndeki Sunak Masasının Bugünkü Durumu.....	109
3.2.3. Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'ndeki Heykellerin Bugünkü Durumu.....	118
3.2.3.1. Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'ndeki İnsan Heykellerinin Bugünkü Durumu.....	118
3.2.3.2. Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'ndeki Hayvan Heykellerinin Bugünkü Durumu.....	134
3.2.4. Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'ndeki Balbalların Bugünkü Durumu.....	140
4. SÖZLÜK – DİZİN.....	145
5. BİBLİYOGRAFYA.....	157
EK: ÖZ GEÇMİŞ.....	189

TAKDİM

Kendini, kimliğini, dilini, tarihini ve kültürünü bilme ve tanıma ihtiyacı duyan insanoğlunun bu ihtiyacını gidermesinde en önemli yol gösterici, içinde yaşadığı toplumun geçmişte yaptıkları ya da biriktirdikleridir. Dolayısıyla tarihî kavramlar insanın kendi kültürel kimliğini tanımasını, tanımlamasını ve algılamasını sağlayan son derece önemli araçlardır.

Evrensel bir canlı olarak dünyaya gelen insan, içine doğduğu ve yaşadığı kültürel çevreye göre Türk, İngiliz, Fransız, Rus... olur. Yani toplumsal davranış sergileyen insan evrensel bir canlı iken, kültürler evrensel değildir.

Her nesil aslında kendinden önceki ve sonraki nesil arasında gerek biyolojik gerekse kültürel olarak birer köprü görevi görür. Bir neslin kültürel işlevini yerine getirmemesi ya da getirememesi kuşaklar arasında kopukluğa neden olur. Bu sebeple devletler, bekaları için eğitim sürecinde bireyleri şekillendirirken toplumun tarih içinde geliştirdiği sosyal değerleri ve kültürün pek çok ögesini bünyelerinde barındıran anıtları, yazıtları, mimari eserleri... birer araç olarak kullanıp toplumda ortak aklı oluşturmak zorundadırlar.

Küreselleşen dünyada toplumların karşı karşıya olduğu en ciddi sorunlardan birini kültürel kimliğin korunması oluşturur. Her toplum varlığını sürdürebilmek için geçmişe ait kültürel birikimini gelecek nesillere tanıtmak ve aktarmak zorundadır. Sosyal ve kültürel öğelerden bağımsız bir gelecek inşa etmenin mümkün olmadığı dünyamızda anıt, yazıt ve mimari eser gibi maddi kültür öğelerinin önemi geçmişe göre daha da artmıştır.

Türklerde yazı kavramının doğup geliştiği Moğolistan coğrafyasındaki tarihî eserlerimizden olan Köktürk harfli yazıtlar Türk kültür ve uygarlığı içinde son derece önemlidir. Türk kültürünün gelişme ve değişme aşamalarını bünyesinde barındıran bu eserler, vücuda getirildikleri dönem ile günümüzü birbirine bağlayan kültürel kodların da başında gelmektedir. Aynı zamanda Türk Dünyası'nın ortak geçmişine ait olan bu eserler,

Türk kimliğinin oluşturulmasında; Türk Dünyası'nda kolektif düşüncenin geliştirilmesinde önemli bir paya sahiptir. Bu sebeple belirtilen eserlerin korunması, belgelenmesi, nesillere tanıtılması, aktarılması ve bireylerin hayatlarına yapacağı sosyal ve kültürel etkilerin öğretim programları ve öğretmenler aracılığıyla kazandırılması gerekmektedir.

Dr. Osman Mert tarafından hazırlanan ve II. Köktürk Kağanlığı Dönemi'ne ait Köli Çor Yazıtı'nı ve Anıt Mezar Kompleksi'ni konu alan bu çalışma, hem konunun uzmanlarına hem de Türk diline, tarihine ve kültürüne ilgi duyanlara yol gösterici olacaktır.

Dr. Osman Mert'i; bu çalışmanın ortaya çıkmasına vesile olan "Türk Kültüründe Yazı Kavramının Gelişimi" adlı projenin başkanı Prof. Dr. Cengiz Alyılmaz'ı ve ekip arkadaşlarını tebrik eder; başarılı çalışmalarının devamını dilerim.

Prof. Dr. Hikmet KOÇAK

Rektör

Erzurum - 2015

ÖN SÖZ

(Kök)türk Kağanlığı Dönemi'nin önemli kültürel özelliklerinden birini de kağan, vezir, kumandan, boy beyi gibi seçkin ve saygın kişiler adına temsili mezar kompleksi yaptırma geleneği oluşturur. Bu gelenek çerçevesinde yaptırılan komplekslerin bir kısmı (Köl Tigin ve Bilge Kağan Anıt Mezar Komplekslerinde olduğu gibi) ölen kişinin ardından yaptırılmış; bir kısmı da (Bilge Tonyukuk Anıt Mezar Kompleksi gibi) sağlığında bizzat kişinin kendisi tarafından inşa ettirilmiştir. (Kök)türk Dönemi'nde ölen kişinin ardından yaptırılan mezar komplekslerinden biri de Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'dir.

Bir anıt mezar kompleksinde yazıt ne kadar önemliyse her biri kompleksin öğeleri olan heykeller, ihtiram yolu, bark, (varsa) sanduka, sunak masası, kurgan, kaide, balballar... bunlar üzerinde yer alan kültürel öğeler, kompleksteki öğelerin konumları, mezar kompleksinin yapıldığı yerin bilgi değeri de en az o kadar önemlidir. Dolayısıyla mezar kompleksinin yazıt dışındaki öğeleri göz ardı edilerek ya da uygun epigrafik belgeleme metotlarıyla yazıt üzerinde bizzat çalışmadan herhangi bir yazıtla ilgili yapılacak akademik yayın pek çok açıdan eksik olacaktır.

Köli Çor Yazıtı'yla ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde, bu çalışmaların çok önemli bir kısmında yalnızca yazıt metninden hareket edildiği ve araştırmacıların çoğunun da bölgeye giderek yazıt üzerinde bizzat çalışmadığı anlaşılmaktadır. Bu durumun yayınlardaki en önemli delillerinden biri, yazıtın batı yüzünün alt kısmında bulunan ve yatay olarak yazılmış olan satırdır. Zira şu ana kadar yapılan yayınların önemli bir kısmında bu satıra ya hiç yer verilmemiş ya da aynı döneme ait yazıtlardaki yazıcıya ait kalıp ifadelerden hareketle bir metin tasarlanmıştır.

Çalışmanın hazırlık ve belgeleme aşamasında, başkanlığını Prof. Dr. Cengiz Alyılmaz'ın yaptığı ve Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenen "Türk Kültüründe Yazı Kavramının Gelişimi (BAP 2006 / 75)" adlı proje kapsamında Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'nde de araştırma ve incelemeler yapıldı. Araştırmalar sırasında mezar kompleksinin GPS kaydı alındı; komplekste yer alan öğelerin yüksek çözünürlüklü görüntüleri elde edildi; yazıt metni epigrafik ve

fotogrametrik yöntemlerle belgelendi. İnceleme aşamasında ise elde edilen veriler, daha önce yapılan yayınlar da dikkate alınarak Türk kültüründe mezar geleneği, yazıtın bulunduğu coğrafyanın nitelikleri, dönemin kültürel özellikleri, inanç sistemi ve tarihî bilgilerden hareketle değerlendirildi.

Çalışmanın birinci bölümünde yazıtla ilgili genel bilgilere; ikinci bölümde ise yazıtın orijinal metnine, yorumlu yazı çevirimine ve Türkiye Türkçesine aktarımına yer verildi. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise görüntülerle de desteklenerek “eski Türk anıt mezar geleneği” hakkında bilgi verildi. Ardından da Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi’nin genel durumu, kompleks içinde yer alan bark, sunak masası, heykeller ve balballar Türk kültür coğrafyasındaki benzer örneklerle de desteklenerek ilgililerin dikkatlerine sunuldu.

Çalışmanın dördüncü bölümünde yazıt metninde yer alan kelimelerden oluşan bir “Sözlük - Dizin”e ve beşinci bölümde de konuyla ilgili bundan sonra yapılacak çalışmalara fayda sağlayacağı düşüncesiyle geniş bir “Bibliyografya”ya yer verildi.

Projeyi destekleyen Atatürk Üniversitesi Rektörlüğüne ve Rektörümüz Prof. Dr. Hikmet Koçak’a; ekip başkanımız, hocam Prof. Dr. Cengiz Alyılmaz’a; Doç. Dr. Murat Yakar’a, Doç. Dr. Semra Alyılmaz’a, Prof. Dr. Tsendiin Battulga’ya, Prof. Dr. Mehmet Tezcan’a, Arş. Gör. Onur Er’e, Arş. Gör. İsmail Çoban’a, Dr. Kürşad Çağrı Bozkırlı’ya; çalışmanın tasarımını gerçekleştiren Mustafa Özçiçek’e ve TEKE Dergisi ekibindeki diğer arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Erzurum - 2015

Dr. Osman MERT

KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltma	Karşılığı	Kısaltma	Karşılığı
A	Aydarov, 1971: 334-338	H-Ö	Hayashi- Ōsawa, 1999: 148-157
Ay	Aydın, 2012: 135-149	J-S	Joldasbekov-Sartkocaulı, 2005: 323-346
age	Adı geçen eser	K	Kuzey
agm	Adı geçen makale	k.a.	Kişi adı
B	Batı	KB	Kutadgu Bilig
bk.	Bakınız	KÇ	Köli Çor Yazıtı
BK	Bilge Kağan Yazıtı	KT	Köl Tigin Yazıtı
Bo	Bold, 2006: 127-145	M	Malov, 1959: 25-30
BT	Bilge Tonyukuk Yazıtları	m	Metre
Br	Berta, 2010: 15-36	MÖ	Milattan önce
Bz	Bazılhan, 2005: 119-123	MS	Milattan sonra
C	Cilt	O	Orkun, 1936: 133-151
cm	Santimetre	Ö	Ölmez, 2013: 2016-229
Cl-Tr	Clauson-Tryjarski, 1971: 7-33	R-M	Recebov-Memmedov, 1993: 128-134
coğ.	Coğrafi ad	ŞU	Şine Us Yazıtı
D	Doğu	T	Tekin, 1968: 257-258; 293-295; 2003: 225
DLT	Divanü Lügati’t-türk	Ta	Tariat Yazıtı
DTS	Drevnet Tyursky Slovar	TDAY	Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten
Etü.	Eski Türkçe	Te	Tes Yazıtı -
EUTS	Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü	vb.	ve benzeri, ve benzerleri
G	Güney	vd.	ve devamı, ve diğer(ler)i
GB	Güneybatı	vs.	vesaire

Foto 1: Bir Türk Bahadırı
(Kazarman, Kırgızistan)

KÖLİ ÇOR YAZITI

1

Foto 2: Köli Çor Yazıtı (Foto: C. Alyılmaz)

1. KÖLİ ÇOR YAZITI:

1.1. Köli Çor Yazıtı'nın Adı:

Adına yazıt dikilen kişinin adı / unvanı olan ve yazıtta geçen “𐰚𐰣𐰠𐰢𐰣 / köli çor” kavram işareti göz önünde bulundurularak yazıtı “*Köli Çor Yazıtı*” adı verilmiştir.

Foto 3: Köli Çor kavram işaretinin yazıtta geçen şeklinin estampajlı görüntüsü

Bugüne kadar yapılan çalışmalarda da yazıtın adlandırılmasını araştırmacıların bir kısmı yazıtın bulunduğu bölgenin adından, bir kısmı da adına yazıt dikilen Köli Çor'dan hareketle yapmayı tercih etmişlerdir. Bunların en yaygın olanları şunlardır: **İkhe-khuchoto** (Kotwich, 1928: 60); **Küli-Çur** (Malov, 1959: 25); **İhe Hüso** (Orkun, 1994: 134); **Küli Çor / İhe-Höşötü** (Tekin, 2003: 225); **Küli-Çor / İkh-Khoshoot** (Hayashi ve Ōsawa, 1999: 148); **Köl İç Çor** (Sertkaya, 1995: 154; Sertkaya, Alyılmaz ve Battulga, 2001: 171; Şirin User, 2009: 470); **Küli Çurt** (Bold, 1990: 40; Bold, 2000: 132); **Köli Çor** (Berta, 2010: 15); **Küli Çor** (Aydın, 2012: 135); **Küli Çor / İh-Hüşöt** (Ölmez, 2013: 222).

Köli Çor Yazıtı'nın dikildiği bölgede bulunan (ancak büyük bölümü bugün yatık durumdaki) dikili taşlardan dolayı yazıt “**İh Höşöt Yazıtı**” olarak da adlandırılmaktadır.

¹ Anıt mezar kompleksinin 200 m kuzeyinden bugün Moğollar tarafından “İh Höşötiin Gol” olarak adlandırılan bir ırmak geçmektedir. Ancak bu ırmak son yıllarda bölgede yağış oranının azalması sebebiyle kurummuştur. Yazıtın bulunduğu yerden dolayı “**İh Höşöt Yazıtı**” olarak adlandırılmasında hiçbir sakınca yoktur. Ancak ilgili yayınların bir kısmında yazıtın adının **İhe Hüso**, **İhe-Höşötü**, **İkh-Khoshoot**, **İh-Hüşöt**

1.2. Köli Çor Yazıtı'nın Bulunduğu Yer ve Önemi:

Köl Tigin ve Bilge Kağan'ın silah arkadaşı Köli Çor adına inşa edilen Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi (60 x 40 m) Moğolistan'ın Töv iline bağlı Delgerhaan ilçesinin Höşööntal bölgesindeki İh Höşööt mevkisinde (48 466659E 5196453N); Orhun Vadisi'nin yaklaşık 60 km güneyinde; Erdenesant'ın 47 km güneybatısında bulunmaktadır. Anıt mezar kompleksinin Moğolistan'ın başkenti Ulaanbaatar'a uzaklığı ise 235 km'dir.

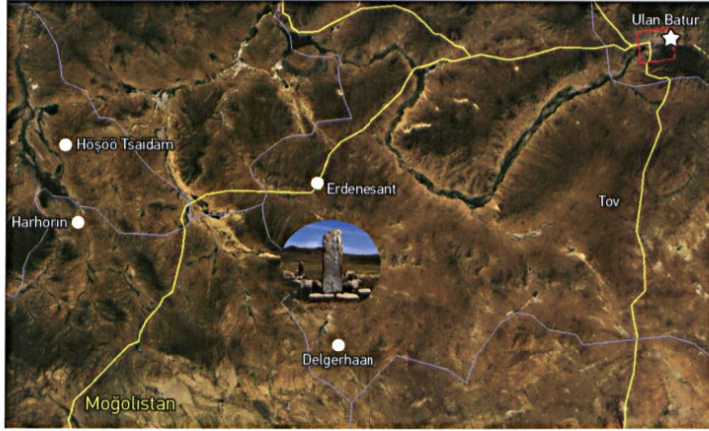

Foto 4: Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'nin bulunduğu bölgeyi gösteren harita
(Harita, <https://www.google.com/maps> adresinden alınmıştır.)

Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'nin inşa edildiği bölgedeki Saka ve Hun Dönemlerine ait kurganlar, dikili ve damgalı taşlar buranın tarihin her döneminde Türk boy ve toplulukları tarafından mezar alanı olarak kullanıldığına tanıklık etmektedir. Anıt mezar kompleksinin kuzeybatısında bulunan ve kuzeyden güneye doğru sıralanan kurganlar bu anlamda son derece kıymetlidir.²

vd. şekillerde yazıldığı dikkati çekmektedir. Söz konusu kavram işaretlerinin çağdaş Moğolcadaki şekilleri dikkate alınarak yazıtın adının bu yayınlarda "İh Höşööt Yazıtı" olarak düzeltilmesi yerinde olacaktır.

² Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'nin 1,5 km güney tarafında yer alan tepelerin üzerlerinde de farklı dönemlere ait kurganlar bulunmaktadır.

Foto 5-6: Bölgedeki kurganlardan birinin genel ve özel görüntüsü (Foto: C. Alyılmaz)

Foto 7-8: Bölgeye "İh Höşööt" adını veren dikili taşların farklı yönlerden çekilmiş görüntüleri
(Foto: C. Ahyılmaz)

1.3. Köli Çor Yazıtı'nın Ölçüleri:

1.3.1. Yazılı Taşa Ait Ölçüler:

Yazıtın güney yüzünün yüksekliği (kaide üzerinde kalan kısım) 195 cm; kuzey yüzünün yüksekliği 180 cm; güney yüzünün genişliği 16 cm; kuzey yüzünün genişliği 20 cm; doğu ve batı yüzlerinin genişliği ise 65 cm'dir.

Foto 9: Köli Çor Yazıtı (Foto: F. Albayrak)

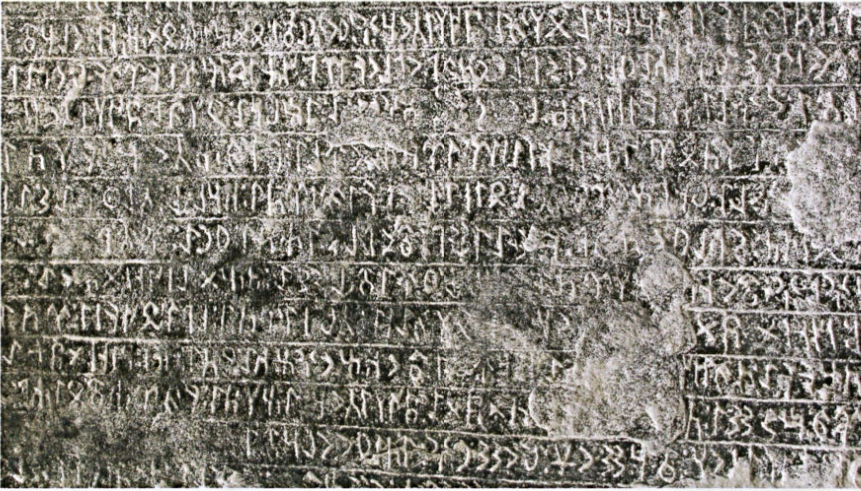

Foto 10-11: Yazıtın yazılı alanlarından ayrıntılı görüntüler

Köli Çor Yazıtı'nda (Kök)türk harflerinin işlenişi Köl Tigin ve Bilge Kağan Yazıtlarında olduğu kadar muntazam değildir. Ancak yazıtın tamamında karakterlerin uyumlu bir şekilde işlendikleri dikkati çekmektedir. Ufak tefek ayrıntılar bir tarafa bırakıldığında yazıttaki karakterlerin yüksekliği ortalama 3,5 cm'dir.

1.3.2. Yazıtın Kaidesine Ait Ölçüler:

(Kök)türk ve Uygur Dönemlerinde kağanlara, kumandanlara ve beylere ait yazıtların bir kısmı *uzun ömrü, ebediyeti, barışı ve huzuru* sembolize eden kaplumbağa şeklindeki kaideler üzerine, bir kısmı özel tasarlanmış kaidelere yerleştirilirken bir kısmı da kaidesiz olarak dikilmiştir.

Köli Çor Yazıtı'nın kaidesi, (C. Alyılmaz tarafından yapılan ölçümlere göre)³ yazıtı kuzey ve güney taraflardan içine alan 140 x 76 cm ölçülerindeki iki taştan oluşmaktadır. Yazıtı kuşatan söz konusu iki taşın arasında 8 cm'lik bir boşluk bulunmaktadır. Yazıtın içine geçtiği kısmın (pabuç kısmının) ölçüsü ise 19,5 x 66 cm'dir.

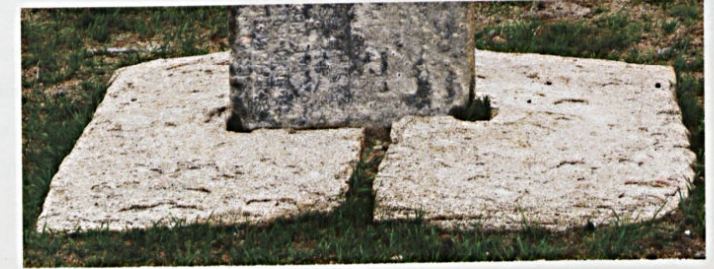

Foto 12: Yazıtın kaidesinin batı tarafının ayrıntılı görüntüsü

³ Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi ve Yazıtı üzerinde en ciddi araştırma, inceleme ve belgeleme yapan (1997, 1999, 2001 yılları) bilim adamlarından biri Prof. Dr. Cengiz Alyılmaz'dır. Alyılmaz başkanlığındaki Tsendiin Battulga, Murat Yakar, Osman Mert'ten oluşan ekip 2007 yılında hem yazıtın epigrafik belgelerini gerçekleştirmiş hem de Anıt Mezar Kompleksi'ndeki bütün eserlerin ölçülerini ve görüntülerini benimle paylaşmışlardır. Yazıt'la ve Anıt Mezar Kompleksi'ndeki diğer eserlerle ilgili bilgi ve görüntüleri benimle paylaşan ve kullanmama izin veren Prof. Dr. Cengiz Alyılmaz'a ve ekip arkadaşlarıma teşekkür ederim. Köli Çor Yazıtı ile ilgili olarak Moğolistan Devlet Üniversitesi Bilimler Fakültesi Asya Araştırmaları Bölümü Türkoloji Ana Bilim Dalı Başkanı Ts. Battulga başkanlığında Türkoloji Bölümü öğretim üyeleri ve öğrencileri 15 Mayıs 2015 tarihinde yazıtı ziyaret etmiş; söz konusu araştırma gezisine anılan bölümde görev yapan Arş. Gör. Fatma Albayrak da katılmıştır. Bu araştırma gezisinde yazıtın son durumunu ayrıntılı olarak görüntüleyen ve bu görüntüleri benimle paylaşıp yayınlamama izin veren öğrencim Arş. Gör. Fatma Albayrak'a teşekkür ederim.

Foto 13: Yazıtın kaidesinin doğu tarafının ayrıntılı görüntüsü

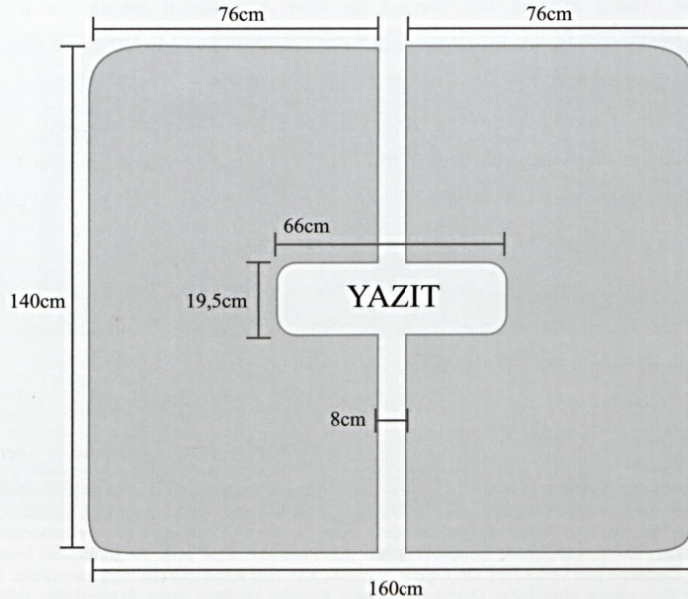

Foto 14: Yazıtın kaidesinin ölçülerini yansıtan bir görüntü (Çizim: C. Alyılmaz)

1.4. Köli Çor Yazıtı'nın Yazım ve Dil Özellikleri:

1.4.1. Köli Çor Yazıtı'nda Kullanılan Ünlüler:

(Kök)türk Dönemi kağan ve kumandan yazıtlarında olduğu gibi Köli Çor Yazıtı'nda da sekiz ünlüyü karşılamak üzere dört adet işaret kullanılmıştır. İki yuvarlak, ikisi de düz ünlüleri karşılayan bu işaretler ve bunların ses değerleri aşağıdaki gibidir:

	Yuvarlak					Düz					
	Geniş		Dar		Geçiş adedi ⁴	Geniş		Geçiş adedi	Dar		Geçiş adedi
Kalın	›	o	›	u	87	♪	a	60	↑	ı	153
İnce	ı	ö	ı	ü	93	♪	e		↑	i	

• Tabloda da görüldüğü gibi (Kök)türk Alfabeti'nde yuvarlak ünlülerin kalınlık ve incelik özellikleri işaretlenirken, genişlik ve darlık özellikleri; düz ünlülerin ise darlık ve genişlik özellikleri işaretlenirken, kalınlık ve incelik özellikleri ayrıca işaretlenmemiştir. Dolayısıyla (Kök)türk Alfabeti'ni geliştirenlerin "Enformasyon Teorisi" bakımından Türkçe kelime kök ve gövdelerinde ünlülerin kalınlık-incelik özellikleri üzerine düşen bilgi yükünün, ünlülerin darlık-genişlik özellikleri üzerine düşen bilgi yükünden daha fazla olduğu (Gemalmaz, 1982: V-XLV) bilgisine ya da sezgisine sahip oldukları anlaşılmaktadır (Mert, 2009: 115).

• İlk hece dışında ünlülere ait kalınlık · incelik ve (çoğunlukla kök ve gövdede) düzlük · yuvarlaklık femlerinin yansılaşması, ikinci ve daha sonraki hecelerin ünlülerinin ilk hece ünlüsü ile kolaylık kanunu gereğince kalınlık · incelik ve (genellikle kök ve gövde seviyesinde) düzlük · yuvarlaklık bakımından benzeşmesi ve giderek genişlik · darlık feminin de yansılaşması (Gemalmaz, 1985: 85), (Kök)türk yazı sisteminde ünlülerin işaretsiz kullanılmalarını sağlayan nedenlerdendir (Gemalmaz, 1985: 85, Mert, 2009: 115).

• (Kök)türk Alfabeti'nde düz ünlülerin kalınlık ve incelik özelliklerini, kendilerinden önce kullanılan ünlülerin ve ünsüzlerin kalın ya da ince özelliklerinden (kalınlık incelik uyumundan) hareketle belirlemek çoğunlukla mümkündür. Ancak

⁴ Metinde söz konusu ünlülerin işaretlenme sayısını göstermektedir.

Türkçede darlık-genişlik uyumu diye standart bir uyum olmadığı için dilin bu konudaki genel eğilimi dikkate alınsa bile özellikle ilk hecede yuvarlak ünlülerin dar mı geniş mi olduklarını tespit etmek günümüzde güçleşmektedir. Ayrıca (Kök)türk Alfabeti'nde yuvarlak ünlülerin genişlik ve darlık özelliklerinin işaretlenmemiş olması, kalın ve ince şekilleri işaretlenmemiş olan ünsüzlerin yer aldığı kelimelerdeki düz ünlülerin kalın ya da ince özelliklerinin belirtilmemiş olması, ağız seviyesinde yuvarlak ünlüleri genişlik ve darlık; düz ünlüleri kalınlık ve incelik bakımından farklılık arz eden kelimelerin aynı yazılmasına rağmen ağıza ya da şiveye göre farklı okunabilmesine olanak sağlar. Bu durum farklı ağız özelliklerine sahip boyların bir araya gelmesiyle oluşan (Kök)türk Kağanlığı'nın demografik yapısına da son derece uygun bir model oluşturmaktadır (Mert, 2009: 116).

• Yazıtlarda ünlülerle ilgili bir diğer uygulama da sondaki ünlüler hariç diğer ünlülerin kelimeye işaretlenip işaretlenmemesidir. Fonoloji düzeyinde, Türkçenin, fonetik dillerde en çok karşılaşılan (CV = ünsüz + ünlü) yapısındaki heceyi tercih etmesi görece çok sayıda olan ünsüzlerin, en az sayıda ve görece düzenli bir sıklıkla kullanılan ünlülere göre enformatif değerlerinin yüksek olmasını sağlamıştır (Gemalmaz, 1980: 173-195). Dolayısıyla "Kolaylık Kanunu"na göre, yazıtlarda kullanıldığı kelimeye 1/1 ihtimal ile tahmin edilebilen (çoğunlukla düz geniş) ünlüler (Gemalmaz, 1982: 28) kelimenin anlaşılabilirlik düzeyi ve geçiş sıklığı da dikkate alınarak genellikle işaretlenmemiştir (Mert, 2009: 116).

Kelimenin (Kök)türk harfli şekli	Kelimenin yorumlu yazı çevirimi	Kelimenin STT'deki karşılığı ve bulunduğu sıra
𐰽𐰺𐰸𐰺𐰾	(a)rkaşin	arkasını (D9)
𐰽	(a)t	at (B4)
𐰽𐰺𐰸𐰺	(a)z(i)ğl(i)ğ	azılı, yetişkin (domuz) (D6)
𐰽𐰺𐰸	(e)rd(e)m	erdem (B4)
𐰽𐰺	b(a)r(i)p	varıp (D4)
𐰽𐰺𐰸	ş(a)ğ(i)r	Sagır; unvan (B5)
𐰽𐰺𐰸	t(a)bğ(a)ç	Çin (B12)

𐰽𐰺𐰸𐰺	t(a)t(a)bı	Tatabılar (D5)
𐰽𐰺𐰸	t(o)k(u)z	dokuz, sayı adı (D6)
𐰽𐰺𐰸𐰺𐰾	k(a)zğ(a)nı	kazandı (D4)
𐰽𐰺𐰸	k(a)ğ(a)ñ	kağan (B3)
𐰽𐰺𐰸	b(i)rm(i)ş	ver- (B1)
𐰽𐰺𐰸	ç(a)b(i)ş	başkomutan (D5)
𐰽𐰺𐰸	ç(e)r(i)g	asker (B9)
-𐰽𐰸	k(e)ç-	geç- (D4)
𐰽𐰺𐰸	k(e)d(i)m	koşum takımı, zırh (B4)
𐰽𐰺𐰸	ög(ü)z	ırmak (D4)
𐰽𐰺𐰸𐰺	s(e)k(i)z on	seksen (B3)
𐰽𐰺𐰸𐰺𐰾	t(e)m(i)r k(a)p(i)ğ	Demir Kapı (D4)

Sözcüklerin yazımında ünlülerin ve ünsüzlerin işaretlenmeleri dikkate alındığında (Kök)türk yazı sistemini geliştirenlerin sözcükte anlam yükünün büyük oranda ünsüzler tarafından taşındığının ve bir kod içerisinde bir ünlünün belli bir yerde bulunma ihtimalinin arttıkça bilgi değerinin azalacağını (yani 0'a yaklaşacağını) (Gemalmaz, 1982: 28) farkında oldukları anlaşılmaktadır. Sözcüklerin yazımı sırasında ünlülerin işaretlenmesinde çok ciddi oranda farklılıklar olsa da özellikle geçiş sıklığı yüksek kelimelerde mümkün olduğu kadar ünlülerden tasarrufa gidildiği görülmektedir. Aradan geçen zamanın fazla olması dolayısıyla bu uygulama, günümüz açısından birtakım anlaşılabilirlik sorunlarına yol açsa da konu kendi dönemindeki toplumsal uzlaşma çerçevesinde değerlendirildiğinde Enformasyon Teorisi'ne göre (Kök)türk Alfabeti'nin birim yazıda kullanılan karakter sayısı bakımından oldukça ekonomik bir yazı sistemi olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu uygulama, (Kök)türk Kağanlığı yönetimindeki farklı ağız özelliklerine sahip boyların aynı kelimeyi farklı telaffuz etmelerine olanak sağlaması itibarıyla da önemlidir (Mert, 2009: 116-117).

Köli Çor Yazıtı'nda ünlülerin kullanımıyla ilgili tespit edilen diğer özellikler şunlardır:

- İlk hecede düz geniş ünlüler çoğunlukla işaretlenmemiştir:

Kelimenin (Kök)türk harfli şekli	Kelimenin yorumlu yazı çevirimi	Kelimenin STT'deki karşılığı ve bulunduğu satır
ᠠᠭᠠᠨ	k(a)ḡ(a)n	kağan (B3)
ᠲᠠᠷᠠᠳᠤᠰ	t(a)rḡduş	Tarduş (D2)
ᠰᠡᠬᠡᠨ	s(e)k(i)z on	seksen (B3)
ᠶᠡᠳᠢ	y(e)ti	yedi (D6)
ᠪᠠᠰᠤᠭᠤᠨ	ç(a)b(i)ş	başkomutan (D5)
ᠠᠭᠠ	(a)pa	Apa; unvan (B1)
ᠠᠯᠤ	(a)lp	alp, yiğit (B4)

- Geniş veya dar yuvarlak ünlüler ilk hecede genellikle işaretlenmiştir:

Kelimenin (Kök)türk harfli şekli	Kelimenin yorumlu yazı çevirimi	Kelimenin STT'deki karşılığı ve bulunduğu satır
ᠲᠦᠷᠦᠬ	türk	Türk (B4)
ᠬᠥᠯᠢᠴᠣᠷ	köli çor	Köli Çor; unvan (D5)
ᠪᠣᠳᠤᠨ	ḡod(u)n	bodun, halk (G2)
ᠣᠯᠤ	ḡol-	ol- (B2)
ᠴᠣᠷ	çor	Çor; unvan (B5)
ᠪᠣᠵ	ḡoz	boz (B4)
ᠢᠴᠢᠨ	üçün	için (B7)
ᠰᠠᠪᠠᠰ	sünḡ(ü)ş	savaş (B11)

- Dar düz ünlüler ilk hecede genellikle işaretlenmiştir:

Kelimenin (Kök)türk harfli şekli	Kelimenin yorumlu yazı çevirimi	Kelimenin STT'deki karşılığı ve bulunduğu satır
ᠢᠰᠪᠠᠷᠠ	işb(a)ra	İşbara; unvan (B2)
ᠶᠡᠳᠢ	ıd-	gönder- (D7)
ᠬᠢᠰᠢ	kişi	eş (D10)
ᠴᠢᠭᠠᠨ	çık(a)n	Çıkan; unvan (B1)
ᠪᠦᠶᠦᠭᠪᠠᠰ	yilkı	büyükbaş hayvan sürüsü (D13)
ᠪᠢᠲᠢ	biti-	yaz- (G3)
ᠪᠢᠯᠤ	bil-	bil- (G3)

- Standart olmasa da seslerin tamamının işaretlendiği kelime örnekleri de bulunmaktadır:

Kelimenin (Kök)türk harfli şekli	Kelimenin yorumlu yazı çevirimi	Kelimenin STT'deki karşılığı ve bulunduğu satır
ᠬᠥᠯᠢᠴᠣᠷ	köli çor	Köli Çor (B8)
ᠢᠴᠢᠨ	üçün	için (G2)
ᠪᠢᠲᠢ	biti-	yaz- (G3)
ᠲᠤᠲᠤ	tut-	tut-, muhafaza et-, yönet- (B. Yatay)
ᠶᠠᠳᠤᠨ	tuşu	yardım (D11)
ᠴᠣᠴᠤᠯᠠᠷ	oḡlin	çocuklar (D10)
ᠬᠢᠭᠦᠷᠲᠢ	kigürti	getir- (D8)
ᠰᠠᠰᠢᠷᠢ	sü sürti	asker sür- (D8)
ᠣᠷᠳᠤᠰᠤᠨ	süsin	ordusunu (B10)

- Ünlülerin işaretlenmesiyle ilgili farklılıklar bulunmaktadır:

Kelimenin (Kök)türk harfli şekli	Kelimenin yorumlu yazı çevirimi	Kelimenin STT'deki karşılığı ve bulunduğu satır
ᠠᠨᠴᠠ	ança	öylece (D8)
ᠠᠨᠴᠠ	(a)nça	böyle, böylece (D11)
ᠪᠢᠯᠤ	bil-	bil- (G3)
ᠪᠢᠯᠤ	b(i)l-	bil- (G3)
ᠲᠦᠵᠢᠨ	(i)t-	düzenle- (D1)
ᠲᠦᠵᠢᠨ	it-	düzenle- (B9)
ᠰᠠᠪᠠᠰ	sünḡ(ü)ş-	savaş- (B12)
ᠰᠠᠪᠠᠰ	sünḡüḡ-	savaş- (D10)
ᠲᠢᠭᠢᠨ	tig(i)n	prens (D12)
ᠲᠢᠭᠢᠨ	t(i)ḡ(i)n	prens (G1)
ᠲᠣᠭᠤᠵ	ḡok(u)z	dokuz; sayı adı (D4)
ᠲᠣᠭᠤᠵ	t(o)k(u)z	dokuz; sayı adı (D6)

1.4.2. Köli Çor Yazıtı'nda Kullanılan Ünsüzler:

1.4.2.1. Köli Çor Yazıtı'nda Kullanılan Kalın ve İnce Ünsüzler:

(Kök)türk Dönemi yazıtlarında kullanılan Ƴ, Ɔ, □ karakterleri ve Ötüken Uygur Kağanlığı Dönemi yazıtlarındaki Ƴ, Ƴ karakterleri hariç, ünsüzleri karşılayan diğer karakterler Köli Çor Yazıtı'nda da kullanılmıştır:

İnce	Harf çevirimi	Geçiş adedi	Kalın	Harf çevirimi	Geçiş adedi
Q	b	25	Q	b	31
+, x	d	32	⌘	d	24
€	g	37	Ƴ	g	36
Ƴ	k	33	Ɔ	k	27
Ƴ	l	45	Ɔ	l	48
Ɔ	n	52	Ɔ	n	26
Ƴ	r	93	Ɔ	r	44
h	t	56	Ɔ	t	16
Ƴ	y	13	Ɔ	y	40
Ƴ	ş	4	Ƴ	s, ş	27

1.4.2.2. Köli Çor Yazıtı'nda Kalın ve İnce Şekilleri Tek Karakterle Karşılanan Ünsüzler:

Ortak	Harf çevirimi	Geçiş adedi
Ɔ	ç	35
⌘	m	21
1	p	40
Ɔ	z	26
l	s, ş	57

• Ünsüzlerin bir kısmının hem kalın hem de ince şekilleri ayrı karakterlerle belirtilirken, bir kısmının ince ve kalın şekilleri ayrı ayrı işaretlenmemiştir. Bu da kalın ve ince şekilleri ayrı karakterlerle işaretlenen ünsüzlerin telaffuz şeklini standartlaştırırken, ince ve kalın şekilleri ayrı karakterlerle işaretlenmeyen ünsüzlerin telaffuz şeklinin kalın mı, yoksa ince mi olacağını belirlenmesini, söz konusu ünsüzün kelime içinde birlikte kullanıldığı ünlü ve ünsüzlerin kalınlık-incelik özelliklerine bırakmıştır (Mert, 2009: 118).

• Ünsüzlerle ilgili özelliklerden bir diğeri de l karakterinin hem kalın s, ş hem de ince s, ş seslerini; Ƴ karakterinin de hem kalın ş hem de kalın s seslerini karşılama özelliğine sahip olmasıdır. Özellikle ek seviyesinde anlam ayırıcı bir özelliğe sahip olmayan bu durum, anlaşılabilirlik açısından bir sorun oluşturmamakta ve kağanlık içindeki ağız ve şivelere ilgili karakterlerin ses değerleri konusunda bir esneklik sağlamaktadır. Dolayısıyla l ve Ƴ karakterleri, ağız ve şiveler arasındaki s / ş seviyesinde görülen farklılığı yazı dilinde giderebilme özelliğine de sahiptir (Mert, 2009: 118-119).

• Bazı ünsüzlerin kalın ve ince şekillerinin ayrı ayrı işaretlenmiş olması, ünsüzlerle ilgili toplam işaret sayısını artırırken, yazıda ünlülerin geçiş sıklığını azaltmıştır. Dolayısıyla (Kök)türk Alfabeti, Bilgi Teorisi'ne göre, yazıda seslerin tamamını işaretleyen alfabe sistemleriyle karşılaştırıldığında birim yazı için kullanılan harf sayısı bakımından çok daha ekonomik bir alfabedir (Mert, 2009: 119).

• Kalın sıradan ünlü ve ünsüzlerin bulunduğu bir kelimede ince bir ünsüzün kullanıldığı örneklerle de rastlanmıştır:

Kelimenin (Kök)türk harfli şekli	Kelimenin yorumlu yazı çevirimi	Kelimenin STT'deki karşılığı ve bulunduğu satır
ƆƆ ƆƆ	oğlin	çocuk(lar)ını (B5, D1, 10)
ƆƆ ƆƆ ƆƆ	id(i)l (a)kın	İdil (adlı) atıyla (D7)
ƆƆ ƆƆ ƆƆ	(a)rkaşın	arkasını (D9)
ƆƆ ƆƆ : ƆƆ	ağın : tuğu	ondan dolayı (D9)
ƆƆ ƆƆ ƆƆ ƆƆ	tuğu bol(a)y(i)n	yardım edeyim (D11)

Benzer örneklerle Köl Tigin, Bilge Kağan, Tes ve Şine Us Yazıtlarında da karşılaşılmaktadır:

Kelimenin (Kök)türk harfli şekli	Kelimenin yorumlu yazı çevirimi	Kelimenin STT'deki karşılığı ve bulunduğu satır
𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤	b(a)zl(a)nm(i)ş	<i>bağımlı olmuş</i> (Te K5)
𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤	k(a)ğ(a)nin	<i>kağanını</i> (BK D7)
𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤	b(a)şl(i)ğ(i)ğ y(ü)k(ü)n(i)rm(i)ş	<i>başlılara baş eğdirmiş</i> (BK D3)
𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍	kün : b(a)ts(i)q(i)nğa	<i>gün batusına</i> (KT G2)
𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤	oğl(i)n	<i>oğlunu</i> (ŞU B3)

Kalın sıradan ünlü ve ünsüzlerin bulunduğu bir kelime de ince bir ünsüzün kullanılmış olması yazım yanlış ya da ağız özelliği olarak değerlendirilebilir.

1.4.2.3. Köli Çor Yazıtı'nda Kullanılan Çift Ünsüz İşaretleri:

Köli Çor Yazıtı'nda tespit edilen çift ünsüz işaretleri, bunların ses değerleri ve geçiş adetleri aşağıdaki gibidir:

İnce	Harf çevirimi	Kalın	Harf çevirimi	Geçiş adedi	Ortak	Harf çevirimi	Geçiş adedi
-	-	𐰽	ld, lt	1	𐰽	nğ	20
-	-	𐰽	nŷ	1	𐰽	nç	15
-	-	-	-	-	𐰽	nı	8

• Geçiş sıklıkları yazıttan yazıta farklılık arz eden çift ünsüzlerin Enformasyon Teorisi'ne göre üzerine düşen bilgi yükü, bir sesi temsil eden diğer karakterlere göre daha yüksektir (Mert, 2009: 119).

• Köli Çor Yazıtı'nda çift ünsüzlerden özellikle 𐰽 ve 𐰽 karakterlerinin her zaman tercih edilmediği tespit edilmiştir:

Kelimenin (Kök)türk harfli şekli	Kelimenin yorumlu yazı çevirimi	Kelimenin STT'deki karşılığı ve bulunduğu satır
𐰽𐰽𐰽	(a)ltı	<i>altı</i> (D10)
𐰽𐰽𐰽𐰽𐰽	tonyukuk	<i>Tonyukuk</i> (B1, 2)

• Art arda gelen 𐰽+𐰽 ve 𐰽+𐰽 sesleri daima 𐰽 karakteriyle karşılanmış; böylece yazı dilinde harf seviyesinde ekonomi yapılmıştır:

Kelimenin (Kök)türk harfli şekli	Kelimenin yorumlu yazı çevirimi	Kelimenin STT'deki karşılığı ve bulunduğu satır
𐰽𐰽𐰽𐰽𐰽	(e)rm(i)ş (e)r(i)nç	<i>imış şüphesiz</i> (D13)
𐰽𐰽𐰽	y(i)nçü	<i>inci</i> (D4)
𐰽𐰽𐰽𐰽	buñça	<i>bu kadar</i> (B12)
𐰽𐰽𐰽𐰽	ş(a)nçdı	<i>mızrakladı</i> (D3)

• 𐰽 karakteri, (Kök)türk harfli yazıtlarda hem ince hem de kalın sıradan ünlülerle birlikte kullanılırken, söz konusu karakterin Köli Çor Yazıtı'nda ince sıradan ünlülerle kullanımına rastlanmamıştır:

Kelimenin (Kök)türk harfli şekli	Kelimenin yorumlu yazı çevirimi	Kelimenin STT'deki karşılığı ve bulunduğu satır
𐰽𐰽	(a)nıta	<i>an, o an</i> (D7)
𐰽𐰽𐰽𐰽𐰽	k(a)zğ(a)nı	<i>kazandı</i> (B7)

1.4.3. Köli Çor Yazıtı'nda Kullanılan Hece İşaretleri:

Köli Çor Yazıtı'nda tespit edilen hece işaretleri, bunların ses değerleri ve geçiş adetleri aşağıdaki gibidir:

İnce	Harf çevirimi	Geçiş adedi	Kalın	Harf çevirimi	Geçiş adedi	Ortak	Harf çevirimi
𐰽	ök, kö, ük, kü, k	29	𐰽	q, ıq, qı	3	-	-
-	-	-	𐰽	uğ, ku, oğ, kō, k	20	-	-

• Hece işaretlerinin Enformasyon Teorisi'ne göre üzerine düşen bilgi yükü çift ünsüzlere göre düşük olmasına rağmen ünlülere göre çok daha yüksektir:

(i)lt(e)b(e)r : özi k(e)lti : sir : ırk(i)n : oğlu : yig(e)n çor : k(e)lti: *İlteber'(in)* kendisi geldi. *Sir İrkin'(in)* oğlu *Yigen Çor* geldi (D9).

sünğüş(ü)p : süsin : ş(a)nçdı (i)lin : (a)ltı : oğlin : kisisin : bul(u)n(a)d[ıp]: *Savaşıp askerlerin(i) mızrakladı; ülkesin(i) aldı; çocukların(u), eşlerin(i) esir alıp* (D10).

• “*tigin*” sözcüğünün çoğulu (tıpkı Moğolcada sonu *n* ile biten kelimelerin çoğulunun *d* ile yapılması gibi) /+t/ ile yapılmıştır:

k(a)ğ(a)n : in(i)si : (i)l çor : *t(i)g(i)n* k(e)l(i)p ul(a)yu : tört *tig(i)t* : k(e)l(i)p : ıışb(a)ra : b(i)lge : köli çor(u)ğ : yöğl(a)t(đ): *Kağan'ın küçük kardeşi İl Çor Tigin* geldi ve yine dört *prens* daha gelip *Işbara Bilge Köli Çor'un* cenaze törenini yaptılar (D12)⁸.

• Metin içerisinde kullanıldığı yerde anlamı 1 / 1 ihtimal ile tahmin edilebilen sözcüklerin işaretlenmediği de görülmüştür:

köli çor : s(e)k(i)z on ý(a)s(a)p : yöğ bol[tu]: *Ulu Köli Çor seksen (yıl) yaşayıp öldü* (B3).

özlüki : boz (a)t : (e)rti: *Onun beylik / özlük (at)ı Boz At idi* (B4).

b(i)ş b(a)lıqda : tört sünğ(ü)ş sünğ(ü)şdükd : köli çor : opl(a)yu t(e)g(i)p bulğ(a)yu: *Beş Balık'ta katıldığı dört savaşta Köli Çor boğa gibi hücum edip (savaş alanını) karıştırarak* (B11).

... t(a)ğ(a)çka bunça : sünğ(ü)ş(ü)p (a)lpin : (e)rd(e)min : üçün ök : bunça tutdı: *Çin'e karşı bu kadar savaşığı için, yiğit ve erdemli olduğu için bizzat bu şekilde (ülkesini) muhafaza etti* (B12).

1.4.4. Köli Çor Yazıtı'nda “:” Boşluk Karakterinin Kullanımı:

Grafik dildeki gözle algıladığımız işaretler, kulakla algıladığımız sesli işaretleri bire bir karşılamak zorunda değildir. Ses dünyasının şartlarıyla görüntü dünyasının şartları farklı olduğundan değişik iletişim kodları ve kanalları oluşmak zorundadır (Gemalmaz, 2010: 81-82). Konuşma dilinde var olan ve grafik dilde her ne kadar işaretlense de kod alfabelerinde herhangi bir işareti olmadığı için genellikle fark edilmeyen kavramlardan biri

de konuşma dilindeki kelimeler arasında bulunan kesintiler / duraklardır. Alfabelerde herhangi bir işareti olmayan ancak klavyelerde en büyük tuş ile temsil edilen boşluk (space / blank) (/ · /) kelimelerin, kelime gruplarının, cümlelerin dolayısıyla metinlerin anlaşılabilirliği açısından son derece önemli bir kavramdır. Bu yüzden yerine getirdiği işlev açısından değerlendirildiğinde yazıda diğer karakterler gibi kullanılan boşluk, klavyelerde olduğu gibi kod alfabelerinde de ilk harften önceki yerini mutlaka almalıdır.

İnsan beyni tıpkı bilgisayar sistemlerinde olduğu gibi cümleleri oluşturan kelimeleri, kelimeler arasındaki boşluktan hareketle algılar. Yanlışlıkla işaretlenmeyen boşluk söz konusu olduğunda bilgisayarlar olması gereken boşluğun önündeki ve sonundaki kelimeleri ayrı ayrı değil de tek kelimemiş gibi algılamak, insan beyni birleşik yazılan iki üç kelimeyi okumakta zorlansa bile algılayabilir (Mert, 2013: 1-30).

Fonetik dilde hecelerin; grafik dilde harflerin birleştirilmesiyle morfemler; morfemlerin birleştirilmesiyle kelimeler; kelimelerin, kelime gruplarının da aralarına boşluklar (/ · /) konularak dilin sentaks kuralları çerçevesinde sıralanmasıyla da cümleler kurulur ve böylece mesajı taşıyacak kod (Gemalmaz, 1982: 37) oluşturulmuş olur.

Söze ait yapının temelinde dilin bütününe ait monemler bulunur. Dolayısıyla bir kodun taşıdığı enfomasyona ulaşabilmek için morfemleri temellerinde bulunan monemlere çevirmek ve bu monemlerin birbirleriyle kurabildikleri her düzeydeki **karşıtlıkları** (corrélation) değerlendirmek gerekir. Grafik dilde değerlendirilmesi gereken karşıtlıklardan biri de metni oluşturan kelime / kelime grupları arasındaki boşluğun olup olmamasıdır. Zira bir kod içerisinde bir işaretin taşıdığı enfomasyon, o işaretin bulunduğu yerdeki bulunabilme ihtimaline bağlıdır. Yani işaretin enfomasyonunun miktarı, bu ihtimal ‘ø’a yaklaştıkça artar, ‘1’e yaklaştıkça da azalır (Gemalmaz, 1982: 33).

(Kök)türk harfli yazıtlarda genellikle (:) karakteriyle işaretlenen boşluk, Talas, Dağlık Altay ve Yenisey yazıtlarının bir kısmında (†) karakteriyle de işaretlenmiştir (Vasilyev, 1995: 91-97; Alyılmaz, 2015: 270). Mesaj grafik dile aktarılırken kod alfabelerinde kullanılan en önemli kavramlardan biri olan boşluğun (/ : / ≡ / · /) işlevinin anlaşılmasında aşağıdaki örneklerin yeterli olacağı kanaatindeyiz:

⁸ Konuyla ilgili farklı örnekler için bk. sengüt, tigit Ta K2 (Mert, 2009: 151), tarkat KT G1, oğlt KT D5 (Alyılmaz, 1994: 44).

1.5. Köli Çor Yazıtı'nın Söz Varlığı:

1.5.1. Köli Çor Yazıtı'nın Söz Varlığının Kavram İşaretleme Metotları Açısından Değerlendirilmesi:

Köli Çor Yazıtı'nda yer alan kalıcı kavram işaretlerini "Kök veya Köken Hâlindeki Kavram İşaretleri", "Gövde Hâlindeki Kavram İşaretleri" ve "Birden Fazla Anlam Ögesiyle Kurulmuş Kavram İşaretleri" başlıkları altında incelemek mümkündür.

1.5.1.1. Kök veya Köken Hâlindeki Kavram İşaretleri:

Köli Çor Yazıtı'nın metni oluşturulurken kök veya köken hâlindeki hem isim hem de fiil soylu kavram işaretlerinden yararlanılmıştır. Metin kurulurken Türkçe kök ve köken hâlindeki kavram işaretlerinin yoğun bir şekilde tercih edildiği tespit edilmiştir:

Kelimenin (Kök)türk harfli şekli	Kelimenin yorumlu yazı çevirimi	Kelimenin STT'deki karşılığı ve bulunduğu satır
-D	(a)ý-	söyle-, yönet- (D2)
𐌆𐌇𐌆	(a)rka	arka (D9)
𐌆	(a)t	at (B4)
𐌆	(a)k	ak, beyaz (D7)
𐌆	(e)b	ev (D8)
𐌆	(e)l	devlet, halk, ülke (D10)
𐌆	(e)r	kişi (D3)
-𐌆𐌆	b(a)r-	var- (D4)
-𐌆𐌆𐌆	bol-	ol-, et- (D11)
𐌆𐌆𐌆	t(o)k(u)z	dokuz, sayı adı (D6)
𐌆𐌆𐌆	k(a)ğ(a)n	kağan (B3)
-𐌆𐌆	b(i)l-	bil- (G3)
-𐌆𐌆	b(i)r-	ver- (B1)
𐌆𐌆	b(i)ş	beş (B11)
-𐌆𐌆𐌆	bin-	bin- (D7)
-𐌆𐌆	ıd-	gönder- (D7)
-𐌆𐌆	k(e)ç-	geç- (D4)
𐌆𐌆𐌆	s(e)k(i)z	sekiz (B3)
𐌆𐌆𐌆	t(e)m(i)r	demir (D4)
𐌆𐌆	üç	üç (D3)

1.5.1.2. Gövde Hâlindeki Kavram İşaretleri:

Görevli dil ögelerini temsil eden gramer morfemlerinin bir kısmı, kök veya köken hâlindeki lügat morfemleri ile birleşerek bunlardan yine müstakil dil unsurlarını temsil eden gövde hâlindeki lügat morfemlerini teşkil ederler... Bu sebeple bu gramer morfemlerine "yapım ekleri" adı verilir (Gemalmaz, 1982: 118).

Köli Çor Yazıtı'nda söz varlığının sınırlı olmasından dolayı yeni kavram işaretlerinin yapımında kullanılan içe dönük görevli dil ögelerinin / yapım eklerinin geçiş sıklığının oldukça az olduğu tespit edilmiştir.

Köli Çor Yazıtı'nda yapım ekleriyle oluşturulmuş kavram işaretlerini aşağıdaki başlıklar altında dikkatlere sunmak mümkündür:

- İsimden isim yapım ekleriyle türetilmiş kavram işaretleri
- İsimden fiil yapım ekleriyle türetilmiş kavram işaretleri
- Fiilden isim yapım ekleriyle türetilmiş kavram işaretleri
- Fiilden fiil yapım ekleriyle türetilmiş kavram işaretleri

-1. İsimden İsim Yapım Ekleriyle Türetilmiş Kavram İşaretleri:

Köli Çor Yazıtı'nda tespit edilen isimden isim yapım ekleriyle türetilmiş kavram işaretlerinin örnekleri şunlardır⁹:

Yapım eki	Kelimenin (Kök)türk harfli şekli	Kelimenin yorumlu yazı çevirimi	Kelimenin STT'deki karşılığı ve bulunduğu satır
/+IIIG/	𐌆𐌆𐌆𐌆	(a)z(ı)ğ+ı(ı)ğ	azılı, azı dışı çıkmış (domuz) (D6)
/+IIK/	𐌆𐌆𐌆𐌆	öz+lük	asil (B4)
/+Un/	𐌆𐌆𐌆𐌆	boğ+uñ	halk (B6)

⁹ (Kök)türkçede kullanılan isimden isim yapım ekleri ve özellikleri konusunda bk. (Alyılmaz, 2004: 20-23).

-2. İsimden Fiil Yapım Ekleriyle Türetilmiş Kavram İşaretleri:

Köli Çor Yazıtı'nda tespit edilen isimden fiil yapım ekleriyle türetilmiş kavram işaretlerinin örnekleri aşağıdaki gibidir¹⁰:

Yapım eki	Kelimenin (Kök)türk harfli şekli	Kelimenin yorumlu yazı çevirimi	Kelimenin STT'deki karşılığı ve bulunduğu satır
/+1A-/	- 𐤀𐤌𐤁𐤁	yoğ+1a-	cenaze töreni yap- (D12)
	- 𐤀𐤌𐤁	sü+1(e)-	asker sevk et- (D10)

-3. Fiilden İsim Yapım Ekleriyle Türetilmiş Kavram İşaretleri:

Köli Çor Yazıtı'nda tespit edilen fiilden isim yapım ekleriyle türetilmiş kavram işaretlerinin örnekleri aşağıdaki gibidir¹¹:

Yapım eki	Kelimenin (Kök)türk harfli şekli	Kelimenin yorumlu yazı çevirimi	Kelimenin STT'deki karşılığı ve bulunduğu satır
/-A/	𐤀𐤌𐤁	ý(a)n-a ¹²	yine, tekrar (D7)
	𐤀𐤌𐤁𐤁	t(a)p-a	+a doğru (D8)
/-I/	𐤀𐤌𐤁	t(e)g-i	kadar (D4)
/-GA/	𐤀𐤌𐤁𐤁	b(i)l-ge	bilgili (B7)
	𐤀𐤌𐤁𐤁𐤁	qış-ğa	kısa (D11)
/-IG/	𐤀𐤌𐤁	ül-(ü)g	pay, nasip (D11)
	𐤀𐤌𐤁	b(i)l-(i)g	bilgi (G3)
	𐤀𐤌𐤁𐤁	b(i)ti-g	yazı, yazıt (G3)
/-Im/	𐤀𐤌𐤁𐤁	ked-im	koşum takımı, zırh (B4)
/-Inç/	𐤀𐤌𐤁	(e)r-(i)nç	bizzat (D11)

¹⁰ (Kök)türkçede kullanılan isimden fiil yapım ekleri ve özellikleri konusunda bk. (Alyılmaz, 1994: 15-17).

¹¹ (Kök)türkçede kullanılan fiilden isim yapım ekleri ve özellikleri konusunda bk. (Alyılmaz, 1994: 17-20).

¹² “yañ-a”, “tap-a”, “teg-i” örneklerinde görülen /-A/, /-I/ görev ögeleri aslında zarf fiil eki olmakla birlikte kullanıldıkları bu örneklerde kalıcı edat yaptıklarından fiilden isim yapım eki olarak değerlendirilmiştir.

-3. Fiilden Fiil Yapım Ekleriyle Türetilmiş Kavram İşaretleri:

Köli Çor Yazıtı'nda tespit edilen fiilden fiil yapım ekleriyle türetilmiş kavram işaretlerinin örnekleri aşağıdaki gibidir¹³:

Yapım eki	Kelimenin (Kök)türk harfli şekli	Kelimenin yorumlu yazı çevirimi	Kelimenin STT'deki karşılığı ve bulunduğu satır
/-Ur-/	- 𐤀𐤌𐤁	öl-(ü)r-	öldür- (D6)
	- 𐤀𐤌𐤁	ol-(u)r-	tahta otur- (D2)
/-Uz-/	- 𐤀𐤌𐤁	uql-uz-	takip et- (D1)
/-(A)T-/	- 𐤀𐤌𐤁𐤁	yoğl(a)-t-	cenaze töreni yaptır- (D12)
	- 𐤀𐤌𐤁	ağ-ıt-	kov-, dağıt- (D7)

1.5.1.3. Birden Fazla Anlam Ögesiyle Kurulmuş Genel Anlamlı Kalıcı Kavram İşaretleri:

Bir kavramla ilgili yeni gelişme, değişme ve ayrışma söz konusu olduğunda, kavramlar arasında yakın veya uzak ilişki kurulduğunda ve onlarla ilgili düşünce farklılaştığında ortaya çıkan yeni “durum”u / “kavram”ı tek bir kavram işaretiyle karşılamak / ifade etmek güçleşir. Türkçenin kavramları işaretlerken başvurduğu sözcük tabanlarından yapım ekleriyle yeni kavramları adlandırma yöntemi bir anlamda yetersiz kalır (Alyılmaz, 2011: 101).

Dil ögelerinin taşıdıkları bilgi yükleri, kendilerini oluşturan fonetik veya grafik işaretlere dilin öngördüğü ölçüye göre bölüştürülmüştür. Bu bakımdan, bir dil ögesini oluşturan ses veya harf sayısı arttıkça her ses veya harf üzerine düşen bilgi yükü; yine bir anlam ögesini oluşturan anlam ve görev ögelerinin sayısı arttıkça anlam ve görev ögeleri üzerine düşen bilgi yükü azalır (Gemalmaz, 1995: 1-7). Bir başka deyişle sözcüğü oluşturan ses sayısı arttıkça sözcüğün anlaşılabilirliği azalırken, sözcüğü oluşturan ses sayısı azaldıkça da sözcüğün anlaşılabilirliği artar. Bu yüzden dünya dillerinde sözcüğü oluşturan ses sayıları insan beyninin algılama kapasitesi çerçevesinde sınırlanmıştır. Zira sözcüğü oluşturan ses sayısı arttıkça sözcüğün telaffuzu ve algılanması da güçleşmektedir.

¹³ (Kök)türkçede kullanılan fiilden isim yapım ekleri ve özellikleri konusunda bk. (Alyılmaz, 1994: 12-15).

Nitekim Türkçede kök ya da gövde üzerine eklenen her bir yapım eki, üzerine geldiği kök ya da gövdeyle birlikte yeni bir kalıcı kavram işareti oluştururken, sözcük boyunu uzattığı için (sözcüğü oluşturan ses başına düşen anlam yükünü azalttığı için) de sözcüğün anlaşılabilirliğini düşürmektedir. Bu da göstermektedir ki, her ne kadar Türkçe’de kavram işaretleme söz konusu olduğunda ilk akla gelen metot “kök ya da gövde üzerine yapım eki getirme” olsa da söz konusu metodun belirli bir noktadan sonra kullanılabilirliği zayıftır. Dili kullananlar, insan beyninin çalışma ve algılama biçimine de uygun olarak yeni kavramları işaretlerken (mevcut kavram işaretlerine farklı anlamlar da yükleyerek) birden fazla sözcükten oluşan (çoğunlukla iki veya daha fazla parçalı / sözcüklü) kalıcı kavram işaretleme metotlarını geliştirmişlerdir. Çünkü anlamlı elemanlar arasında yer alan boşluk (space), hem sözcüğün telaffuzunu ve insan beyninin algılamasını kolaylaştırmakta hem de sözcüğün anlaşılabilirliğini artırmaktadır (Mert, 2008: 3-4; Alyılmaz, 2011: 101).

Köli Çor Yazıtı’nda söz varlığının sınırlı olmasından dolayı “birden fazla anlam ögesiyle kurulmuş genel anlamlı kalıcı kavram işaretleme metotlarının geçiş sıklığının az olduğu tespit edilmiştir. Yazıtta örneğine rastlanan genel anlamlı kalıcı kavram işaretleme metotları şunlardır:

- Belirtisiz isim tamlaması şeklinde kurulan kavram işaretleri
- Zarf + fiilden oluşan kavram işaretleri
- Belirtisiz nesne + fiilden oluşan kavram işaretleri
- Belirtili nesne + fiilden oluşan kavram işaretleri

-1. Belirtisiz İsim Tamlaması Şeklinde Kurulan Kavram İşaretleri:

Birden fazla anlam ögesiyle kurulmuş genel anlamlı kalıcı kavram işaretleme metotlarından biri de belirtisiz isim tamlamalarıdır. Belirtisiz isim tamlamaları birçok dilde olduğu gibi Türkçede de isim yapma yollarının başında gelir. Belirtisiz isim tamlamaları “[sıfatlarıyla birlikte] tamlayan isim+ø + tamlanan isim+tamlanan (belirtilen) eki” kuruluşlarıyla bir niteleme grubu oluştururlar. Bu tür tamlamalar genelde bir nesnenin, türün adı gibi kullanılırlar (Gemalmaz, 1994: 1-5; Alyılmaz, 1994: 24).

Köli Çor Yazıtı’nda belirtisiz isim tamlamalarıyla ilgili örneklerde belirtilen eki (/+(s)I/)’nın işaretsiz görev ögesiyle (/+ø/) karşılandığı dikkati çeker.

Kavram işaretinin (Kök)türk harfli şekli	Kavram işaretinin yorumlu yazı çevirimi	Kavram işaretinin STT’deki karşılığı ve bulunduğu satır
ᠶᠭᠤᠳᠤ : ᠶᠲᠦᠮ	türk : bod(u)ᠲ+ø	Türk Halkı (B4)
ᠶᠭᠤᠳᠤ ᠶᠲᠦᠮ	t(a)rduş bod(u)ᠲ+ø	Tarduş Halkı (D2)
ᠶᠡᠨ ᠶᠲᠦᠮ	y(i)nçü ög(ü)z+ø	İnci Irmağı (D4)
ᠶᠡᠨ ᠶᠲᠦᠮ	t(e)m(i)r k(a)p(i)ḡ+ø	Demir Kapı (D4)

-2. Zarf + Fiilden Oluşan Kavram İşaretleri:

Olumlu, olumsuz, geçişli, geçişsiz fiil kök, köken ve gövdelerinin nasıllık, nicelik, azlık-çokluk, zaman vs. zarflarıyla birlikte kurdukları genel anlamlı tamlamalardır (Gemalmaz, 1989: 1-30; Alyılmaz, 1994: 21-22). Köli Çor Yazıtı’nda tespit edilen “zarf + fiil”den kurulu tamlamalar aşağıdaki gibidir:

Kavram işaretinin (Kök)türk harfli şekli	Kavram işaretinin yorumlu yazı çevirimi	Kavram işaretinin STT’deki karşılığı ve bulunduğu satır
-ᠲᠦᠨ ᠶᠲᠦᠮ	(e)dgü b(e)nḡi kör-	iyi günler geçir- (B3)
-ᠲᠦᠨ ᠶᠲᠦᠮ	(e)rm(e)le t(e)ḡ (e)r-	hızlı at gibi ol- (B9)
-ᠲᠦᠨ ᠶᠲᠦᠮ	op(a)ḡu t(e)ḡ-	boğa gibi hücum et- (B10)

-3. Belirtisiz Nesne + Fiilden Oluşan Kavram İşaretleri:

Olumlu ve olumsuz geçişli fiil kök, köken, gövde ve deyimlerinin belirtisiz nesneler ile kurdukları tamlamaların (fiil deyimlerinin) Köli Çor Yazıtı’nda tespit edilen örnekleri şunlardır:

Kavram işaretinin (Kök)türk harfli şekli	Kavram işaretinin yorumlu yazı çevirimi	Kavram işaretinin STT’deki karşılığı ve bulunduğu satır
-ᠲᠦᠨ ᠶᠲᠦᠮ	aḡ b(i)r-	ad ver- (B1)
-ᠲᠦᠨ ᠶᠲᠦᠮ	sünḡ(ü)ḡ sünḡ(ü)ḡ-	savaş- (B11)
-ᠲᠦᠨ ᠶᠲᠦᠮ	y(i)r al-	yer al- (D1)
-ᠲᠦᠨ ᠶᠲᠦᠮ	sü sür-	asker sevket- (D8)
-ᠲᠦᠨ ᠶᠲᠦᠮ	sünḡ(ü)ḡ : kigür-	savaş getir- (D8)
-ᠲᠦᠨ ᠶᠲᠦᠮ	b(i)ḡ : biti-	yazı yaz- (G3)

Kavram işaretinin (Kök)türk harfli şekli	Kavram işaretinin yorumlu yazı çevirimi	Kavram işaretinin STT'deki karşılığı ve bulunduğu satır
ᠳᠤᠰᠤᠳ : ᠢᠭᠦᠨᠠ	türk : bođ(u)ᠨ	<i>Türk halkı</i> (B4)
ᠳᠤᠰᠤᠳ : ᠶᠤᠭᠤᠰᠤ	t(a)rduş : bođ(u)ᠨ	<i>Tarduş halkı</i> (D2)
ᠬᠤᠶᠤᠨᠣᠭᠤᠰ	tok(u)z oğ(u)z	<i>Dokuz Oğuzlar</i> (D4)
ᠬ	(a)z	<i>Azlar</i> (B6)
ᠬᠤᠲᠠᠢ	qıt(a)nıy	<i>Kitaylar</i> (D5)
ᠲᠠᠲᠠᠪᠠᠷ	t(a)t(a)ḥı	<i>Tatabılar</i> (D5)
ᠬᠤᠷᠢᠯᠠᠭ	k(a)rıluğ	<i>Karluklar</i> (D6)
ᠴᠢᠨ	t(a)ḥg(a)ç	<i>Çin</i> (B12)
ᠲᠠᠴᠢᠭᠠᠷ	t(e)z(i)k	<i>Tacikler</i> (D4)

1.5.3. Coğrafi Adlar:

Orta Asya coğrafyasının iklim özellikleri, doğa şartları, bitki örtüsü, hayvan varlığı... hem Türklerin ekonomik faaliyetlerini belirlemiş hem kültürlerini şekillendirmiş hem de Eski Türkçenin kavram alanının oluşmasında önemli bir rol oynamıştır.

Köli Çor Yazıtı'nda tespit edilen ve bir kısmı kök ya da gövde hâlinde olan, bir kısmı da birden fazla anlam ögesiyle kurulmuş genel anlamlı kalıcı kavram işaretleriyle oluşturulmuş coğrafi adlar şunlardır:

Kavram işaretinin (Kök)türk harfli şekli	Kavram işaretinin yorumlu yazı çevirimi	Kavram işaretinin STT'deki karşılığı ve bulunduğu satır
ᠬᠡᠴᠡᠨ	k(e)ç(e)n	<i>Keçen</i> (D4)
ᠲᠡᠵ	t(e)z	<i>Tez</i> (D6)
ᠲᠠᠴᠢᠭᠠᠷ	t(e)z(i)k	<i>Taciklerin yaşadığı yer</i> (D4)
ᠲᠡᠮᠢᠷ ᠬᠠᠭᠢ	t(e)m(i)r k(a)p(i)ğ	<i>Demir Kapı</i> (D4)
ᠪᠡᠰ ᠪᠠᠯᠢᠭ	b(i)ş b(a)lığ	<i>Beş Balık</i> (B11)
ᠶᠢᠨᠴᠢ ᠣᠭᠤᠰ	y(i)nçü ög(ü)z	<i>İnci Irmağı</i> (D4)

KÖLİ ÇOR YAZITI'NIN EPIGRAFIK BELGELEMESİ

2

Foto 16: C. Alyılmaz ve O. Mert yazıtın estampajını alırken (Foto: M. Yakar)

2. KÖLİ ÇOR YAZITI'NIN EPIGRAFİK BELGELEMESİ:

Köli Çor Yazıtı bin yılı aşkın bir süreden beri açık alanda örtüsüz ve korunaksız bir şekilde durduğundan doğanın, insanların ve hayvanların tahribatına maruz kalmıştır.

Yazıtın tepelik kısmı kuşların tüneyip pislemeleri yüzünden tamamen parçalanmış; yağmur, kar, aşırı soğuk ve sıcaklar nedeniyle yazıtta derin çatlaklar oluşmuş ve yazılı yüzeylerde ciddi oranda tabakalaşıp parçalanma ve dökülmeler meydana gelmiştir.

Yazıtın batı yüzünün üst ve kuzey taraflarındaki; doğu yüzün kuzey taraflarındaki; güney yüzün ise üst taraflarındaki yazılı yüzeyler en fazla tahribatın olduğu bölgeler olarak görünmektedir.

Foto 17: Yazıtın batı yüzünün tepelik kısmındaki tahribatı yansıtan bir görüntü (Foto: F. Albayrak)

Foto 18: Yazıtın doęu yüzünün tepelik kısımdaki tahribatı yansıtan bir görüntü

Foto 19-20: Yazıtın batı yüzünün orta ve alt kısımlarındaki tahribatı yansıtan görüntüler

2.1. Köli Çor Yazıtı'nın Batı Yüzü:

Yazıtın girişi niteliğinde olan ve on iki satırlık (Kök)türk harfli metin bulunan batı yüzde Köli Çor'un kendisiyle, atıyla ilgili bilgiler ve Sagır Çolugan'la yaptığı mücadeleler anlatılır. Köli Çor'un Keçen'de ve Beş Balık'ta yaptığı savaşlara da yer verilen batı yüzün üst ve orta kısmındaki yazılar kuş pislikleri nedeniyle büyük oranda dökülmüştür. Kenarlarında hayvanların sürtünmelerine ve tabiat koşullarına bağlı lokal kopmalar ve aşınmalar bulunan batı yüzün alt kısımlarında ise rüzgârdan, ısı farkından, kar ve yağmur sularından kaynaklanan aşınmalar bulunmaktadır.

Foto 21: Köli Çor Yazıtı'nın batı yüzünün genel görüntüsü

Foto 22: Köli Çor Yazıtı'nın batı yüzünün üst kısmının ayrıntılı görüntüsü

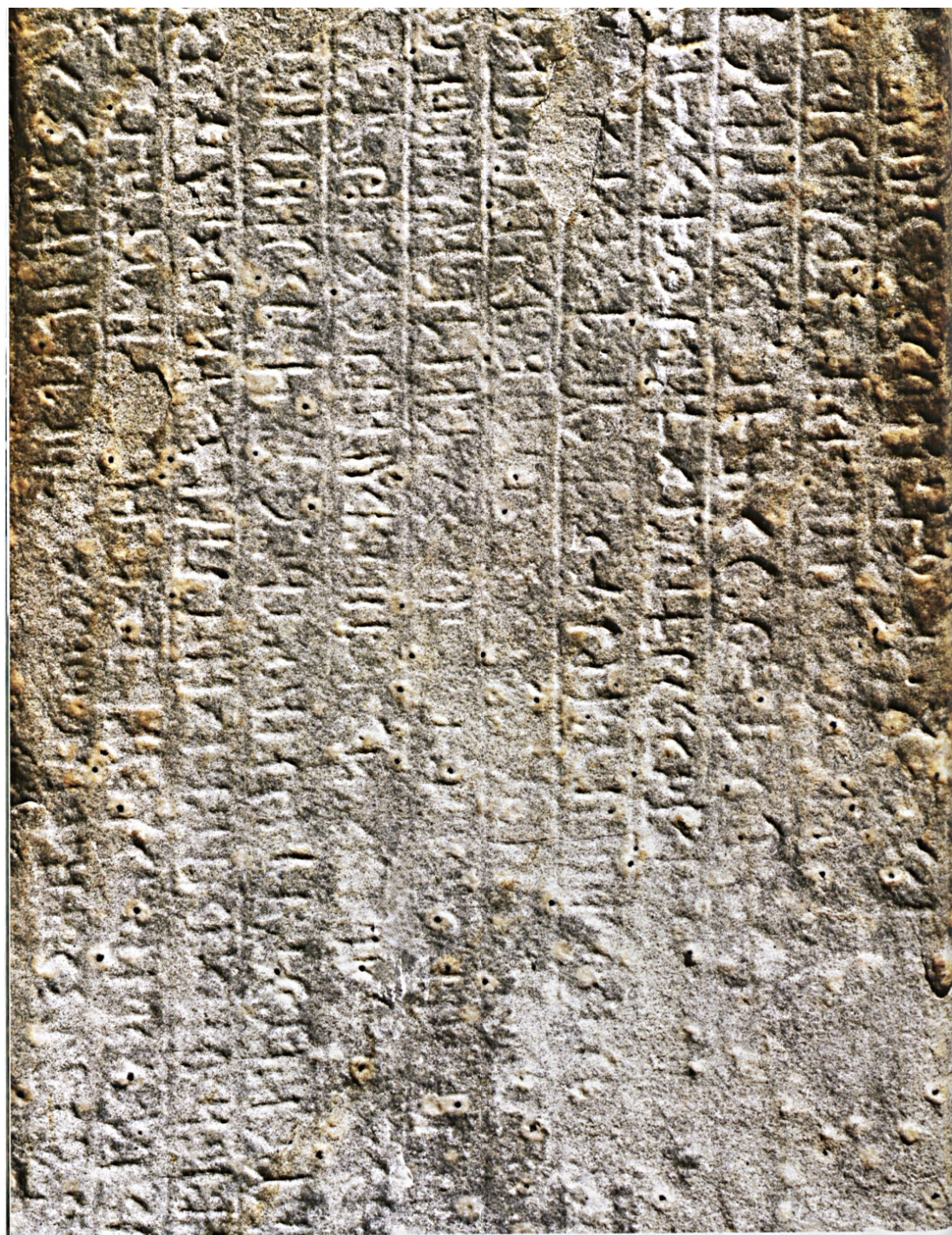

Foto 23: Köli Çor Yazıtı'nın batı yüzünün alt kısmının ayrıntılı görüntüsü

Foto 24: Köli Çor Yazıtı'nın batı yüzünün estampajlı genel görüntüsü

Foto 25: Köli Çor Yazıtı'nın batı yüzünün üst kısmının estampajlı görüntüsü

Foto 26: Köli Çor Yazıtı'nın batı yüzünün alt kısmının estampajlı görüntüsü

46	47	8
48	49	
50	51	9
52	53	
54	55	10
56		
57	58	11
59	60	
61	62	12
63	64	

46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64

46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64

46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64

46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64

46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64

46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64

46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64

46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64

46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64

46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64

46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64

46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64

46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64

46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64

46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64

46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64

46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64

46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64

46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64

46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64

2.1.2. Köli Çor Yazıtı'nın Batı Yüzünün Yorumlu Yazı Çevirimi:

1. ....⁶⁵: için : (a)pa⁶⁶ .....⁶⁷: çık(a)ñ⁶⁸:
tonyukuk⁶⁹: at(i)ğ b(i)rm(i)ş⁷⁰ .....
2. ....dukdā⁷¹ : yūgtürm(i)ş⁷² : ıṣḥ(a)ra⁷³ çık(a)ñ⁷⁴ köli çor⁷⁵ :
bolm(i)ş⁷⁶ : çya..... tonyukuk⁷⁷ .....

⁶⁵ [alpin erdemin] (Ö); ... alpin ärdamin (T); ...[alpin : ärdämin] (B); al^ppin erdemin (Br); E. Recebov-Y. Memmedov ve G. Aydarov, S., Ye. Malov'un metnini herhangi bir değişiklik yapmadan kullandıklarından bu eserlerin metinleri de incelenmiş, ancak metinlerin karşılaştırılmasında bu çalışmaların kaynak esası alınmıştır. Recebov ve Memmedov yayınlarında batı yüzün yazı çevirimine yer vermemişlerdir (R-M).

⁶⁶ Ap[a] (T); ap[a] (Ö); [apa] (Bz).

⁶⁷ [Tarkan] (T); [tarkan] (H-Ö; Ö; B); tarkan (Ay; Bz); Küül[i-ē]oryy (J-S); tarqan (Br).

⁶⁸ çuqan (J-S); satır, "çıkan" kelimesiyle başlatılmıştır (M; O).

⁶⁹ tonyukuk (T; Ö); Ton-uquq (J-S).

⁷⁰ ätg bermiş. (T); atıg bërmiş (Ö; Ay; Bz; O); aatay bermis (J-S); at(l)ıy bärmiş (M); atıy bërmiş (Br); aynı döneme ait diğer yazıtlarda "bir-, it-, il, yir, biş" gibi kelimelerin yazımında ı / i karakteri kullanıldığından bu ve benzeri kelimelerin okunmasında "i" tercih edilmiştir.

⁷¹ ... tdokda (T); ...quda (Bz); tdukda (M; B).

⁷² bögtürmiş (Cl-Tr); yügä(t)türmiş, (T); yögütürmiş (O); yügedtürmiş (Ö); yég törömiş (Ay); yegtürmiş (Bz); bögtürmiş (J-S); yögütürmiş (M); yögütürmiş (B); bö'dwrmwş (Br); Cl-Tr, kelimenin ilk harfinin "A / b" olmasının kuvvetle muhtemel olduğunu belirtse de farklı epigrafik belgeleme metotlarıyla yapılan incelemelerde bu harfin "y/y" olduğu tespit edilmiştir.

⁷³ ıṣvara (Ö; Ay); Yyşbara (J-S).

⁷⁴ çyqan (J-S).

⁷⁵ küli çur (O); küli çor (H-Ö; Ö; Ay); Küli Çur (Bz); Küülü-çor (J-S); Küli çur (M); küliçur (B); Köli Çor: Unvanın, Köllig Çor: Göle benzeyen / göl gibi. Köllig Çor > Köli Çor > Köli Çor şeklinde gelişmiş olabileceğini düşünüyoruz. Zira eski Türklerde olağanüstü kabul edilen ya da kutsal sayılan kavramlara hem saygı duyulmuş hem bunların adları kutsal sayılan kavramlara "Han Teñri, Bayan Ula, Buztağ Ata, Bayın Ula, Iduk Art, Kayra Kaan, Erdene Ula, Kuttağ, Nurata, Iduk Ötüken, Iduk Baş, Tamag Iduk; Ulu Dağ, Tanrı Dağları..." ad olarak verilmiş hem de bunların önemli bir kısmı bugün olduğu gibi unvanlarda, şahıs adlarında, lakaplarda "ejder, doğan, kartal, şahin, altun, yakut, demir, çiçek, gül, deniz, göl, ırmak, yağmur, Orhun, Orkun, Orhan, Selenge, ateş, yıldırım, şimşek, ayı, börü, aslan, kaplan..." kullanılmıştır.

⁷⁶ bolmiş (T; Ö); bolmış (M); bolmış (B).

⁷⁷ ... küli çur tonyukuk (O); tonyukuk (T; Ö); <...> (Ay); ..... (Bz); Çub [je]ri töles: (J-S); Küli çur Tonyukuk (M); ince (? inca) ... köli çwr twnywwq (Br).

3. ....⁷⁸ k(a)ğ(a)ñ : (i)linte⁷⁹ : k(a)ñp⁸⁰ : (e)dgü b(e)ñgi⁸¹ : k(örti)⁸² :
ul(u)ğ : köli çor⁸³ : s(e)k(i)z on : ý(a)s(a)p⁸⁴ : yok bol[ı]n⁸⁵.....

4. ....i : özlüki : boz (a)t : (e)rti⁸⁶ : k(e)d(i)m b.....⁸⁷..... (a)lp⁸⁸
(e)rd(e)mi : (a)ñta⁸⁹ : kük(e)di⁹⁰ : türk⁹¹ : bođ(u)ñka⁹² : o/u.....

5. ....ş(a)ğ(i)r çoluğ(a)ñ⁹³ : ý(a)ğıtıñda⁹⁴ : ..... çor⁹⁵ .....p⁹⁶
: ş(a)ñç(i)p : öl(ü)r(ü)p : oğlin : kişis(i)n : bu / o.....⁹⁷.....

⁷⁸ ...[elteriş] (O); [kap]gan : (T; Ö); [Qap]ayan (J-S); (Aläris) (M); [Qapyan] ältäris (B); qapayan (Br); “kağan” kelimesinden önceki bölüm tabakalaşıp tamamen döküldüğü için buradaki metni tespit etmek mümkün değildir.

⁷⁹ élinte (O; T; Ö; Ay; Bz; J-S; M;); älintä (B); élinde (Br).

⁸⁰ aqarip (Bz); aqyryp (J-S).

⁸¹ edğü ebiñi (O).

⁸² kördi (Br).

⁸³ küli çur (O); Küli Çor (T); küli çor (H-Ö; Ö; Ay; B); Küli Çur (Bz); Küüli-çor (J-S); Küli çur (M); kwli çwr (Br).

⁸⁴ yaşıp (O); jasap (J-S).

⁸⁵ jok bol[mys] (J-S); yoq bolı (Br).

⁸⁶ erdi (Br).

⁸⁷ b[äñizi] (B).

⁸⁸ Alpy (J-S).

⁸⁹ anda (Br).

⁹⁰ kükdi (O); tükedi (T); kükdi (Ay); ükü egidi (Bz); kükdi (?) (M).

⁹¹ türk : “𐰽𐰺𐰍” kelimesinin yazı çevirimini “türük” şeklinde yapmışlardır (H-Ö; Bz).

⁹² budunka (O; Bz; M); Alpu erdemi anda bökesi . eliñ bodunuñ (J-S).

⁹³ ... gr çulugñ (O); Sag(i)r Çulugan (T); çulugan (Ö; Ay); sagıraç uluyñ (Bz); asayır çoluyun (J-S); ayır çoluyın (M); ... s ayır çoluyın (B); sayır (?) çwlwγwn (?) (Br).

⁹⁴ yayıttuqda (H-Ö; B); yağıtdokda (T; Ö; Ay); yayıytuqda (J-S); yağıd(d)wq°da (Br).

⁹⁵ [küli] çur (O; B); [Küli] Çor (T); [küli] çor (Ö; Ay) /Küli/ Çur (Bz); Küüli-çor (J-S); Küli çur (M); kwli çwr ? (Br).

⁹⁶ .....g (O); [oplayu tēgi]p (T; Ö; Ay); .... (Bz); [uplaju tedi]p (J-S); wplayu teγip (Br).

⁹⁷ bolun kı ... (O); buln[adı] (T; Ö); buln[adıp] (Ay); bulun... (Bz); bulan[dy] (J-S); bolun (M); bu[lun qilti] (B); bulnađip... (Br).

6. ....bu...⁹⁸(a)z⁹⁹ (i)l(i)g : tuđdı : y(i)r öz¹⁰⁰ .....
..... (e)rti¹⁰¹ : köli çor¹⁰² : türk bođ(u)ñ¹⁰³ : b.....r¹⁰⁴.....

7. ....[k]ağ(a)ñnıñ : (i)li... i.....¹⁰⁵ b(i)lgesin¹⁰⁶ üçün :
(a)lpin¹⁰⁷ (e)rd(e)min¹⁰⁸ üçün¹⁰⁹ : k(a)zğ(a)ñtı¹¹⁰ : k..ğ.....k¹¹¹

⁹⁸ ... bu. (O); bulup (T); bolup (Ö; J-S); bo[lup] (Ay) bu (B); bolwp (Br).

⁹⁹ z (O); .... (Bz).

¹⁰⁰ yer : z. (O); kërü az (T; Ö; J-S); kërü az... (Br); kër[ü] (Ay); /ker. ?/ (Bz); yär üz (?) (B).

¹⁰¹ ... ert. (O); erdi (Br).

¹⁰² küli çur (O); Küli Çor (T); küli çor (H-Ö; Ö; Ay); Küli Çur (Bz); Küüli-çor (J-S); Küli çur (M); kwli çwr (Br).

¹⁰³ Türük budun (Bz); türük bodun (J-S); küliçur (B); kelime bazen ayrı bazen de birleşik yazılmıştır (B).

¹⁰⁴ begler (O); [bägär] (H-Ö); ..... (Bz); be[gl]er (J-S); bäglär (M; B).

¹⁰⁵ “.....[k]ağ(a)ñnıñ : (e)li... i.....”. Bu bölüme yer verilmemiştir (Ö); [k]agan : aña : eli[n törüsün.....] (T; Ö); [ka]ğanıña eliñe <...> (Ay); ...yanıña el/iñe/... (Bz); Qapayan qa[γanyña eliñe .s] (J-S); ..... (M); ... qayan aña eliñ (Br).

¹⁰⁶ [b]ilge eşin (O); belgisin (J-S); bilgä äsin (M; B).

¹⁰⁷ alpn² (Ay).

¹⁰⁸ Satır, “erdemin” kelimesinde bitirilmiştir (M).

¹⁰⁹ [üçü]n (Ö; Ay).

¹¹⁰ kaz[g]antı (Ö; Ay); qaz[γ]andy (J-S); qazyandı (Br).

¹¹¹ “üçün : k(a)zğ(a)ñtı : k..ğ.....k”. Bu bölüm “...n: k...” şeklinde gösterilmiştir (O); qa/..... el.....ç..... (Bz); Qa[γa]ny (J-S).

8. ....tür.....l.....¹¹²: ıřb(a)ra¹¹³ b(i)lge¹¹⁴ : köli çor¹¹⁵ :
kiři¹¹⁶ : .....bm(e)düki¹¹⁷ yök¹¹⁸ : (e)rd(e)min¹¹⁹
9. ....(e)rti :¹²⁰ süng(ü)ř b(ı)ř(a)ř : ř(e)r(i)g : it(e)r¹²¹ (e)rti¹²² : (a)b
(a)b(ı)ř(a)ř¹²³ : (e)rm(e)le¹²⁴ : t(e)g (e)rti¹²⁵
10. .... ř(a)nçdı¹²⁶ k(e)ç(e)nde¹²⁷ : tüm(e)n¹²⁸ : süke¹²⁹ : süng(ü)řdi : köli
çor¹³⁰ : opl(a)ýu t(e)g(i)p : süsin

¹¹² .... r.....lr: (O); Tür[k.....l.....] (T); ... tür[k.....l.....] (Ö); <...> türük <...>¹²<...> (Ay): Köli Çor Yazıtı'nın belgelenebilir durumdaki metninde “řřřř / türk” kelimesi iki kez geçmektedir ve her iki kelimenin son karakteri “ř / k” ile işaretlenmiştir. Dolayısıyla kelimenin “türük” şeklinde aktarılması doğru değildir; ..... (Bz); tür[ük] (J-S); ..... (M).

¹¹³ ıřvara (Ö; Ay); yysbara (J-S) ısbara (M).

¹¹⁴ bilige (J-S).

¹¹⁵ küli çur (O); Küli Çor (T); küli çor (H-Ö; Ö; Ay); Küli Çur (Bz); Küüli-çor (J-S); Küli çur (M); küliçur (B); kŵli çwr (Br).

¹¹⁶ kiři? (ikisi) (Ay); satır “kiři” kelimesinde bitirilmiştir (M).

¹¹⁷ äbmädöki (T); evmädüki (H-Ö); evmedöki (Ö; Ay); äbmädüki (B).

¹¹⁸ ävmädüki (Cl-Tr); ebime edük joq (J-S); ŵki eřmeđŵki (Br).

¹¹⁹ “kiři” kelimesinden sonraki kısım (: .....bm(e)düki yök : (e)rd(e)min) gösterilmemiştir (O; Bz; T).

¹²⁰ ..... (M); erdi (Br).

¹²¹ éter (Ö; Ay; Br); ätür (B).

¹²² erdi (Br).

¹²³ av avlasar (H-Ö; Ö; Ay).

¹²⁴ r mle (?) (O); ermeli (T; Ö; Br); ermeli? (Ay); erimeli (Bz); erim eli (J-S); r²m²lä (?) (M).

¹²⁵ tegirti. (J-S); teř erdi (Br).

¹²⁶ sançydy. (J-S).

¹²⁷ keçinde (O); kâçindä (H-Ö; Bz; M); Keçinde (J-S); kâsändä (B); keçenđe (? keçizđe) (Br).

¹²⁸ tümät (H-Ö); tümt (O; M).

¹²⁹ süre (J-S).

¹³⁰ küli çur (O); Küli Çor (T); küli çor (H-Ö; Ö; Ay); Küli Çur (Bz); Küüli-çor (J-S); Küli çur (M); küliçur (B); kŵli çwr (Br).

11. ....ıtı¹³¹ : ..... b(i)ř¹³² b(a)lıqda : tört¹³³
süng(ü)ř süng(ü)řdükde¹³⁴ : köli çor¹³⁵ : opl(a)ýu t(e)g(i)p : bulğ(a)ýu¹³⁶
12. ....t(a)bğ(a)çka¹³⁷ : bunça¹³⁸ : süng(ü)ř(ü)p : (a)lpin :
(e)rd(e)min : üçün ök¹³⁹ : bunça¹⁴⁰ tutdı¹⁴¹

¹³¹ ...Itı... (O); altı (H-Ö); ıdı (Ö); ı<d>tı (Ay); yt[ı]y (J-S); alti (B); ...ıd(d)ı (Br).

¹³² beř (O; T; H-Ö); bês (Ö; Ay; Br); bes (J-S; M).

¹³³ tört (Bz).

¹³⁴ sü[nüş süngüşdökde] (T; Ö); sü[nüş sü]ngüşdökde (Ay); sü[nüş] süngüşdükde (J-S; M).

¹³⁵ küli çur (O); Küli Çor (T); küli çor (H-Ö; Ö; Ay); Küli Çur (Bz); Küüli-çor (J-S); Küli çur (M); küliçur (B); kŵli çwr (Br).

¹³⁶ Satırın sonu “opl(a)ýu t(e)g(i)p bulğ(a)ýu” şeklinde olmasına rağmen N. Bazılhan, “oplayu tegip süsin: bulgayu:” şeklinde “süsin” kelimesini eklemiştir (Bz).

¹³⁷ [tav]gaçka (Ö; Ay); /Tab/yaçka (Bz); [Tab]yaçqa (J-S).

¹³⁸ bonça (Ö); bwnca (Br).

¹³⁹ kü (Cl-Tr; Ö; Ay; B; Br); öküs (Bz); edat + ök kuvvetlendirme edatının farklı örnekleri için bk. (Çetin, 2012: 127, 170; Gulcalı, 2013: 371, 390, 482).

¹⁴⁰ bonça (Ö); bwnca (Br).

¹⁴¹ tutdı...(Ö).

2.1.3. Köli Çor Yazıtı'nın Batı Yüzünün Türkiye Türkçesine Aktarımı¹⁴²:

1. .... için Apa .....
Çıkan Tonyukuk adını vermiş .....¹⁴³
2. ....-dığı zaman bir araya getirmiş / toplamış¹⁴⁴; İşbara'nın yeğeni¹⁴⁵
Köli Çor olmuş. .... Tonyukuk .....¹⁴⁶
3. .... Kağanın¹⁴⁷ devletinde yaşlanıp iyilik / saygı gördü¹⁴⁸. Ulu Köli
Çor seksen (yıl) yaşayıp öldü.
4. (Onun) beylik / özlük (at)ı Boz At idi¹⁴⁹. Koşum takım(ı) / zırh(ı) .....
yiğitliği, erdemi orada / o anda bilindi¹⁵⁰. Türk halkına .....

¹⁴² Metin Türkiye Türkçesine aktarılırken şu eserlerden yararlanılmıştır: (Kotwicz-Samoylovic, 1928: 60-107; Orkun, 1936: 133-151; Malov, 1959: 25-30; Aydarov, 1971: 334-338; Clauson-Tryjarsky, 1971: 7-33; Recebov-Memmedov, 1993: 128-134; Hayashi-Osawa, 1999: 148-157; Tekin, 2000: 225-226; Berta, 2004: 1-24; Joldasbekov-Sartkocauli, 2005: 323-346; Bazılhan, 2005: 119-123; Bold, 2006: 127-0145; Aydın, 2012: 135-149; Ölmez, 2013: 216-229).

¹⁴³ Because of his toughness and manly qualities Elteriş Xayan is said to have (him) the title of Commander - in- Chief Cousin Toñuquq (Cl-Tr); ... Since (he was) he gave (him) the title of Çıkan Tonyukuk... (T); ... Çıkan Tonyukuk adı verdi (R-M); // because of // [Çayan (?)] is said to have given (him) the title of Apa [Tarkan] Çıkan Tonyuquq // (H-Ö); Alplığı ve erdemi için [kağan] Apa Tarkan Çıkan Tonyukuk adını (ve ünvanını) vermiş [ona] (Br): "unvan" kelimesi çalışmanın tamamında "ünvan" şeklinde kullanılmıştır (Br); ... [kahraman ve faziletli] olduğu için Apa [Tarkan] yeğen Tonyukuk adını vermiş... (Ö); Küülü-çorğa çıkan / cien / Ton-uquq atağı berildi (J-S).

¹⁴⁴ ... dıqda yükseltmiş (R-M); bu arada [orduyu] toplamış (Br); büktirdi (J-S); <...>-dığında (daha) iyi yaratılmış (olduğu için) (Ay); ... övdürmüş (Ö).

¹⁴⁵ çıkan: yeğen, hala veya teyze oğlu (DLT I, 402).

¹⁴⁶ ... he is said to have ordered the army to assemble (?). He is said to have become Lord Cousin Küli Çor. Thus ... Toñuquq . (Cl-Tr); //When //****ed, [Çayan(?)] is said to have promoted him. He became İşbara Çıkan Küli Çor // Tonyuquq // (H-Ö); İşvara Çıkan Köli Çor olmuş (onun adı ve ünvanı). [Böylece ... Köli Çor Tonyukuk] (Br).

¹⁴⁷ Elteriş hakan (Ö); İlderis haqan (R-M); // In his realm of****Qayan (H-Ö); Kapagan (Kapgan?) kağan (Br); ... Kapgan Kagan (Ö); Kapagan El'teriş Haan (B).

¹⁴⁸ ... He grew old in the realm of Qapyan Xayan and enjoyed good hapiness (Cl-Tr); Qpağan qağan elinde meni qurmettep ulıqtadı (J-S).

¹⁴⁹ ... His charger was a grey horse (Cl-Tr); ... cins boz at idi (R-M); [En sevdiği (?)] savaş atı boz renkli (bir) binek atı idi (Br).

¹⁵⁰ kökedi: Bu kavram işareti "kök" ve "idi" kavram işaretlerinin birlikte kullanımından da oluşmuş olabilir. Zira kendinden sonra gelen "Türük bodun" kavram işareti, KT D2, 3. ya da BK D4. satırlarda geçen "ikin ara kök türük idi ança olurur ermiş: Bu ikisinin arasında Kök Türk (halkı) sınırları bölünmeksizin yaşamış (Mirkamal, 2015: 23)." ifadesindeki "idi oksuz kök türük" kısmını çağrıştırmaktadır.

5. Sagır Çolugan düşman olduğunda [Köli]? Çor¹⁵¹ .....
mızraklayarak öldürüp çocuk(lar)ını, karısını¹⁵² [tutsak aldı]¹⁵³?
6. .... Bu Azların bölgesini / ülkesini egemenliği altına aldı¹⁵⁴. Yer
..... idi. Köli Çor, Türk halkı .....¹⁵⁵
7. ....kağanına, halkı[na] / devleti[ne]¹⁵⁶ ..... bilgili olduğu
için, yiğit ve erdem sahibi olduğu için kazandı. ....¹⁵⁷
8. .... İşbara Bilge Köli Çor eşi .....acele
etmediği¹⁵⁸ yok erdemin¹⁵⁹
9. .... idi. Savaş çıkısa askeri düzenlerdi. Ava çıkısa hızlı (at)¹⁶⁰ gibiydi¹⁶¹.
10. .... mızrakladı. Keçen'de¹⁶² bir tümen askerle savaştı. Köli Çor boğa
gibi¹⁶³ saldırıp askerlerini¹⁶⁴

¹⁵¹ ... büyük ailesi ile yağı olduğda Küli çor (R-M).

¹⁵² "er kişi", "katun kişi" şeklinde kullanılan kavram işaretinde anlam 1/1 ihtimal ile bilindiğinden "katun" kelimesi işaretlenmemiştir.

¹⁵³ [...] asarğa cinalğan aň aulauşlar şabunı casağanda Küülü-çor olardıñ ulın, äyelin olcaladı (J-S); <...> Sagır Çulug ile savaştığı sırada Küli Çor ileri atılarak saldırıp, mızraklayıp, öldürüp çocuklarını (ve) karısını tutsak edip (Ay).

¹⁵⁴ ... el tutdu (dövlət düzeldi) (R-M); olup Az elini (imparatorluğunu) zapt etti (Br); "il tut-" deyiimiyle ilgili olarak bk. KT G 4, 8, 10; BK G9, K8; T D4, T B6 ve T K2.

¹⁵⁵ <...> olup Azlardan (?) <...> ellisini ele geçirdi. Batıda (geride?) <...> idi, Küli Çor Türk halkı <...> (Ay).

¹⁵⁶ kağan ona eli (ülkesini?) (Br); Qaapağan qağanına, eline (J-S).

¹⁵⁷ ... müdriklik dostu (olduğu) üçün, igidliyi (üçün) ..... n k... (R-M).

¹⁵⁸ Kelimenin baş tarafındaki bölüm kırılıp döküldüğü için kesin bir yargıda bulunmak mümkün değildir.

¹⁵⁹ Lord Counsellor Kuli Çor without hurrying... (Cl-Tr); .... r...l r İşbara müdrik Küli çor adam... (R-M); Ebime ğana äygili emes-ti (J-S); işvara Bilge Köli Çor ...insan(lar)ı ((kadin(lar)ı?) acelesiz (?) (Br); <...> acele etmediği yok (Ay); ... acele etmediği ...., (Ö).

¹⁶⁰ tırısı kalkmış at (Ö); mahçin şuvuu (B); a swift horse (?) (Cl-Tr); a huge hawk (or eagle?) (T).

¹⁶¹ .... idi. Döyüş olsa, qoşun göndererdi, ov ovlasa mme(?) tek idi (R-M); He was like a (hug?) hawk (H-Ö); erdin eli tügel şığar edi (J-S).

¹⁶² Keçen'de (Keçiz'de (?) (Br).

¹⁶³ sür'etle (R-M); öküz gibi (Br).

¹⁶⁴ he routed ... At (PU) Kâcin he fought an army of ten thousand men. Küli Çor attacking impatiently (?) sent ...his army ... (Cl-Tr); Besbalıqta tört ret soğısqanda Küülü-çor opıra şabuldap talqandadı (J-S).

11. .... gönderdi.¹⁶⁵ Beş Balık'ta katıldığı dört savaşta Köli Çor boğa gibi¹⁶⁶ hücum edip (savaş alanını) karıştırarak

12. .... Çin'e karşı bu kadar savaştığı için, yiğit ve erdemli olduğu için bizzat¹⁶⁷ bu şekilde ülkesini muhafaza etti¹⁶⁸.

Foto 27: Beş Balık'taki bir duvar resminin görüntüsü (Foto: C. Alyılmaz)

¹⁶⁵ Kelimenin baş tarafı tamamen kırılıp döküldüğünden anlamlandırma, görünen kısımdan hareketle yapılmıştır.

¹⁶⁶ impatiently (Cl-Tr); sür'etle (R-M); öküz gibi (Br).

¹⁶⁷ Edat + ök kuvvetlendirme edatının farklı örnekleri için bk. (Çetin, 2012: 127, 170; Gulcalı, 2013: 371, 390, 482).

¹⁶⁸ kahraman ve erdemli oluşuyla böyle şöhret kazandı (Ö); il tut- kavram işareti için bk. T D4, T B6, T K2.

2.2. Köli Çor Yazıtı'nın Doğu Yüzü:

On üç satır (Kök)türk harfli metin bulunan doğu yüzde Köli Çor'un; Tarduşları düzenleyerek yönetiyor olması, Demir Kapı'ya kadar ordu sevk ederek Dokuz Oğuzlara karşı yaptığı savaşlar, Kıtaylarla ve Tatabırlarla savaşması, küçükken ortaya koyduğu kahramanlıklar, Karluklarla mücadelesi, ölümü ve cenaze töreni, anıtının dikilmesi ve kendisinin çok sayıda at (sürüsü) beslemesi anlatılır.

Yazıtın batı yüzüne göre daha sağlam durumda olan doğu yüzün üst ve kenar kısımlarında kırılmalar, dökülmeler, orta bölümlerde ise lokal kopmalar mevcuttur.

Foto 28: Köli Çor Yazıtı'nın doğu yüzünün genel görüntüsü

Foto 29: Köli Çor Yazıtı'nın doğu yüzünün üst kısmının ayrıntılı görüntüsü

Foto 30: Köli Çor Yazıtı'nın doğu yüzünün alt kısmının ayrıntılı görüntüsü

Foto 31: Köli Çor Yazıtı'nın doğu yüzünün estampajlı görüntüsü

Foto 32: Köli Çor Yazıtı'nın doğu yüzünün üst kısmının estampajlı görüntüsü

Foto 33: Köli Çor Yazıtı'nın doğu yüzünün alt kısmının estampajlı görüntüsü

2.2.1. Köli Çor Yazıtı'nın Doğu Yüzünün Orjinal Metni:

: 𐰇𐰪 ..... : 𐰇𐰪𐰠𐰸 > 1/13
 169𐰪𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸 : 170𐰪𐰠𐰸𐰠𐰸 : 171𐰪𐰠𐰸[𐰪] : 𐰪𐰠𐰸𐰠𐰸 > >
 : 𐰪𐰠𐰸𐰠𐰸>>𐰪𐰠𐰸𐰠𐰸 : 𐰠𐰸>>𐰠𐰸 : 𐰠𐰸>>𐰠𐰸 : 172𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸 : 𐰠𐰸... 2/14
 173 .....
 : 174𐰪[𐰪𐰠𐰸𐰠𐰸]𐰪 > : 175𐰪𐰠𐰸𐰠𐰸 : 𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸 : 176𐰠𐰸𐰠𐰸 : ...𐰠𐰸𐰠𐰸 ... 3/15
 𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸 : 𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸 : 177𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸 178 .....𐰠𐰸 : 𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸
 179𐰪𐰠𐰸𐰠𐰸 : 180𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸 :
 𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸 181: 𐰠𐰸𐰠𐰸 : 𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸 : 𐰠𐰸𐰠𐰸 : 𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸 : 182..... 4/16
 : 183𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸 : 𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸 : 184𐰠𐰸 ...𐰠𐰸 185: 𐰠𐰸𐰠𐰸 : 𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸 :
 186𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸 : 𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸

169 𐰪𐰠𐰸𐰠𐰸 (Ay; J-S); (?)𐰪𐰠𐰸𐰠𐰸 (M); 𐰪𐰠𐰸𐰠𐰸 (B).

170 𐰪𐰠𐰸𐰠𐰸 (Cl-Tr; Ay; J-S; B); 𐰪𐰠𐰸... (M).

171 𐰪𐰠𐰸...𐰠𐰸𐰠𐰸 : 𐰠𐰸...𐰠𐰸... (Cl-Tr); 𐰪𐰠𐰸...𐰠𐰸𐰠𐰸>𐰠𐰸<...>: 𐰠𐰸𐰠𐰸 <...> (Ay); 𐰪𐰠𐰸...𐰠𐰸𐰠𐰸>𐰠𐰸...: 𐰠𐰸𐰠𐰸 (M); 𐰪𐰠𐰸...𐰠𐰸𐰠𐰸>𐰠𐰸...: 𐰠𐰸𐰠𐰸 (J-S); 𐰪𐰠𐰸...𐰠𐰸𐰠𐰸>𐰠𐰸(𐰠𐰸𐰠𐰸): 𐰠𐰸𐰠𐰸 (B).

172 𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸... (Cl-Tr; Ay); 𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸... (M); 𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸...𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸... (J-S).

173 𐰪𐰠𐰸𐰠𐰸>>𐰪𐰠𐰸𐰠𐰸 (Cl-Tr; J-S); 𐰪𐰠𐰸𐰠𐰸>>𐰪𐰠𐰸𐰠𐰸 (Ay); ...𐰪𐰠𐰸𐰠𐰸>>𐰪𐰠𐰸𐰠𐰸 (M).

174 𐰪...> (Cl-Tr); 𐰪<...>𐰪 (Ay; J-S); 𐰪(𐰪𐰠𐰸𐰠𐰸)𐰪 (M); 𐰪...> (B).

175 𐰪𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸: 𐰠/n ile 𐰠/z karakterleri karıştırılmıştır (Ay); 𐰪𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸 (M).

176 𐰠𐰸𐰠𐰸... : 𐰠𐰸𐰠𐰸... (Cl-Tr; B); 𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸 <...> (Ay); 𐰠...(?)𐰠𐰸𐰠𐰸 (M); 𐰠𐰸𐰠𐰸? 𐰠𐰸𐰠𐰸: ... (J-S).

177 𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸: Parantezin karşılığı konmamıştır (M).

178 .....𐰠𐰸𐰠𐰸 : 𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸 (Cl-Tr; J-S); <...>𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸: 𐰠𐰸𐰠𐰸 (Ay); ...𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸: 𐰠𐰸𐰠𐰸 (M); ...𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸 (B).

179 𐰪𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸 (M); 𐰪𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸 (B).

180 𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸: 𐰠/n ile 𐰠/z karakterleri karıştırılmıştır (Ay).

181 : 𐰠𐰸 : 𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸 (M).

182 𐰪... (Cl-Tr; Ay; J-S; B).

183 𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸 (Ay); 𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸 : 𐰠𐰸𐰠𐰸 (M).

184 𐰠𐰸𐰠𐰸 (Ay; J-S).

185 𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸 (M).

186 𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸 (Ay; RM); 𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸𐰠𐰸 (B).

: 19 : 187 𐎧𐎫𐎧𐎹.....𐎧𐎧𐎧 : 188 𐎧𐎧𐎧 : 189 𐎧𐎫𐎧𐎹 : 𐎧... 5/17
 𐎧𐎫𐎧𐎧𐎧𐎧 : 𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧 : 190 𐎧𐎧 : 𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧 : 191 𐎧𐎫𐎧𐎧𐎧𐎧 : 𐎧𐎧
 192 : 𐎧𐎧 : 𐎧𐎧𐎧 : 𐎧𐎧 :
 : 193 𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧 : 194 𐎧𐎧𐎧𐎧 : 𐎧𐎧 : 𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧 : 𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧.. 6/18
 195 𐎧𐎫𐎧𐎧 : 𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧 : 196 𐎧𐎧𐎧 : 197 𐎧𐎧𐎧𐎧 : 𐎧𐎧𐎧 : 𐎧𐎧𐎧𐎧
 198 : 𐎧𐎫𐎧𐎧𐎧𐎧 :
 199 𐎧𐎫...𐎧𐎧 : 𐎧𐎧𐎧 : 200 𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧 : 𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧 : 201 𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧 202 : 𐎧... 7/19
 : 𐎧𐎧𐎧𐎧 : 𐎧𐎧 : 203 𐎧𐎧𐎧 : 𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧 : 204 𐎧𐎧𐎧 : 𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧 :
 205 : 𐎧𐎧𐎧 : 𐎧𐎧𐎧 : 206 𐎧𐎧𐎧

187 𐎧𐎫𐎧𐎧.....𐎧𐎧(CI-Tr; Ay; J-S); 𐎧𐎫...𐎧𐎧𐎧(M).

188 𐎧𐎧𐎧(M).

189 𐎧𐎫𐎧𐎧𐎧(B).

190 𐎧𐎧 (Ay; J-S); (?)𐎧𐎧 (M).

191 𐎧𐎫𐎧𐎧𐎧𐎧 : 𐎧𐎧𐎧(CI-Tr; Ay; J-S); (𐎧)𐎫𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧 : 𐎧(M).

192 𐎧𐎧 : 𐎧𐎧𐎧 (Ay; J-S).

193 𐎧𐎧𐎧𐎧 : 𐎧𐎧𐎧(CI-Tr; J-S); 𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧(Ay); ...𐎧𐎧...𐎧𐎧(M); 𐎧𐎧𐎧... (B).

194 𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧 (Ay; B); 𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧 (J-S).

195 𐎧𐎫𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧 (Ay).

196 𐎧𐎧(Ay); 𐎧𐎧.. (B).

197 𐎧𐎧𐎧...𐎧𐎧(M); 𐎧𐎧𐎧. (B).

198 : 𐎧𐎫𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧 (M); 𐎧𐎫𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧 (J-S; B).

199 𐎧𐎫...𐎧𐎧𐎧 (Ay; J-S; B); ...𐎧𐎧𐎧 (M).

200 𐎧𐎧𐎧𐎧 : 𐎧𐎧𐎧𐎧 (M).

201 𐎧𐎧𐎧𐎧...; (𐎧)𐎧𐎧𐎧... (M).

202 ... (CI-Tr; B); 𐎧𐎧... (Ay; J-S).

203 𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧 (Ay); 𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧 (B).

204 𐎧𐎧𐎧 : 𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧 ile 𐎧/z karakterleri karıştırılmıştır (Ay); 𐎧𐎧𐎧. 𐎧...𐎧𐎧𐎧 (M).

205 𐎧𐎧𐎧 (CI-Tr); <...>𐎧𐎧𐎧: Satırın son karakteri boşluk karakteri (:) olmasına rağmen satır devam ediyormuş gibi gösterilmiştir (Ay).

206 𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧 ile 𐎧/z karakterleri karıştırılmıştır (Ay); 𐎧𐎧𐎧 : 𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧 : 𐎧𐎧𐎧 (M).

: 𐎧𐎧𐎧 : 207 𐎧𐎧𐎧 : 208 𐎧...𐎧𐎧𐎧 : 𐎧𐎧𐎧𐎧 : 209 𐎧𐎧𐎧𐎧... 8/20
 : 210 𐎧𐎧𐎧 : 𐎧𐎧𐎧 : 𐎧𐎧𐎧 : 𐎧𐎧 : 211 𐎧𐎧𐎧 ..... : 212 𐎧𐎧𐎧
 213 𐎧𐎧 : 𐎧𐎧𐎧 : 𐎧𐎧𐎧 : 𐎧𐎧𐎧 : 𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧 : 214 𐎧𐎧𐎧
 : 215 𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧 : 216 𐎧𐎧𐎧 𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧 : 𐎧𐎧𐎧𐎧 : 𐎧𐎧𐎧 : 𐎧𐎧... 9/21
 : 𐎧𐎧 : 217 𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧 : 𐎧𐎧𐎧 218 : 𐎧...𐎧𐎧𐎧 : 𐎧𐎧
 𐎧𐎧𐎧 : 𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧 : 𐎧𐎧𐎧 : 219 𐎧𐎧𐎧
 220 : 𐎧𐎧𐎧 : 𐎧𐎧𐎧 : 𐎧𐎧𐎧 : 221 𐎧𐎧𐎧 : 𐎧𐎧𐎧..... 10/22
 222 : 𐎧...𐎧𐎧...𐎧𐎧𐎧 : 𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧 : 𐎧𐎧𐎧𐎧 : 223 𐎧𐎧𐎧 : 𐎧𐎧𐎧
 224 𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧 : 𐎧𐎧𐎧 : 225 𐎧𐎧𐎧𐎧

207 (?)𐎧𐎧𐎧 (M); 𐎧𐎧𐎧 (B).

208 𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧(CI-Tr; J-S; B); 𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧 ile 𐎧/z karakterleri karıştırılmıştır (Ay).

209 𐎧𐎧𐎧𐎧...𐎧𐎧(CI-Tr); 𐎧𐎧𐎧(?)𐎧𐎧 (M).

210 𐎧𐎧 : 𐎧𐎧𐎧𐎧 (M).

211 𐎧𐎧...𐎧𐎧(CI-Tr; Ay).

212 𐎧𐎧𐎧𐎧 (M).

213 𐎧𐎧𐎧𐎧(CI-Tr); <...>𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧 ile 𐎧/z karakterleri karıştırılmıştır; satırın son karakteri 𐎧/n olmasına rağmen satır devam ediyormuş gibi gösterilmiştir (Ay); 𐎧𐎧𐎧𐎧 (M); 𐎧𐎧𐎧𐎧 (J-S).

214 𐎧𐎧 (J-S); 𐎧𐎧 (B).

215 𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧 (Ay; J-S).

216 𐎧𐎧𐎧 : 𐎧𐎧𐎧 (M); : 𐎧𐎧𐎧𐎧 (B).

217 𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧 (CI-Tr; J-S).

218 :...𐎧𐎧𐎧(CI-Tr); <...>𐎧𐎧𐎧(Ay); 𐎧...𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧 (M); 𐎧...𐎧𐎧𐎧 (J-S; B).

219 𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧 (M).

220 “: 𐎧𐎧𐎧 : 𐎧𐎧𐎧 : 𐎧𐎧𐎧” : İlgili bölüme Bold’un yayınlarında yer verilmemiştir.

221 𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧...𐎧 : 𐎧𐎧𐎧... (CI-Tr); 𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧 : 𐎧𐎧𐎧<...> (Ay); : 𐎧𐎧𐎧 (M); 𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧 : 𐎧𐎧𐎧... (J-S); 𐎧𐎧𐎧𐎧𐎧... (B).

222 : 𐎧...𐎧𐎧𐎧 (B).

223 𐎧𐎧𐎧𐎧 (M).

224 : 𐎧𐎧𐎧𐎧 : 𐎧𐎧𐎧 : 𐎧𐎧𐎧𐎧...𐎧 (M); satır sonunda boşluk karakteri yoktur (J-S).

225 𐎧𐎧𐎧𐎧(B).

4/16. .... : (a)n̄ta k(e)r̄ü²⁵⁷ : b̄(a)r̄(i)p : y(i)n̄çü : ög(ü)z(ü)g²⁵⁸ : k(e)ç(i)p²⁵⁹ : t(e)m(i)r̄ k̄(a)p̄(i)ğ̄ka : t(e)z(i)kke : t(e)ḡi²⁶⁰ : sū.....a/e²⁶¹ : k̄(a)z̄ḡ(a)n̄t̄²⁶² : t̄ok̄(u)z oğ̄(u)z̄ka : y(i)t̄i²⁶³ sūn̄ḡ(ü)ş̄²⁶⁴ : sūn̄ḡ(ü)ş̄d̄ük̄de²⁶⁵

5/17. ....e/a : t̄ok̄d̄i²⁶⁶ : q̄ı̄t̄(a)n̄ȳ²⁶⁷ : t̄(a)t̄(a)b̄i²⁶⁸ : .....(e)r̄.ū̄k̄de²⁶⁹ : b̄(i)ş̄²⁷⁰ : sūn̄ḡ(ü)ş̄ : sūn̄ḡ(ü)ş̄d̄ük̄de²⁷¹: köli] çor²⁷² : (a)n̄çak̄²⁷³ : b̄(i)l̄gesi²⁷⁴ : ç̄(a)b̄(i)ş̄i²⁷⁵ (e)r̄ti²⁷⁶ : (a)l̄p̄i²⁷⁷ : b̄ök̄(e)s̄i²⁷⁸ : (e)r̄ti :²⁷⁹

²⁵⁷ anda kerü (O; J-S); anda kērŵ (Br).

²⁵⁸ yençü ügüziḡ (O); yēnçü ügüzüḡ (T; Ö; Ay; Bz); Jinçü ögüziḡ (J-S); yinçü ügüzüḡ (M); yincü öğwzŵȳ (Br).

²⁵⁹ keçe (O; Ay); kâçāp (B).

²⁶⁰ (Kök)türk harfli metinde “fēh” şeklindeki kelime “tāgip” şeklinde aktarılmıştır (B).

²⁶¹ sū[lep anç]a (T; Ö); sūlep (Ay); sū/h̄üşd̄ük̄de (Bz); sūlep (J-S).

²⁶² kazgand̄i (O); kaz̄yand̄y (J-S); kaz̄yand̄i (M); qaz̄yand̄i (Br).

²⁶³ yēti (Ö; Ay; Bz; M, B).

²⁶⁴ “sūn̄ḡ(ü)ş̄” kelimesine yer verilmemiştir (B).

²⁶⁵ sūn̄ḡüşd̄ök̄de... (T; Ö; Ay).

²⁶⁶ t̄ok̄d̄i? (H-Ö); ... t̄ük̄edi (T); ...a/e t̄ük̄edi (Ö; Bz; J-S).

²⁶⁷ kı̄tay (O).

²⁶⁸ tata[b̄i] (O); Qyytaj tata[b̄y] (J-S).

²⁶⁹ tata[v̄i] .... tapa sūle]d̄ök̄de (T; Ö); tata**b̄i** **tapa qayan sūle**ōwk̄^ode (Br); tat[av̄i] <...> [sūle]d̄ök̄de (Ay); ... /tegi/: sūn̄ḡüşd̄ük̄de (Bz); .... (M).

²⁷⁰ beş (O; T); bēş (Br; Ö; Ay; J-S).

²⁷¹ sūn̄ḡüşd̄ök̄de (T; Ö; Ay).

²⁷² [küli çur (O; B); Küli Çor (T); küli çor (Ö; Ay); Küli Çur (Bz); Küüli-çor (J-S); Küli çur (M); k̄w̄li çwr (Br).

²⁷³ andak(?) (O); an̄ca (Ay; Bz; J-S); antak (M); ancaq (Br).

²⁷⁴ bil̄ge eşi (O); bilige (J-S); bilge esi (M).

²⁷⁵ çab eşi (O); čavīš̄i (H-Ö); çavīš̄i (Ö); çavīš̄i² (Ay); çab esi (J-S; M).

²⁷⁶ er̄di (Br).

²⁷⁷ alp̄ (B).

²⁷⁸ b̄ükesi (O; M; B).

²⁷⁹ er̄di (Br); “(a)l̄p̄i : b̄ök̄(e)s̄i : (e)r̄ti :”: İlgili bölüme yer verilmemiştir (T).

6/18. .... [kö]li çor²⁸⁰ : y(e)t̄i²⁸¹ ȳ(a)ş̄m̄ga : y(e)ḡ(e)r̄²⁸² : öl(ü)rti²⁸³ : t̄(o)k̄(u)z ȳ(a)ş̄m̄ga :²⁸⁴ (a)z̄(i)ğ̄l̄(i)ğ̄ : t̄on̄ḡ(u)z̄²⁸⁵ : öl(ü)rti²⁸⁶ : k̄(a)r̄l̄uk̄²⁸⁷ : ȳ(a)ğ̄ı̄t̄uk̄da²⁸⁸ : t̄(e)z̄de²⁸⁹ : sūn̄ḡ(ü)ş̄d̄ük̄de²⁹⁰ :

7/19. ....a/e²⁹¹ : köli çor²⁹² : (a)n̄ta k̄(i)s̄re²⁹³ : k̄(a)r̄l̄uk̄ka²⁹⁴ : y(e)m̄[e]²⁹⁵ : s̄üs.....d̄i²⁹⁶ : id̄(i)l̄²⁹⁷ (a)k̄(i)n̄²⁹⁸ : bin̄(i)p̄²⁹⁹ : opl̄(a)ȳu t̄(e)ḡ(i)p̄ : ş̄(a)n̄ça : ı̄d̄(i)p̄ : t̄op̄(u)l̄u³⁰⁰ : önti³⁰¹ : ȳ(a)na : (a)ğ̄(i)t̄(i)p̄³⁰² :

²⁸⁰ ... [kü]li çur (O); [Kü]li Çor (T); ...[kü]li çor (Ö); küli çor (Ay); /Kü/li Çur (Bz); Küüli-çor (J-S); Küli çur (M); [kül]i çur (B); k̄w̄li çwr (Br).

²⁸¹ yeti (O); yēti (Br; Ö; Ay; Bz); jeti (J-S).

²⁸² y g r (O); yegār? (H-Ö); yegir (T; Ö); eygir? (Ay); jegir (Bz); jigren (J-S); ygr (?) (M); yāg ār (B); yeŷer (Br).

²⁸³ öl̄orti (Ö); ...rti (M); öl̄wr̄di (Br).

²⁸⁴ “t̄(o)k̄(u)z ȳ(a)ş̄m̄ga :”: İlgili bölüme yer verilmemiştir (O).

²⁸⁵ zḡlḡ : to.. (O).

²⁸⁶ ... l̄rti (O); öl̄orti (Ö); öl̄wr̄di (Br).

²⁸⁷ [kar]l̄ok̄ (Ay); ...rti.....l̄y..... karluk̄ (M).

²⁸⁸ yaŷı̄t̄ı̄q̄da (H-Ö); yaŷı̄(t̄)tok̄da (T); yaŷı̄d̄(dw̄q̄^oda (Br); yaŷı̄d̄tok̄da (Ö; Ay).

²⁸⁹ t̄zd̄ä (?) (M).

²⁹⁰ sūn̄ḡüşd̄ök̄de... (T; Ö; Ay).

²⁹¹ ... [bil]ge (O); bil̄ḡä(?) (H-Ö); [ış̄vara bil]ge (Ay); (bil)ge (M); [b̄il̄ḡ]ä (B).

²⁹² küli ç[ur] (O); Küli Çor (T); küli çor (H-Ö; Ö; Ay); “.....a/e : köli çor” kısmı yoktur (Bz); Küüli-çor (J-S); Küli çur (M); küli çur (B); k̄w̄li çwr (Br).

²⁹³ anda kisre (O; J-S; M); anta kesr̄ä (H-Ö); anta k̄esre (Ö; Ay); anda k̄es̄re (Br).

²⁹⁴ karl̄ok̄ka (Ay).

²⁹⁵ y m (O).

²⁹⁶ _ ü _ (O); sūn̄ḡüşd̄ük̄d̄ä (H-Ö); sūn̄ḡüş[d̄ök̄]de (T; Ö; Ay); sūn̄ḡüşd̄ük̄de (Bz); sūn̄ḡaş̄[d̄ük̄]de (J-S); sūn̄ḡw̄ş̄^od̄ök̄^ode (Br).

²⁹⁷ id̄ l̄ (O); id̄il? (H-Ö); Edil (Bz).

²⁹⁸ .. n: (O); /// (H-Ö).

²⁹⁹ karluk̄ka .....idl̄ (?)... binip (M).

³⁰⁰ at upulu (H-Ö); toplayu (Bz); at uplu (J-S); opulu (M); at opalu (B); tw̄pw̄lw̄ (Br).

³⁰¹ ünti (T; Ö; Ay; J-S); inti (Bz); ündi (Br).

³⁰² ağılup (O); aylup (M).

8/20. ....sü sürti³⁰³ : k(a)rıluğ(u)ğ³⁰⁴ : k(e)ç(i)g(i)nt.....n³⁰⁵ : ş(a)nçdı³⁰⁶ : k(a)rıluğ :
 t(a)pa : .....ğl³⁰⁷ : b(a)r(i)p : (a)z(i)n³⁰⁸ (e)r(i)g :³⁰⁹ ý(a)ña : ebinğe³¹⁰ : süng(ü)ş³¹¹ :
 kigürti³¹² : k(a)rıluğ³¹³ : (a)tl(a)nı³¹⁴ : ança : sün³¹⁵

Foto 34: Köli Çor ve atını betimleyen bir tablo (Foto: C. Alyılmaz arşivi)

- ³⁰³ ... sü sürdi (Br).
³⁰⁴ karlukıg (O); qarluqıy (H-Ö; Bz); karloğ (Ay).
³⁰⁵ kçgnt.. (O); // (H-Ö); iç%ınođkin (Br); içgintökin (?) (T; Ö; Ay); keçigüntikin (Bz); içgintükin (J-S);
 kçgnt (?) (M); içgint(ükin) (B).
³⁰⁶ s m d r : (O); sımadı (M).
³⁰⁷ [topla]yaly (J-S).
³⁰⁸ azın (?) uzwn) (Br).
³⁰⁹ "(a)z(i)n (e)r(i)g : " kısmı znr (?) şeklinde gösterilmiştir (O; M).
³¹⁰ äviñä (H-Ö); eviñe (Ö; Ay); binip (Bz); biñe (Br).
³¹¹ sü[sin] (Ö); süñüş? (Ay); süsi (Bz; J-S; Br); süngüs (M); "süñğ(ü)ş" kelimesine yer verilmemiştir (Br).
³¹² kiğwrdı (Br).
³¹³ karloğ (Ay).
³¹⁴ atlandı (O).
³¹⁵ sün (O; B); sün <...>: Satırın son kelimesi olmasına rağmen satır devam ediyormuş gibi gösterilmiştir (Ay);
 sün: (Bz); süsin (J-S); sün (M).

9/21. [k(a)rıluğ³¹⁶ : y(e)gr(e)n³¹⁷ : (e)rm(e)l(i)g³¹⁸ : (a)rkaşin³¹⁹ siyu³²⁰ : urtı³²¹
 k(a)rıluğ³²² : (a)nın³²³ : tuřu³²⁴ .....ğ³²⁵ : (i)lt(e)b(e)r³²⁶ : özi k(e)lti³²⁷ : sir³²⁸ : irk(i)n³²⁹ :
 oğlı³³⁰ : yig(e)n³³¹ çor³³² : k(e)lti³³³

Foto 35: Yigen Çor kavram işaretinin yazıtta geçen şeklinin estampajlı görüntüsü

- ³¹⁶ [ka]rloğ (Ay).
³¹⁷ yeğren (O); yigrän (T); jegiren (Bz); jigren (J-S); yägän (B).
³¹⁸ erimlig (O); ärmäläg (H-Ö); ermeli (Bz); erimlig (?) (M); ärimlig (B).
³¹⁹ alkasin (O); alkasıp (M).
³²⁰ siyu (Ö; M).
³²¹ urdı (Br).
³²² karlukn (O); karloğ (Ay); karlukın (M).
³²³ .... (O).
³²⁴ turup (T; H-Ö; Ö; Ay; Bz; J-S; B); turwp (Br).
³²⁵ Qay (J-S); "(a)nın tuřu.....ğ" kısmı gösterilmemiştir (M); içgintü.... (B); iç%ıindi (Br).
³²⁶ eltebir (O); El-täbär (T); eltäbär (H-Ö); elteber (Br); éltever (Ö; Ay); elteber (Bz); Elteber (J-S); Altebir
 (M); ältibip (B).
³²⁷ özi kelbi (Br).
³²⁸ eşi eri (O); esir (Bz; J-S); äsi äri (M); äsi ari (B); şir (Br).
³²⁹ erkin (Ö; Ay); erkin (Bz).
³³⁰ oğulı (Bz).
³³¹ yiğen (O); yegän (H-Ö); yeğen (Br); yegen (Ö; Ay); Jegen (Bz); jigren (J-S); ligän (M).
³³² Çur (Bz); çur (O; M; B); çwr (Br).
³³³ kelbi (Br).

10/22. ....ğlı : sül(e)di³³⁴ : süngü(ü)p : süsin : ş(a)nçdı³³⁵ (i)lin³³⁶ :
 (a)lğı : oğlın³³⁷ : kişisin : bul(u)n(a)d[ı]p³³⁸ .....tğ.....a³³⁹ : ısb(a)ra³⁴⁰ : b(i)lge³⁴¹ : köli çor³⁴²
 11/23. ...rüke³⁴³ : şuşu bol(a)y(i)n³⁴⁴ : ödi³⁴⁵ : ül(ü)gi³⁴⁶ : (a)nça³⁴⁷ (e)rm(i)ş
 (e)r(i)nç³⁴⁸ : y(a)ğık(a) : y(a)l(i)nğus³⁴⁹ : opl(a)yü t(e)g(i)p : op(u)lu³⁵⁰ kir(i)p : özi³⁵¹ qışğa³⁵² :
 k(e)rg(e)k boftı³⁵³

³³⁴ ....sü. de : (O); [kar]lukug s[anç]galı sü kelti (T); ... qarlıwqwy sancyalı süledi (Br); ... karlukug s[anç]galı sü kelti (Ö); <...> [k]arlıkug sançgalı süledi (Ay); ...erin/sançyalı: süledi (Bz); ... Qarluqy sa[nçy]yaly süledi (J-S); satırın buraya kadar olan bölümüne yer verilmemiştir (M); ...[qarluqiy sanç]yali : sülädi (B).

³³⁵ sancdı (Br).

³³⁶ élin (Br; Ay; Ö).

³³⁷ oğlın (Bz).

³³⁸ bulnad[ı] (T; Ö); bulnađıp (Br); bulnad[ıp] (Ay); bulandı: (Bz; J-S); bu.... (M); bulunadır (B).

³³⁹ ..._ kaganıya (O); // qayan /// (H-Ö); Tay üze (J-S); kayanıya (?) 8M); [antay basa] (B).

³⁴⁰ ışvara (Ö; Ay); ysbara (J-S); ısbara (M).

³⁴¹ bilige (J-S).

³⁴² küli çur (O); Küli Çor (T); küli çor (H-Ö; Ö; Ay); Küli Çur: (Bz); Küüli-çor (J-S); Küli çur (M) küli çur (B); kwlı çwr (Br).

³⁴³ ...[...s]üke (T; Ö); ... ?süke (Br); süke (Ay); ...üke (Bz); süske (J-S); ... sükä (B).

³⁴⁴ t... bu.... (O); tuso bol[ay]n (Ö); tuso bol..q: (Bz).

³⁴⁵ üd. (O); tidi (T); tēdi (Br); tēdi (Ö; Ay; J-S); öde (Bz); “: şuşu bol(a)y(i)n : ödi” kısmına yer verilmemiştir (M).

³⁴⁶ ölügi (O); ölüki (M).

³⁴⁷ anca (Br).

³⁴⁸ erinc (Br).

³⁴⁹ yalıus (H-Ö; Ay; Bz) jalaus (J-S); yoliuș (B).

³⁵⁰ upulu (H-Ö); oplayu (Bz); uplu (J-S); WPLW (Br).

³⁵¹ üze (Bz).

³⁵² qyysya (J-S).

³⁵³ boltı... (Ö); boldy. (J-S); bwldı (Br).

12/24. ....n : k(a)ğ(a)ñ : in(i)si : (i)l³⁵⁴ çor³⁵⁵ : tig(i)n³⁵⁶ : k(e)l(i)p : ul(a)yü : tört³⁵⁷
 tig(i)³⁵⁸ : k(e)l(i)p : ısb(a)ra³⁵⁹ : b(i)lge³⁶⁰ : köli çor(u)ğ³⁶¹ : yógl(a)t(đ)³⁶² : b(e)d(i)zin :
 b(e)d(i)z(e)t(đ)³⁶³ : ol(u)rt(đ)³⁶⁴

13/25. ....
 .....in : bu/o.....m : ³⁶⁵k(a)zğ(a)nı³⁶⁶ : (a)rtuğ³⁶⁷ : yılkığ³⁶⁸ : ig(i)t(đ)³⁶⁹

³⁵⁴ äl (H-Ö; B); El (T); el (Br; Ö; Ay; Bz); .... (O; M)

³⁵⁵ Çur (Bz); Çor (T); erçor (J-S); çur (O; M); çur (B); çwr (Br).

³⁵⁶ teğın (O); Tigin (T); tegin (H-Ö; Bz; J-S; M); tēğın (Br); tēgin (Ö); tığan (B).

³⁵⁷ tört (Bz).

³⁵⁸ teğın (O); tigin (T); tegit (H-Ö); tēğın (Br); tēgin (Ö; Ay; Bz; J-S; M); tığtın (B).

³⁵⁹ ışvara (Ö; Ay); ysbara (J-S); ısbara (M).

³⁶⁰ bilige (J-S).

³⁶¹ küli çurug (O); Küli Çorug (T); küli çorug (H-Ö; Ö; Ay); Küli Çurıg (Bz); Küüli-çoryy (J-S); Küli çurıy (M); küliçurıy (B).

³⁶² yuglatı (O); yoglat(tı) (T); yoğlat(tı) (Br); yoğlatı (Bz); joğlat[tı]y. (J-S); yuylatı (M); yoğlatı (B).

³⁶³ bedizti (O; Bz; J-S; M); bādzāt(tı) (T); beđzet(tı) (Br).

³⁶⁴ olort(tı). (T); olort(tı) (Br); olortı... (Ö); olort<d>ı (Ay); olurtı (O; Bz; M); oluryt[tı]y. (J-S).

³⁶⁵ <...>in bo? <...> (Ay); ..... sin: bu.....m: (Bz); .... üçün (?) bu... (O; M); ... [üç]ün : bo //!!!! m (B).

³⁶⁶ qazyandy. (J-S); qazyandı (Br).

³⁶⁷ artok (Ö).

³⁶⁸ yılköy (H-Ö).

³⁶⁹ igiti (O); iğid(đ) (Br); igidti (Ö); Ölmez, (Kök)türk harfli metninde “İğit” şeklinde olan kelimeyi “igidti” şeklinde aktarmıştır; iğit[tı] (J-S); igiti (M); “ig(i)t(đ)” kelimesine yer verilmemiştir (B).

2.2.3. Köli Çor Yazıtı'nın Doğu Yüzünün Türkiye Türkçesine Aktarımı:

- 1/13. .... çocuklarını, ... kişilerini takip ettiği³⁷⁰,
aldığı? düzenlediği, yer aldığı³⁷¹
- 2/14. .... Köli Çor Tarduş Halkı'nı düzenleyerek yönetiyordu³⁷². ....
- 3/15. .... Yazığ'(ın) / Ayaz'ın (?)³⁷³ beylik (atına) binip³⁷⁴ boğa gibi³⁷⁵
saldırarak³⁷⁶ üç eri mızrakladı. ....-dığında³⁷⁷ Köli Çor beylik doru atına³⁷⁸ binip
- 4/16. .... oradan batıya gidip³⁷⁹, İnci Irmağı'nı geçip Demir Kapı'ya, Tezik'e³⁸⁰
/ Tacikler(in bulunduğu yer)e kadar³⁸¹ ordu .....³⁸² kazandı³⁸³. Dokuz Oğuzlara
karşı yapılan yedi savaşta³⁸⁴

³⁷⁰ "uduz-" fiilinin Azerbaycan Türkçesinde "kaybet-" anlamına geldiği de dikkate alınmalıdır. bk. (Altaylı, S., 1994: 1164).

³⁷¹ ... oğlunu ... ardınca apardı... (R-M); [düşmanın] çocuklarının, hanımlarının (insanların?) yönetilmesi, yerleştirilmesi, düzenlenmesi, toprak verilmesi (Br).

³⁷² Işvara Bilge Köli Çor Tarduş halkını düzene sokup emrederek hüküm sürdü (Ay); Işbara bilge Küülü-çor tarduş halkın basqarıp carlıq berip otırdı (J-S); "ay-" fiilinin "yönet-" anlamıyla ilgili olarak bk. KB 331.11.

³⁷³ "Ayaz" şahıs adı için bk. Yüg. B55; DTS, 27.

³⁷⁴ ... ağ atım(?) .... çins (atı) minip (R-M); ///mounting his saddle-horse (H-Ö); Qatmış – Taydın bäsiresin minip (J-S); <...> ak atımın tayı? (olan) has atına binip (Ay); ... kendi atına binip (Ö).

³⁷⁵ impatiently (Cl-Tr); sür'etle (R-M).

³⁷⁶ suddenly attacked (T).

³⁷⁷ Türgüş halkını yerleştirdikten sonra (yerleştirme sırasında?) (Br); Türgüş halkını düzene soktuğu sırada (Ay).

³⁷⁸ öz kola [rengindeki] atına (O); antilop renkli at[a] (Br); kestane renkli atına (Ö).

³⁷⁹ oradan (ondan sonra?) geri dönüp (Br).

³⁸⁰ Persians (Cl-Tr); ayrıca bk. BT II G1.

³⁸¹ taciklere (müslmanlara) (Y-M); Perslere/Täziklere kadar (Br).

³⁸² [ordusunu sürdü] (Br).

³⁸³ Temir Kapıg'a Teziklere kadar sefer ederek oraya kadarki yerleri fethetti (Ö).

³⁸⁴ Tokuz Oğuzlara karşı yedi kez savaştıktan sonra... (Ö).

5/17. .... döktü³⁸⁵. Kıtaylar ve Tatabılar .....-dükte beş kez
savaştığında³⁸⁶ [Köli] Çor o sırada³⁸⁷ (Kağan'ın) danışmanı ve başkomutanı idi; alpi, yiğidi
idi³⁸⁸.

6/18. Köli Çor yedi yaşındayken bir antilop³⁸⁹ öldürdü³⁹⁰. Dokuz yaşında azılı /
yetişkin bir domuzu³⁹¹ öldürdü. Karluklar düşman olduğunda Tes'te savaşırken³⁹²

7/19. .... Köli Çor ondan sonra Karluklara (karşı) yine .....³⁹³. İdil'in ak atına
binip boğa gibi³⁹⁴ saldırarak mızraklayarak, dağıtarak, parçalayarak ilerledi. Tekrar kovarak
/ dağıtarak³⁹⁵

³⁸⁵ ... bitirdi (J-S); ... tamamladı (Ö).

³⁸⁶ Kıtay, Tatavı ....-lara karşı sefer edip beş kez savaştıktan vakitler sonra (Ö).

³⁸⁷ Öylece (Ay).

³⁸⁸ came to perfection (?). When Bilgä Xağan campaigned against the Qıtañ and Tatabı, and fought five battles, Küli Çor was his Counsellor and Field Marshal, his warrior and champion (Cl-Tr); ... kağan Kıtay ve Tatabılarla savaştığında, Köli Çor beş savaşa onun bilgesi ve çavuşu idi, alpi ve kahramanı idi (Br); Küli Çor henüz (sadece) danışmanı ve yaveri (başkomutanı) kahramanı ve yiğidi idi (Ö).

³⁸⁹ ..... (O); a young wild female goat (?) (Cl-Tr); oğlak; kara at? (Ay); ceylan (Ö); sain er (B); ciren (J-S).

³⁹⁰ /// Küli Çor at the age of seven killed a young wild she-goat(?) (H-Ö).

³⁹¹ yabancı domuz (Br); yaban domuzu (Ö).

³⁹² ... Küli çor yedi yaşında .... Karluklar düşman olduktan, Tezde savaştıkda (O); ... Küli çor yeddi yaşında ... idi... Karluklar yağdı olduğda Tezede döyüşdükde... (R-M).

³⁹³ ... Köli Çor ondan sonra yeniden Karluklarla savaştı (Br).

³⁹⁴ sür'etle (R-M).

³⁹⁵ ... binip hücum edip mızraklayub atın (etrafı) sarılıb (?) tekrar çekilüb (?) (O); When Küli Çor after that again fought the Qarluq, riding his White charger İdil (?), attacking impatiently (?) thoroughly routing them, when his horse was brought down (?), he got up. Pulling (it) up again (Cl-Tr); At qefleten öldü. Yäne qaldırıp ... (R-M); opıra şabıldap , şanışa cayratıp cürgende, atı qulap tüsti. Cäne soğısıp (J-S); beyaz İdil atıyla öküüz gibi saldırarak mızrakladı, [(Karluk) saflarını]yararak (?). (Orduyu) yeniden gönderip (Br); binip boğa gibi hücum edip, mızraklayarak geçip deşip attı, sonra yine çevirip, (Ö).

8/20. .... sürdü. Karlukları .....³⁹⁶ mızrakladı³⁹⁷. Karluklara doğru .....gidip az sayıdaki askerle yine yurduna savaş getirdi³⁹⁸. Karluklar gittiler. Böylece orduyla³⁹⁹

9/21. Karluklar, (Köli Çor'un) doru atının arkasını / sağrısını kırdılar⁴⁰⁰. Karluklar ondan dolayı⁴⁰¹ .....⁴⁰² İlteber'in kendisi geldi. Sir İrkin'in oğlu Yigen Çor geldi⁴⁰³.

10/22. ....asker sevk etti⁴⁰⁴. Savaşıp askerlerini mızrakladı; ülkesini aldı; çocuklarını, eşlerini⁴⁰⁵ esir alıp⁴⁰⁶ .....atıg?⁴⁰⁷.....⁴⁰⁷ İşbara Bilge Köli Çor⁴⁰⁸

³⁹⁶ orduyu daha ileri yürüttü. Karlukların teslim olanlarını (?) (Br); bildiği şekilde (?) (Ö).

³⁹⁷ Karlukları kaçidle .... Sındırmadı (meğlub atmedi) (R-M).

³⁹⁸ tekrar evine (=vatanına) savaş [ile] girdirdi (O); Karluklara karşı .... gädip azan (sehv äden) adamlar yäne ävine döyüş (müharibe) getirdi (R-M); ... ilerleyip birkaç eri (?? ileri gözcüyü), sonra öncü birliği yerleştirdi (Br); gidip azıcık askerle yine karargahlarına ordusuna daldı (Ö).

³⁹⁹ Äle qoşun... (R-M); Böylece... (Br); öylelikle uzun süre (?) ... (Ö); he drove the army forward. He routed the Qarluq until they submitted (?) Going against the Qarluq in order to ... little by little (?) (Cl-Tr); Qarluqqa barıp, [olardı] cinap alğalı barıp, azdağan [özini]lerlerin qaytadan olardıñ ebine/ küren/ kirgizdi. Qarluqtar attana qaştı. Sonşa qolın mertiktire (J-S); Kelimenin "sön-" şeklinde okunabileceği ve böyle okunduğu takdirde de "bit-, tüken-, sön-, sona er-, düşmanı yok et-" anlamlarına gelebileceği dikkate alınmalıdır (Nadëlyayev, vd. 1969: 511; Gülensoy, 2007: 807).

⁴⁰⁰ Karluklar kola, ... al (atlarını) kırıp geçirdi (?) (O); .... karluk keher .... Alkasının (bir at çinsi) budunu sındırdı (R-M); Karluğun antilop renkli hızlı atının (sürerek) arkasını kırdı (Br); Qarluqtıñ ciren torı atınıñ belıñ urdı (J-S).

⁴⁰¹ böylelikle (Ö).

⁴⁰² Karluk (ordusu) onun için durarak [teslim oldu?] (Br); Qarluqtar osılay bağındı (J-S).

⁴⁰³ eşi erleri [ile] Erkin oğlu Yigen çur geldi (O); Esir-Erkinılı Cien-çor keldi (J-S); ... the Karluk hit and broket he rump of his reddish Brown barren mare. The Karluk ... the Governor himself came; Yigän Çor, the son of Sir Irkin, (also) came (T).

⁴⁰⁴ Karlukları mızraklamak için ordu gönderdi (Br); ... Karlukları mızraklamak için ordu geldi (Ö).

⁴⁰⁵ oğlunu, adamlarını (R-M).

⁴⁰⁶ bk. DLT III, 301, I, 60, 399.

⁴⁰⁷ Dağın ötesinde (?) (Br); Tadıñ üstine (J-S).

⁴⁰⁸ he campaigned to rout the Qarluq. He fought and routed their army. He took their realm, and took their children and womenfolk into captivity over the mountains (?). Lord Counsellor Küli Çor (Cl-Tr); Aynı unvan daha önce "İşbara Bilge [çıkanı / yeğeni] Köli Çor" şeklinde yazılmıştır.

11/23. .... yardım edeyim⁴⁰⁹. Zamanı, nasibi bu kadarmış şüphesiz⁴¹⁰. Düşmana / düşmanların arasına tek başına boğa gibi saldırarak girdiği için kendisi hemen / kısa süre içinde öldü⁴¹¹.

12/24. .... Kağan'ın küçük kardeşi İl Çor Tigin geldi⁴¹² ve yine dört tigin daha gelip İşbara Bilge Köli Çor'un cenaze törenini yaptılar⁴¹³; anıtını diktiler⁴¹⁴.

13/25. .... kazandı⁴¹⁵. Çok sayıda at (sürüsü) besledi⁴¹⁶.

⁴⁰⁹ .... Ölüleri o qeder imiş. (R-M); "orduya yararlı olayım" dedi (Br); soğısqa demeu bolayın dedi (J-S); ... orduya yardım edeyim dedim (Ö).

⁴¹⁰ "Zamanı, nasibi bu kadarmış şüphesiz": İlgili bölüme yer verilmemiştir (R-M); Talihi öyle imiş [yazılmış] belki (Br); Bölüğü o kadarmış (Ö).

⁴¹¹ Düşmana karşı tek başına öküz gibi saldırıp (?) (arasına) girip, kendi çabucak öldü (Br); ... ölümü böyle imiş; düşmana yalnız hücum edip (etrafı) sarılıp .... öldü (O); Yağıya yalnız (tekçe) sür'etle hücum ädib, arasına kirib özü kısa (qefil) helak oldu (R-M); Düşmana yalnız atak yapıp, ileri atılarak girince kendisi öldü (Ay).

⁴¹² ... Kağanın küçük erkek kardeşi gelmiş (Ö).

⁴¹³ dört tegin birlikte gelip İşbara Bilge Köli Çor için yoğ töreni düzenletti (Br); İşvara Bilge Küli Çor'un cenazesini kaldırdı (Ö).

⁴¹⁴ heykelini yaptırdı (O); They (also) held sculptures sculptured and had them erected (T); nahişın nahişladı oturdu (R-M); heykelini yaptırdı, [törene] diktirdi (Br); yazıtını süsletti, (yazıtı) oturttu (dikti) (Ay); süslemelerini yapıtıp (kabirini) kurdurdu... (Ö).

⁴¹⁵ ... fethetti (Ö).

⁴¹⁶ Pek çok sürüsünü çoğalttı (O); .... Üçün bu ... qazandı, artıq ilhi yükselderek (R-M); ... kazandı. Çok at sürüsü besledi (Br); <...> kazandı. Çok sayıda at sürüsünü besledi (Ay).

2.3. Köli Çor Yazıtı'nın Güney Yüzü:

Güney yüzün ilk iki satırında Yigen Çor'un, babası Köli Çor'un cenaze törenine gelmesi; halkın Köli Çor'un cenaze törenine katılımı ve cenazenin kaldırılışı anlatılır. Üçüncü satırda ise metni yazan Terben, bu görevi neden kendisinin yaptığını “.....(başkalarının) bilmediği bilgiye sahip olduğum için, bildiklerimle (ve) düşündüklerimle bu kadar yazıtı yazdım.” cümlesiyle aktarır.

Dört satırlık (Kök)türk harfli metin bulunan güney yüzde yazı alanının sol üst kısmında yer alan dördüncü satırdaki harfler büyük oranda kırılıp dökülmüştür.

Foto 36: Köli Çor Yazıtı'nın güney yüzünün genel görüntüsü (Foto: M. Yakar)

Foto 37: Köli Çor Yazıtı'nın güney yüzünün üst kısmının ayrıntılı görüntüsü (Foto: M. Yakar)

Foto 38: Köli Çor
Yazıtı'nın güney yüzünün
alt kısmının ayrıntılı
görüntüsü

Foto 39: Köli Çor Yazıtı'nın güney yüzünün estampajlı görüntüsü

Foto 40: Köli Çor Yazıtı'nın güney yüzünün üst kısmının estampajlı görüntüsü

Foto 41: Köli Çor Yazıtı'nın güney yüzünün alt kısmının estampajlı görüntüsü

2.3.3. Köli Çor Yazıtı'nın Güney Yüzünün Türkiye Türkçesine Aktarımı:

26/1. .... Tigin geldi. ....Çor'un oğlu Yigen Çor geldi⁴⁴⁶.

27/2. .... için bu kadar halk toplanıp cenazeyi kaldırdı. Benim adım Terben⁴⁴⁷.

28/3. ....(başkalarının) bilmediği bilgiye sahip olduğum için, bildiklerimle (ve) düşündüklerimle bu kadar yazıyı yazdım⁴⁴⁸.

29/4. ....⁴⁴⁹

Foto 42: Terben'i betimleyen bir çizim (Kazakistan)

⁴⁴⁶ geldi .... iki tigin geldi. Tadığın çorın oğlu Yegin çor.... (R-M).

⁴⁴⁷ I Bāntir (Cl-Tr); [I Bāntir (?)] (H-Ö); Onun için bu kadar halk toplanarak yas tuttu? (Br); "Benim adım Terben.": İlgili bölüme yer verilmemiştir (O; R-M; Br); Bentir begim (J-S); Barkını düzenlerim (Ay); Ben Terven ... (Ö).

⁴⁴⁸ ... bilmez ...; bildiğim, anladığım (gibi) bunca yazıtı yazdım (O); ... bilmez biliyin bildiyini, nesihetimi bunça yazı yazdım (R-M); /// information wich [people] do not know, things which I know and remember; I inscribed so many inscriptions about them (H-Ö); I Bāntir have written all his inscription (containing) information not known to me personally and things I know and remember (Cl-Tr); ... mağan belgisiz. Belgisin, bitiğin dayındadım. Munşa cazu cazdım (J-S); ... bilinmez bilgiyi, bildiğimi, hatırladığımı, böylece yazıyı yazdım (Br); ... ne kadar az bilsem de bildiğim, düşündüğüm kadarıyla bu yazıtı hakkettim (Ö).

⁴⁴⁹ .... keder... (R-M).

2.4. Köli Çor Yazıtı'nın Batı Yüzünün Alt Kısımında Yatay Olarak Yazılan Satır:

Köli Çor Yazıtı'nın batı yüzünün alt kısmında sağdan sola doğru yazılmış olan ve uygun ışık ortamında büyük oranda okunabilen bu metin; yazı alanının darlığı, birim alana daha fazla karakter yazma isteği ve batı yüzün 10 ve 11. satırlarının son kelimeleriyle kesişmeyi engellemek gibi nedenlerden dolayı önce yukarıya daha sonra da aşağıya doğru kavisli şekilde yazılmıştır.

Şu ana kadar yapılan yayınların önemli bir kısmında, araştırmacıların yazıtın üzerinde bizzat çalışıp çalışmamalarına bağlı olarak bu satıra ya hiç yer verilmemiş ya da aynı döneme ait yazıtlardaki yazıcıya ait kalıp ifadelerden hareketle bir metin tasarlanmıştır (bk. 449, 450, 451. dipnotlar).

Foto 43: Köli Çor Yazıtı'nın batı yüzünün alt kısmında yer alan yatay satır

Foto 44: Köli Çor Yazıtı'nın batı yüzünün alt kısmında yer alan yatay satırın estampaflı görüntüsü

Foto 46: Köli Çor Yazıtı'nın kuzey yüzünün üst kısmının ayrıntılı görüntüsü

Foto 47: Köli Çor Yazıtı'nın kuzey yüzünün alt kısmının ayrıntılı görüntüsü

Foto 48: Bir tigin atı (Astana / Kazakistan)

KÖLİ ÇOR
ANIT MEZAR
KOMPLEKSİ

3

Foto 49: M. Yakar ve O. Mert yazıtı fotoğraf makinesi ve video kamera ile görüntülerken (Foto: C. Alyılmaz)

3. KÖLİ ÇOR ANIT MEZAR KOMPLEKSİ

3.1. Eski Türk Anıt Mezar Geleneği:

Eski Türklerde mezar geleneği; ölen kişinin toplum içindeki rolü, halkın veya yöneticilerin ölen kişiyi algı biçimi, inanç sistemindeki öldükten sonra hayatın devam edeceği düşüncesi... çerçevesinde şekillenmiş ve gelişmiştir. Nejat Diyarbekirli, konuyla ilgili olarak şunları kaydetmektedir:

Sanat tarihimizin mezar mimarisi ile ilgili kısmı Türklerin ata kültürüne bağlılığı dolayısıyla zenginleşmiştir. Onun yapı strüktürünü oluşturan unsurların ana hatlarını Türk kültürünün temellerinde aramamızın gerektiği görüşü giderek ağırlık kazanmaktadır. Tarihin en erken devirlerinden itibaren Türk toplulukları arasında devlet için yararlı hizmetler yapmış, il tutmuş kağanlara, beylere, alperenlere, vatana hizmet etmiş bey ve kağan eşlerine, melikelere, devlet büyüklerine ata kültürüne gösterilen saygı, örf ve âdetlere bağlılık dolayısıyla abidevi mezarlar yapılmış, sanatın büyüğü dili ile milletimiz bu "alp soylu" kişilere şükran borcunu ifade etmeye çalışmıştır. Bu abideler Çin'in Kansu eyaletinden Macaristan ovalarına, Anadolu'ya kadar uzayan bozkır, kuşağında serpiştirilmiş durumda bulunmaktadır. Tarihin akışı içinde yeryüzünde başka hiçbir millet bu kadar geniş bir alana abidelerini yayamamıştır (Diyarbekirli, 1991: 53-62).

Cengiz Alyılmaz'a göre ise eski Türk boy ve topluluklarının (Saka, Hun, Avar, (Kök)türk, Uyгур, Kırgız vd.) kurgan, mezar ve anıt mezar kompleksi yapma geleneğinin temelinde esas itibarıyla iki düşünce yer almaktadır:

Bunlardan birincisini "ölen (ancak öldükten belirli bir süre sonra dirileceğine inanılan) kişiye ev (eb, öy, üy) yapma, oba (yuba, yuva), yurt, ger, kerekü, çadır kurma" düşüncesi oluşturur. İkincisinin temelinde ise, ölen kişinin hatırasını canlı tutma; onu, düşüncelerini ve misyonunu gelecek kuşaklara aktarma kaygısı yatar. Belirtilen düşünceler çerçevesinde eski Türk boy ve topluluklarında mezarlar üç şekilde yapılmıştır: **Gerçek mezarlar, sahte mezarlar ve anıt mezarlar.** Bu mezarlardan ilki, ölen kimsenin cesedinin ve eşyalarının da içinde yer aldığı; daha ziyade dağlarda, yüksek tepelerde, sarp kayalıklarda, ormanlık arazilerde, yönü değiştirilmiş nehir yataklarında... inşa edilmiş, kurgan ve saklı kabir / saklı ev şeklindeki **gerçek mezarlardır**. İkinci mezar türü, ölen kişinin gerçek mezarını saklamak / gizlemek amacıyla yapılan **sahte mezarlardır**. Eski

Türk mezarlarının üçüncüsü ise, hem ölen kişinin adını yaşatmak, anısını canlı tutmak, ona saygı gösterip bağlılık bildirmek, hem de asıl mezarın yerini gizli tutmak amacıyla yapılan **temsili mezarlar**dır. Bu komplekslerde temsili mezarı kuşatan / içinde barındıran (içi, dışı savaş ve av tasvirleriyle süslenmiş) odalar ("eb bark"lar), üzerleri süslemeli, işlemeli veya damgalı sunak taşları / sunak masaları, heykeller, balballar, yazıtlar, tören alanları, saygı yolları... bulunur (Alyılmaz, 2011: 98).

Temsili mezarları, bünyelerinde barındırdıkları mimari yapıları, heykelleri, balbalları, sunak masalarını / sunak taşlarını vd. dikkate alarak **anıt mezar kompleksleri** olarak da adlandırmak mümkündür.

(Kök)türk Dönemi'ne ait Öngöt, Köl Tigin, Bilge Kağan, Bilge Tonyukuk, Köli Çor, Ongi... Anıt Mezar Kompleksleri ile Uygur Dönemi'ne ait Moyun Çor Kağan Anıt Mezar Kompleksi bu tür mezarların karakteristik örneklerini teşkil eder. Söz konusu anıt mezar komplekslerinin büyük bölümü herkesin rahatlıkla görebileceği yerlerde özellikle de önemli yolların geçtiği ovalarda ve vadilerde inşa edilmişlerdir.⁴⁵³

: 𐰽𐰺 𐰽𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸

: 𐰽𐰺 𐰽𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸 𐰽𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸

𐰽𐰺𐰸 𐰽𐰺 : 𐰽𐰺𐰸 𐰽𐰺 : 𐰽𐰺𐰸𐰽𐰺 : 𐰽𐰺𐰸𐰽𐰺 : 𐰽𐰺 𐰽𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰽𐰺

on ok oglinga tatinga tegi buni körü biling bengü taş tokıtdım ...erser ... taka erig yerte irser ança erig yerte bengü taş tokıtdım bititdim anı körüp ança biling: On-Ok oğullarına ve yabancılara kadar (herkes) şunu iyice görün bilin: Ebedî taş hâkkettirdim. (Burası) ... (bir) mevki olduğundan, ayrıca kolay erişilir (bir) yer olduğundan, böyle kolay erişilir (bir) yerde ebedî taş hâkkettirdim, yazdırtım. Onu görüp öylece bilin (ve öğrenin) (KT G 12-13; Alyılmaz, 2005: 13; Tekin, 1995: 38-39).

Foto 50: Öngöt Anıt Mezar Kompleksi'nden bir görüntü (Foto: M. Yakar)

Foto 51: Bilge Tonyukuk Anıt Mezar Kompleksi'nden bir görüntü (Foto: C. Alyılmaz)

⁴⁵³ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Alyılmaz, 2004: 181-192).

Foto 52: Köli Tigin Anıt Mezar Kompleksi'nden genel bir görüntü

Foto 53: Höli Asgat Anıt Mezar Kompleksi'nden genel bir görüntü

3.2. Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi:

Köli Çor Yazıtı'nı da içinde barındıran Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi (60 x 40 m),⁴⁵⁴ II. (Kök)türk Kağanlığı Dönemi'ne ait en karakteristik anıt mezarlar arasında yer almaktadır.

Foto 54: Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'nin genel bir görüntüsü (Foto: F. Albayrak)

⁴⁵⁴ Anıt mezar kompleksinin etrafında (bugün neredeyse tamamen yok olmuş durumda) koruma hattı bulunmaktadır. Bölgede yapılacak kapsamlı bir arkeolojik kazı hem bu koruma hattının hem de anıt mezar kompleksinin tamamının gün ışığına çıkartılmasına vesile olacaktır.

Foto 55: Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi

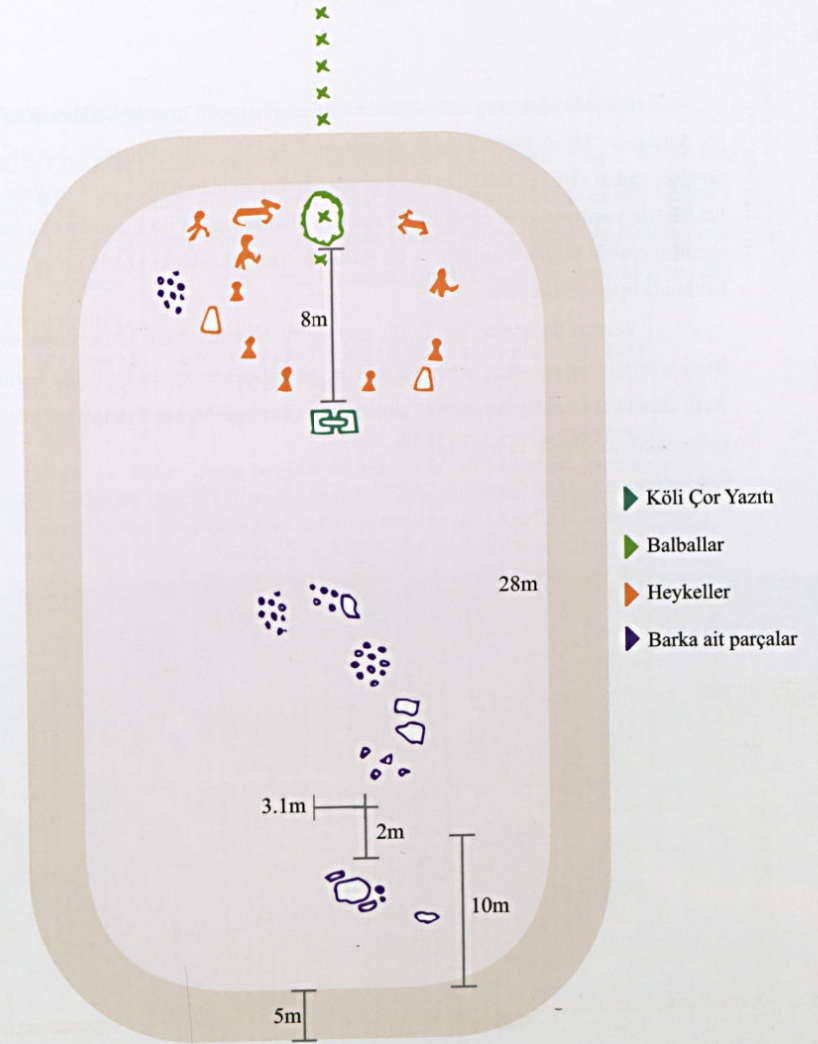

Foto 56: Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'nin planı⁴⁵⁵

⁴⁵⁵ Hayashi, Ōsawa ve Voytov'un yayınlarından hareketle çizilmiştir.

(Kök)türk ve Uygur Dönemlerine ait yapıların esas malzemesi kerpiç veya tuğla olmuştur. Söz konusu dönemlere ait yapıların çok azında taş kullanılmıştır. Kerpiçten inşa edilen yapılar çetin doğa şartlarına uzun süre direnç gösteremeyip yok olmuşlardır.

Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'nde Köli Çor Yazıtı'nın batısında çukur hâlde bir bark alanı (5 x 10 m) bulunmaktadır. Esas itibarıyla kerpiçten yapıldığı anlaşılan söz konusu bark bugün tamamen harabe durumdadır. Barkın çatısına ve diğer bölgelerine ait bazı kiremit vd. parçalar bark alanının yanında yer almaktadır.

Foto 58: Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'ndeki bark alanının genel durumunu yansıtan bir görüntü

Foto 59: Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'ndeki bark alanına ait bir görüntü

Foto 60: Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'ndeki "bark"a ait parçalardan bir görüntü

Foto 61-62: Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'ndeki "bark"a ait parçalardan görüntüler
(Foto: C. Alyılmaz)

3.2.2. Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'ndeki Sunak Masasının Bugünkü

Durumu:

Eski Türk soylularına / hanedan mensuplarına, kağanlara ve kumandanlara ait anıt mezar komplekslerinin en önemli öğelerinden birini kuşkusuz ki, sunak masaları ve sunak taşları oluşturur. Sunak taşları ve sunak masaları anıt mezarı ziyaret edenlerin, adına anıt mezar inşa edilen kimselerin ruhları için adak adadıkları, saçı saçtıkları ve kurban kesip bağışladıkları yerlerdir.

(Kök)türk ve Uygur Dönemlerine ait anıt mezarların bir kısmında sunak taşları; bir kısmında ise, sunak masaları bulunmaktadır. Bunlardan birkaçını örnek oluşturması bakımından dikkatlere sunmak yararlı olacaktır:

Foto 63: Şatar Çuluu Bölgesi'nde üzerinde karşılıklı aslan tasvirleri bulunan bir sunak masası

Foto 64: Altay Müzesindeki (Kök)türk Dönemi'ne ait bir sunak masasının görüntüsü (Altay Vilayeti, Uygur Özerk Cumhuriyeti – Çin; Foto: C. Alyılmaz)

Foto 65: (Kök)türk Dönemi'ne ait bir sunak masasının görüntüsü (Höşöö Tsaidam Müzesi, Arhangai Aimag, Moğolistan; Foto: C. Alyılmaz)

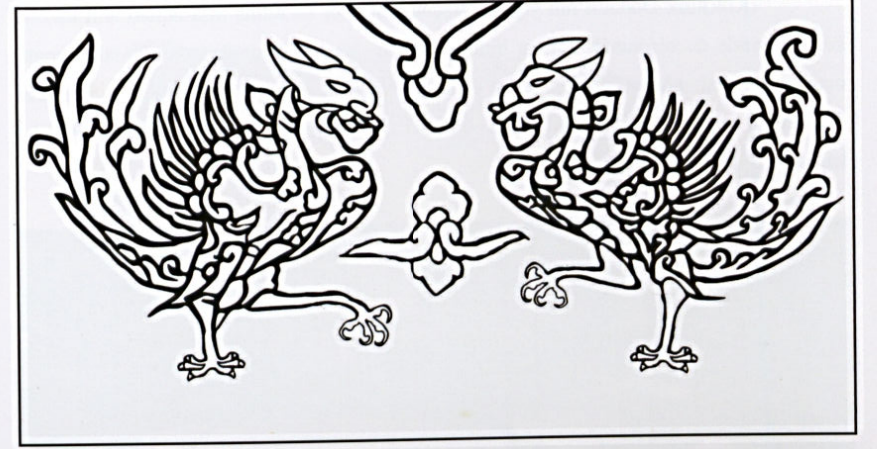

Foto: 66-67: (Kök)türk Dönemi'ne ait sunak masası (Höşöö Tsaidam Müzesi, Arhangai Aimag, Moğolistan) üzerine işlenmiş umay kuşu tasvirlerinin O. Er tarafından yapılmış çizimleri

(Kök)türk Dönemi'nin yiğit savaşçısı Köli Çor'un adına inşa edilen anıt mezar kompleksinde de bir sunak masası bulunmaktadır. Yazıtın kuzeybatı tarafındaki sunak masası orijinal görüntüsünden çok uzaktır. Nitekim sunak masasına ait işlemeli dikdörtgen şeklindeki taşların büyük bölümü ya parçalanmış ya da toprak altında kalmıştır:

Foto 68: Sunak masasının bulunduğu alanın genel görüntüsü

Sunak masasına ait taşlardan birinin üzerinde birbirine karşılıklı olarak bakar şekilde tasvir olunmuş **umay kuşu** tasvirleri bulunmaktadır. Ancak söz konusu umay kuşu tasvirlerinden birinin bulunduğu kısım parçalanmıştır.

Foto 69: Sunak masasına ait taş üzerindeki umay kuşu tasvirlerinin görüntüsü

Foto 70: Sanduka üzerindeki umay kuşu tasvirlerinin Joldasbekov ve Sartkocauli tarafından yapılan çizimi (Joldasbekov-Sartkocauli, 2005: 332)

Umay kuşunun tek veya çift olarak sunak masalarına ait taşlara tasvir edildiği örneklerle (Kök)türk ve Uygur Dönemlerine ait birçok anıt mezar kompleksinde ve diğer mezarlarda rastlanmaktadır.

Foto 71: Hoten Müzesinde sergilenen bir tabut üzerindeki umay kuşu tasvirlerinin görüntüsü
(Foto: C. Alyılmaz)

Foto 72: (Kök)türk Dönemi'ne ait bir sunak masası üzerine işlenmiş umay kuşu tasvirlerinin görüntüsü (Gobi, Moğolistan; Foto: C. Alyılmaz)

Ekleme:

Hatırlanacağı üzere geçmişte ve günümüzde farklı coğrafyalarda yaşayan Türk boy ve toplulukları Tanrı'nın kutu, ülügü, kücü; baht, talih, servet, devlet, bolluk ve bereket kuşu olan Umay vasıtasıyla ilettiklerine inanmışlar; onu hem Tanrı'nın elçisi hem de "ana" olarak kabul etmişlerdir (Alyılmaz, 2015: 235-240).

Olağanüstü gücü olduğuna inanılan mitolojik umay kuşu, bu sebeple farklı şekilleriyle heykellerde, sorguçlarda, taşlarda, süs ve kullanım eşyalarında, devlet armalarında, paralarda, mimari yapılarda vd. kendine yer bulmuştur.

Foto 73: Köl Tigin'e ait heykel başı üzerindeki umay kuşu tasvirinin görüntüsü
(Foto: C. Alyılmaz)

Foto 74: Bilge Kağan Anıt Mezar Kompleksi'nde yapılan kazıdan çıkarılan ve üzerinde umay kuşu tasviri bulunan sorgucun görüntüsü (Foto: C. Alyılmaz)

Foto 75: Üzerinde umay kuşu tasviri bulunan Hun Dönemi'nden kalma arkeolojik bir buluntu

Foto 76: Üzerinde umay kuşu tasviri bulunan bir Özbekistan parası

3.2.3. Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'ndeki Heykellerin Bugünkü Durumu:

3.2.3.1. Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'ndeki İnsan Heykellerinin Bugünkü Durumu:

Eski Türk devletlerinin ve topluluklarının ((Kök)türk, Uygur, Kırgız ve Kıpçak Dönemlerinin) yöneticileri, hanları, beyleri vd. seçkinleri için yapılan mezarlarda ölen kimseyi ve onun hayatta iken yakınında bulunanları tasvir eden heykellerle karşılaşılmaktadır.⁴⁵⁶

Foto 77: Öngöt Anıt Mezar Kompleksi'nde yer alan heykellerin genel görüntüsü

Foto 78: Niri Kağan'ı tasvir eden I. (Kök)türk Kağanlığı Dönemi'ne ait heykelin görüntüsü (Mongolküre, İli, Uygur Özerk Cumhuriyeti; Foto: C. Alyılmaz)

⁴⁵⁶ Eski Türkçe Dönemi eserlerinde *süs*, *bezek*, *bezeme*, *süsleme* anlamlarında kullanılan **bediz** kavram işaret, *resim* ve *heykel* kavramını karşılamak için de kullanılmıştır. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Belli, 2003: 35-50; Alyılmaz, 2005: 75-85; Yılmaz, 2005: 209; Esin, 2006: 319-326; Çoruhlu, 2007: 198-210; Tezcan, 2009: 417-428; Alyılmaz ve Alyılmaz, 2014: 1-33).

Foto 79: Bilge Kağan Anıt Mezar Kompleksi'nde yer alan ve Bilge Kağan'ı tasvir eden heykelin görüntüsü (Millî Tarih Müzesi, Ulaanbaatar, Moğolistan)

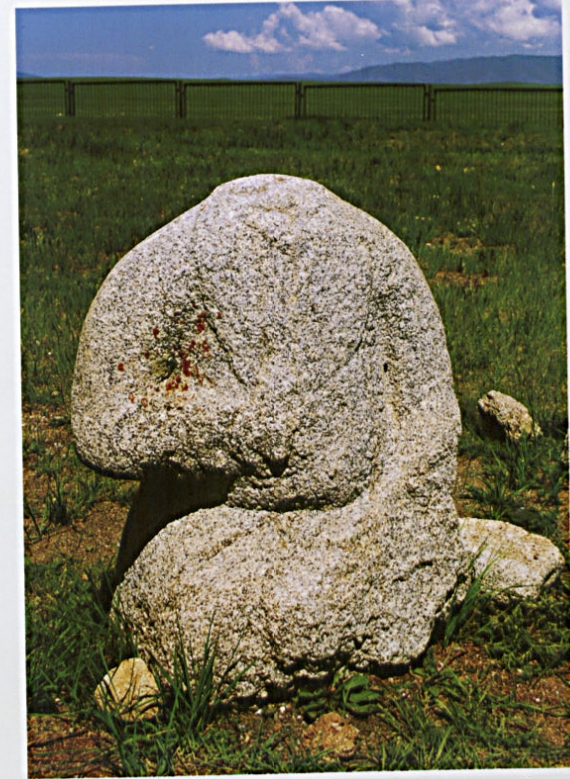

Foto 80: Bilge Tonyukuk Anıt Mezar Kompleksi'nde bulunan ve Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'ndeki heykellerle benzerlik gösteren bir heykelin görüntüsü (Foto: C. Alyılmaz)

Foto 81: Kırgızistan'daki eski Türk heykellerinden genel bir görüntü
(Burana Açık Hava Müzesi; Foto: C. Alyılmaz)

Foto 82: Kırgızistan'daki eski Türk heykellerinden genel bir görüntü
(Milli Tarih Müzesi - Bışkek)

Foto 83: Kırgızistan'daki eski Türk heykellerinden birinin görüntüsü

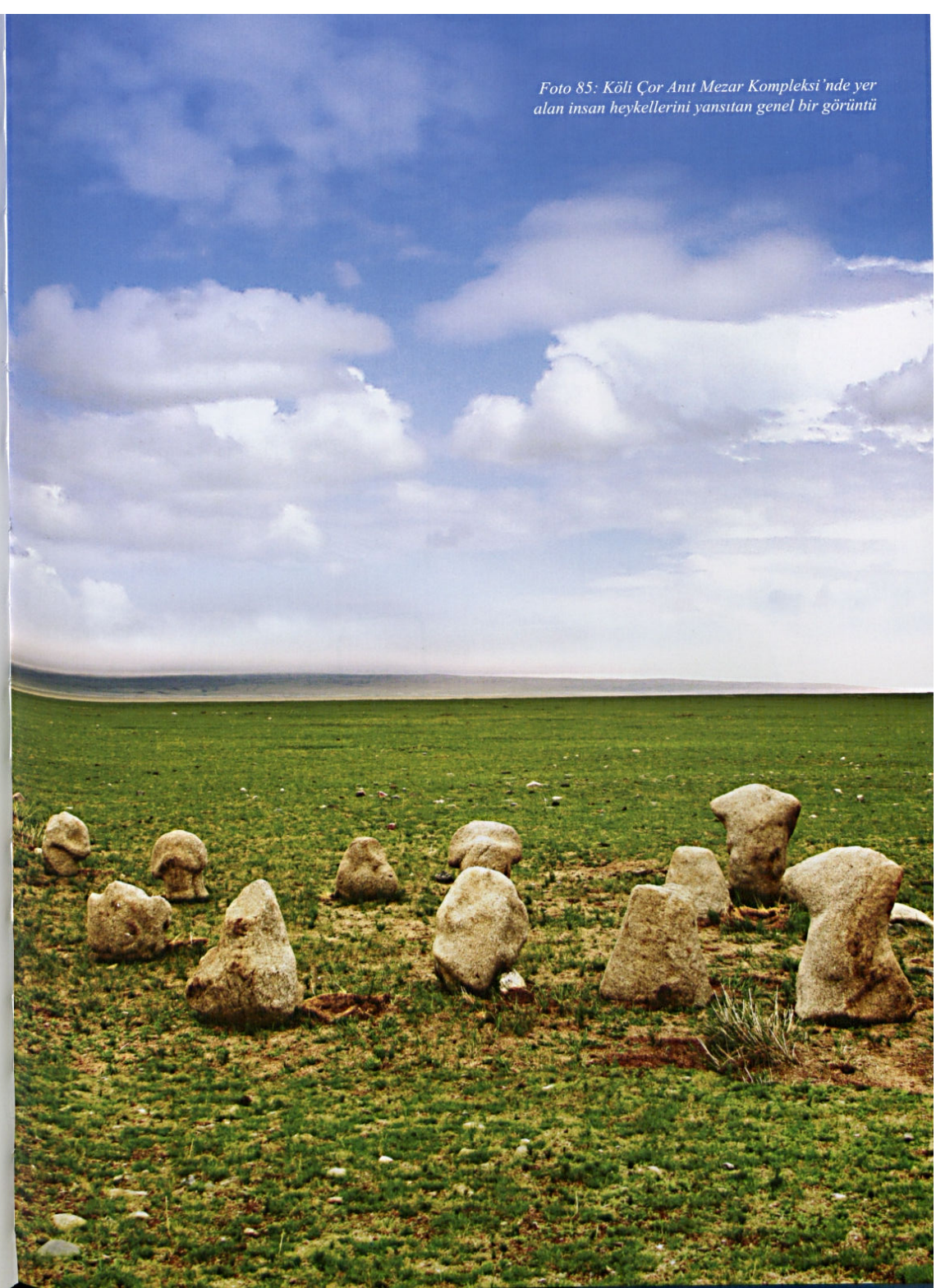
Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'nde de eski Türk mezar ve heykel geleneğinin doğal uzantısı olarak farklı ölçülerde sekiz insan heykeline yer verilmiştir. Köli Çor'u ve yakın çevresindekileri tasvir eden bu heykeller iri dişli granitten yapılmışlardır. Heykellerin iri dişli granitten yapılmış olmaları nedeniyle betimlemelerin bulunduğu yüzeyler zamanla aşınmış; bugün neredeyse tamamen yok olma noktasına gelmiştir. Heykellerin aşırı derecede yıpranmaları ve baş kısımlarının da parçalanmış olması dolayısıyla heykellerin kimleri tasvir ettikleri hususunda kesin bir şey söylemek bugün için mümkün değildir.

Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'nde yer alan heykellerin diğer anıt mezar komplekslerindekiyle karşılaştırıldıklarında aynı ustalıkta yapılmadıkları; bire bir insan boyutunda olmadıkları; daha küçük tasarlandıkları görülür.

Foto 84: Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'nde yer alan heykellerin bugünkü durumunu yansıtan genel bir görüntü

Foto 85: Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'nde yer alan insan heykellerini yansıtan genel bir görüntü

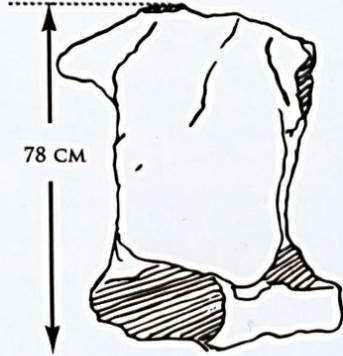
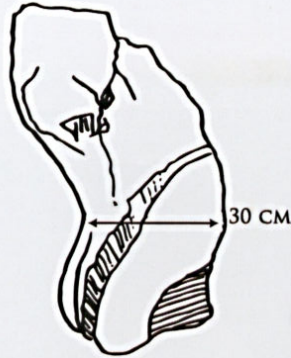

Foto 86-87: Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'ndeki insan heykellerinden birincisinin önden ve yandan görüntüsü

Foto 88-89: Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'ndeki insan heykellerinden birincisinin Hayashi ve Ōsawa tarafından yapılan çizimleri (Hayashi ve Ōsawa, 1999: 330)

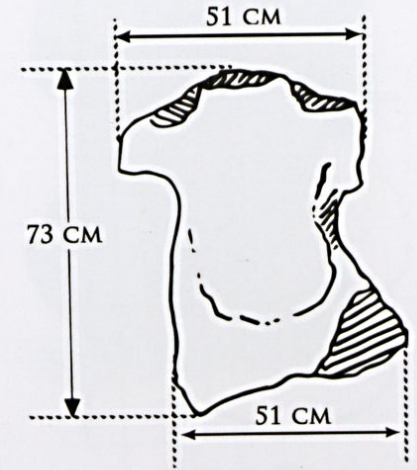

Foto 90-91: Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'ndeki insan heykellerinden ikincisinin önden ve yandan görüntüsü

Foto 92-93: Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'ndeki insan heykellerinden ikincisinin Hayashi ve Ōsawa tarafından yapılan çizimleri (Hayashi ve Ōsawa, 1999: 330)

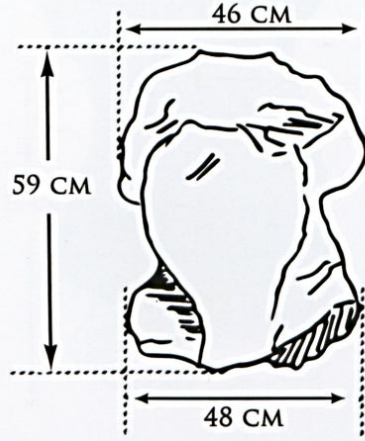

Foto 94-95: Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'ndeki insan heykellerinden üçüncüsünün önden ve yandan görüntüsü

Foto 96-97: Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'ndeki insan heykellerinden üçüncüsünün Hayashi ve Ōsawa tarafından yapılan çizimleri (Hayashi ve Ōsawa, 1999: 330)

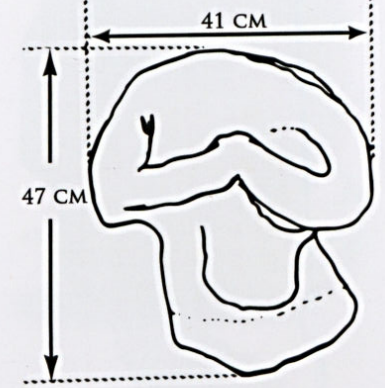

Foto 98-99: Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'ndeki insan heykellerinden dördüncüsünün önden ve yandan görüntüsü

Foto 100-101: Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'ndeki insan heykellerinden dördüncüsünün Hayashi ve Ōsawa tarafından yapılan çizimleri (Hayashi ve Ōsawa, 1999: 331)

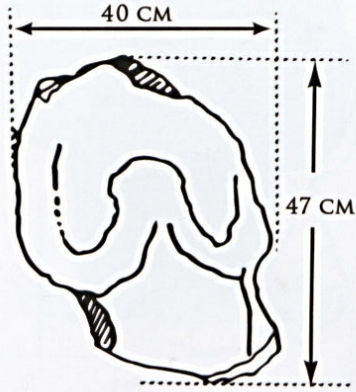

Foto 102-103: Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'ndeki insan heykellerinden beşincisinin önden ve yandan görüntüsü

Foto 104-105: Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'ndeki insan heykellerinden beşincisinin Hayashi ve Ōsawa tarafından yapılan çizimleri (Hayashi ve Ōsawa, 1999: 331)

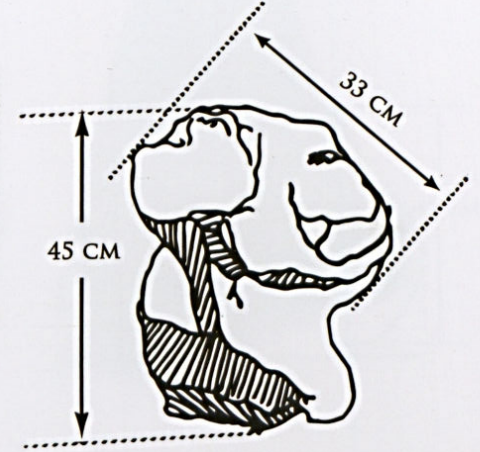

Foto 106-107: Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'ndeki insan heykellerinden altıncısının önden ve yandan görüntüsü

Foto 108-109: Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'ndeki insan heykellerinden altıncısının Hayashi ve Ōsawa tarafından yapılan çizimleri (Hayashi ve Ōsawa, 1999: 331)

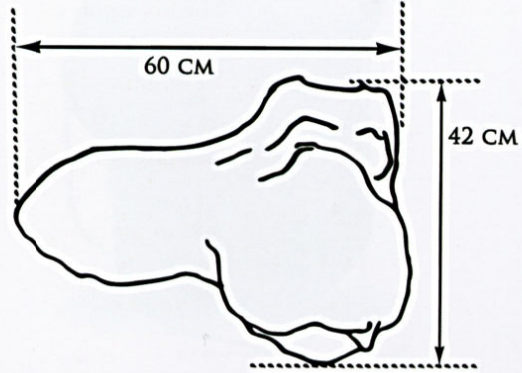
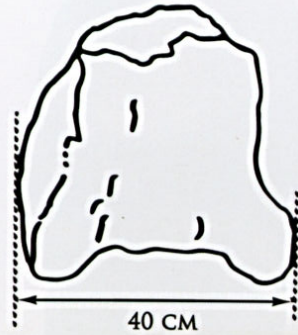

Foto 112-113: Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'ndeki insan heykellerinden yedincisinin Hayashi ve Ōsawa tarafından yapılan çizimleri (Hayashi ve Ōsawa, 1999: 332)

Foto 110-111: Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'ndeki insan heykellerinden yedincisinin önden ve yandan görüntüsü

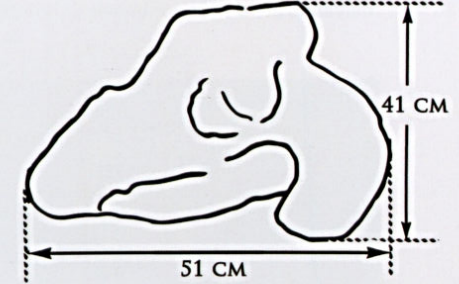
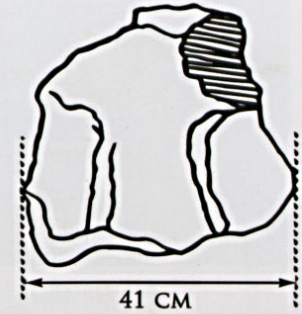

Foto 114-115: Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'ndeki insan heykellerinden sekizincisinin önden ve yandan görüntüsü

Foto 116-117: Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'ndeki insan heykellerinden sekizincisinin Hayashi ve Ōsawa tarafından yapılan çizimleri (Hayashi ve Ōsawa, 1999: 332)

3.2.3.2. Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'ndeki Hayvan Heykellerinin Bugünkü Durumu:

Eski Türk Dönemi anıt mezar komplekslerinde insan heykelleri yanında olağanüstü özellikleri olduğuna inanıldığından kutsal sayılan veya ölenin gücünü, kahramanlığını temsil eden hayvan heykellerine de (koç, koyun, arslan, pars, kurt, maymun, at vd.) yer verilmiştir (Alyılmaz, 2015: 83).

Foto 118: Şivet Ulaan'daki hayvan heykellerinden genel bir görüntü

Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'nde üç hayvan heykeli bulunmaktadır. Bu heykellerden 2'si koç ve koyun; biri de aslan heykelidir. Söz konusu hayvan heykelleri (tıpkı insan heykelleri gibi) iri dişli granitten yapılmış olduklarından büyük ölçüde tahrip olmuşlardır.

Foto 119-120: Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'ndeki koyun heykelinin görüntüleri

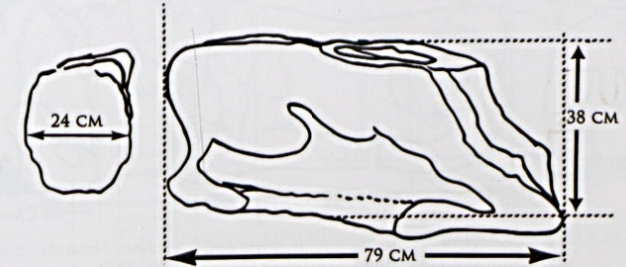

Foto 121-122: Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'ndeki koyun heykelinin Hayashi ve Ōsawa tarafından yapılan çizimi (Hayashi ve Ōsawa, 1999: 333)

Foto 123-124: Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'ndeki koç heykelinin görüntüleri

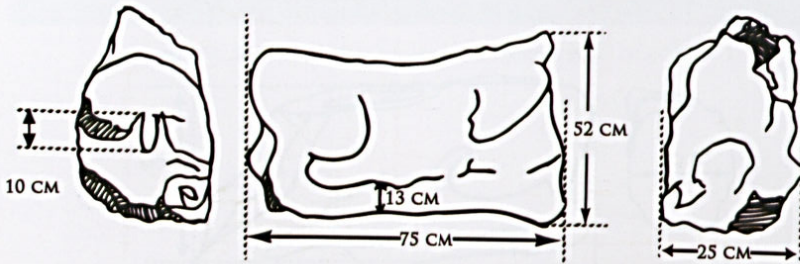

Foto 125-126-127: Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'ndeki koç heykelinin Hayashi ve Ōsawa tarafından yapılan çizimi (Hayashi ve Ōsawa, 1999: 333)

Foto 128-129: Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'ndeki aslan heykeline ait görüntüler

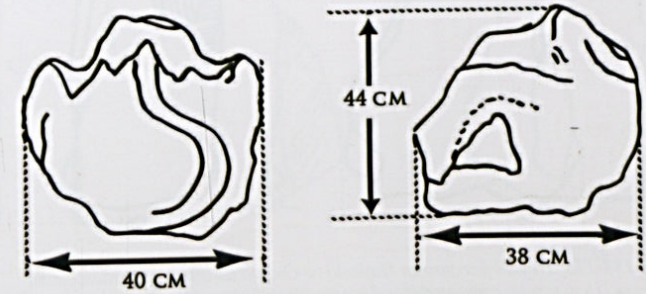

Foto 130-131: Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'ndeki aslan heykelinin Hayashi ve Ōsawa tarafından yapılan çizimi (Hayashi ve Ōsawa, 1999: 332)

Ekleme: Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'nde insan ve hayvan heykellerinin dışında günümüzde tanımlanamayacak durumda olan iki adet de heykel parçası bulunmaktadır:

Foto 132-133: Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'ndeki bir heykele ait parçanın farklı görüntüleri

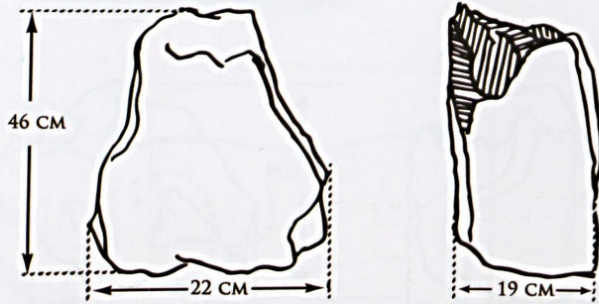

Foto 134-135: Heykel parçasının Hayashi ve Ōsawa tarafından yapılan çizimi (Hayashi ve Ōsawa, 1999: 333)

Foto 136-137: Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'ndeki bir heykele ait parçanın farklı görüntüleri

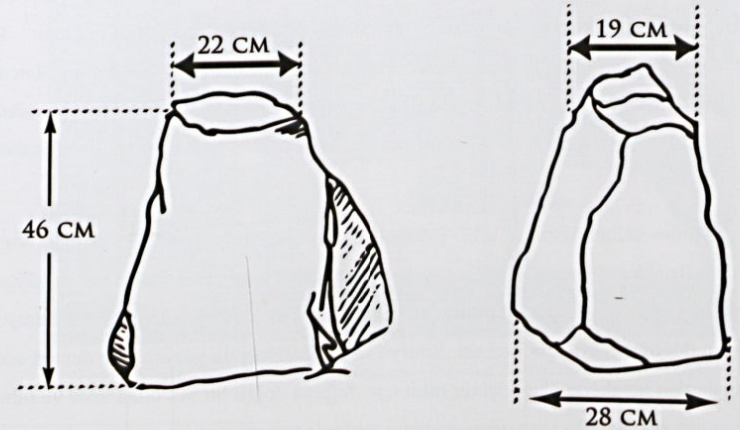

Foto 138-139: Heykel parçasının Hayashi ve Ōsawa tarafından yapılan çizimi (Hayashi ve Ōsawa, 1999: 333)

3.2.4. Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'ndeki Balbalların Bugünkü Durumu:

Eski Türk mezar geleneği içinde ayrı bir yere ve öneme sahip olan **balbalların**; kurganların, mezarların ve anıt mezar komplekslerinin önlerine ne amaçla dikildikleri hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Araştırmacıların önemli bir kısmı, Köl Tigin ve Bilge Kağan Yazıtlarındaki “balbal” kelimesinin geçtiği “... eçim kagan uça bardı başlayı kırız kaganı **balbal** tikdim: ... *Amcam kağan vefat etti; (amcam kağan için) önce Kırgız hakanını balbal (olarak) diktim KT D 25-26* (Tekin, 2006: 30-31).” vb. cümlelerden hareketle balbalların “ölen kişinin hayatta iken öldürdüğü düşmanları temsilen” dikildiğini ileri sürmektedir. Ancak katıldıkları savaş sayısı, (yazıtlarda belirtilen) öldürdükleri düşman sayısı ve o dönemde savaşların bire bir mücadele şeklinde yapıldığı gerçeği dikkate alındığında kağanların, vezirlerin ve kumandanların bu kadar düşmanı öldürme ihtimali oldukça zayıftır. Dolayısıyla bazı balbal dizilerindeki ilk balbalların insan heykeli olması, bazı balballarda kağanlık damgası tekenin bulunması ve balbal dizilerindeki taş sayısının çok fazla olması balbalların öldükten sonra da ölene bağlı olacaklarının ve ona hizmet edeceklerinin bir işareti olarak cenaze törenine katılanlar tarafından bizzat kendilerini temsilen dikildiğini düşündürmektedir. Bu görüşten hareketle Köl Tigin Yazıtı'ndaki balbala ilgili yukarıdaki cümlelerin “*Amcam kağan vefat etti; (öbür dünyada da amcama hizmet etsin, ona bağlı olsun diye) önce Kırgız hakanını (temsil eden bir) balbal diktim.*” şeklinde yorumlanması daha isabetli olabilir.⁴⁵⁷

Bütün balbal dizileri gibi (Moğolistan'ın Bugat Bölgesi'nde batıya doğru sıralanan balbal dizisi hariç) Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'ndeki balballar da saygı / tören yoluna paralel olarak Türklerce kutsal sayılan doğuya doğru sıralanmıştır. Balbalların doğuya doğru sıralanması, Sibiry ve Moğolistan'da günümüzde devam eden uygulamalardan hareketle ölen kişinin ruhu için doğuya doğru bir yol oluşturma ve ruhun bu yoldan giderek uçmağa varmasını sağlama şeklinde yorumlanabilir.

Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'nde yazıtın bulunduğu bölgeden doğuya doğru 1800 m boyunca devam eden **189 balbal** bulunmaktadır.⁴⁵⁸ Bu balballardan son 9 tanesi kuzeye doğru kavis çizer şekilde dikilmiştir.⁴⁵⁹

Foto 140: Köli Çor Yazıtı'nın bulunduğu bölgeden balbal dizisinin görünüşü

⁴⁵⁸ Köli Çor Anıt Mezar Kompleksi'nde, (tıpkı diğer anıt mezar komplekslerinde olduğu gibi) balbal dizisine paralel olarak ilerleyen bir **tören yolu** bulunmaktadır. Ancak bu yol geride kalan tarihi süreçte toprak, kum vs. yüzünden dolmuş; zemin ile birleşip orijinal görüntüsünü kaybetmiştir.

⁴⁵⁹ Benzer durum Bilge Tonyukuk Anıt Mezar Kompleksi'ndeki balballarda da mevcuttur.

⁴⁵⁷ Konu hakkında ayrıntılı bilgi ve farklı görüşler için bk. (Gömeç, 2001: 14; Yılmaz, 2006: 111-126).

Foto 141: Balbal dizisinin olduđu bir noktadan
Köli Çor Yazıtı'nın görünüşü

Foto 142: Balbal dizisine ait bir görüntü

Foto 143: K li  or Yazıtı

S ZL K
DİZİN

4

Foto 144: Kili Çor Yazıtı'ndan ayrıntılı bir görüntü

4. SÖZLÜK - DİZİN

aḫ aḫla-: av avla-	𐎶𐎶-(𐎶)𐎶𐎶	a. -şar B9
aḫit-: kov-, daḫit-	1-𐎶𐎶	a. -ip D7
aḫ: ak, beyaz	𐎶𐎶+𐎶	idil a. +in D7
al-: al-	𐎶𐎶-𐎶	a. -tı D10
	𐎶𐎶𐎶-𐎶	a. -duḫı D1
alp: alp, yiğit	𐎶+1𐎶	a. +ı B4; D5
	𐎶𐎶+1𐎶	a. +in B7; B12
anḫa: böyle, böylece, öylece	𐎶𐎶𐎶	a. D8; D11
anḫak: ancak; o sırada, o zamanda	𐎶𐎶	a. D5
anin tuḫu: ondan dolayı	𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶	a. D9
anṭa: o zaman, o anda, o zamanda; orada; oradan	𐎶𐎶	a. D7; B Yatay; B4; D4; D4
anṭa kisre: ondan sonra	𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶	a. D7
apa: <i>k.a.</i>	𐎶1	a. B1
aḫa: arka	𐎶𐎶𐎶+𐎶𐎶𐎶	a. +şin D9
aḫtuḫ: fazla, çok	𐎶𐎶𐎶	a. D13
aṭ: at	𐎶	ḫoz a. B4; yegren a. D3
aṭ: ad, isim	𐎶+𐎶𐎶	a. +ıḫ B1
aṭḫ bir-: ad ver-	𐎶𐎶-𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶	a. -miş B1
aṭlan-: git-	𐎶𐎶𐎶𐎶	a. -tı D8
ay-: söyle-, yönet-	𐎶-𐎶	a. -u D2
az: az	𐎶+𐎶	a. +ın D8
az: boy adı	𐎶	a. B6

azığlıg: azılı, azı dişi çıkmış, yetişkin (domuz)	𐤀𐤊𐤍𐤍	a. D6
bağıq: şehir	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	b(i)ş b. +da B11
bař-: var-	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	b. -ıp D4; D8
bediz bediz-: anıt dik-	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	b. +in b. -ti D12
ben: ben	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	b. G2
benği: ebedî	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	b. B3
bil-: bil-	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	b. -mez G3
	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	b. -tükümin G3
bilge: k.a.	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	ışbara b. köli çor B8; b. köli çor D10; D12
bilge: akıllı, bilge, bilgili, danışman	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	b. +si D5
bilig: bilgi	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	b. +sin üçün B7
bin- : bin-	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	b. +in G3
bir-: ver-	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	b. -ıp D3; D3; D7
biş: beş	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	ağı b. -miş B1
	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	b. bağıq B11
	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	b. süngüş D5
biş bağıq: şehir adı	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	b. +da B11
biti-: yaz-	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	b. -dim G3
bitig: yazı, yazıt	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	b. G3
bođun: halk	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	türk b. B6; b. G2
	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	türk b. +ka B4
	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	tardeş b. +uğ D2
bol-: ol-, et-	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	süngüş b. -sar B9

	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	tuşu b -ayın D11
	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	kergek b. -tı D11
	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	b. -miş B2
boz: boz	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	b. at B4
boz at: boz at	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	b. B4
böke: alp, yiğit	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	b. +si D5
bułga-: karıştır-	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	b. -yu B11
bułunađ-: karıştır-	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	b. -ıp D10
buñça: bu kadar	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	b. G2; G3; B12; B12
çabış: başkomutan	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	ç. +ı D5
çerig: asker	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	ç. B9
çıkan: yeğen; hala oğlu, teyze oğlu; k.a.	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	ç. tonýukuk B1; ışbara ç. köli çor B2
çıkan tonýukuk: k.a.	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	ç. B1
çoluğan: k.a.	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	şagır ç. B5
çor: k.a.	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	... ç. B5
	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	il ç. D12
	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	yigen ç. G1
	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	... ç. +inğ G1
eb: ev	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	e. +inğ D8
edgü: iyi	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	e. benği kör- B3
edgü benği kör-: iyi günler	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	e. -ti B3
geçir-	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	
el: devlet, halk, ülke	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	e. +in D10
	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	e. +i B7
	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	e. +ig tuř- B6
elig tuř-: halkı esir al-	𐤁𐤀𐤊𐤍𐤍	e. -dı B6

er: er	ε+Υ	e. +ig D3; D8
	ϥ+Υ	e. +in D1
er-: i- fiili	Ιϣ-Υ	e. -miş D11
	Γh-Υ	e. -ti B4; B6; B9; B9; B9; D5; D5
erdem: erdem	Γ+ϣxΥ	e. +i B4
	ϥΓ+ϣxΥ	e. +in B7; B8; B12
erine: bizzat, kuvvetlendirme	ΞΥ	e. D11
edati		
ermele : hızlı (at)	ΣΥϣΥ	e. teg erti B9
ermele teg er-: hızlı (at) gibi ol-	Γh-Υεh ΣΥϣΥ	e. -ti. B9
ermelig: doru (at)	εΥϣΥ	e. D9
ıd-: gönder-	1-ΞΓ	1. -ip D7
ışbâra: k.a.	ΣΥΔΥΓ	1. bilge köli çor B8; D10
	ΣΥΔΥΓ	1. çıkan köli çor B2
		1. bilge köli çor+uğ D12
ışbâra bilge köli çor: k.a.	: ΣεΥΔ : ΣΥΔΥΓ	1. B8; D10
	ΥΔΛΓΥΓB	
	: ΣεΥΔ : ΣΥΔΥΓ	1. +uğ D12
	Υ+ΥΔΛΓΥΓB	
idil: özel ad	ΥxΓ	i. akın D7
idil ak: özel ad	ϥΓ+ηΥxΓ	i. + in D7
igit-: besle-	Γ-hεΓ	i. -ti D13
il: devlet, halk, memleket	Υ	i. çor D12
	ΣhϥΓ+Υ	i. +inte B3
il çor: k.a.	ΥΔΛΥ	i. D12

ilteber: k.a.	ΥΔhΥ	i. D9
ini: küçük kardeş	ΓΙ+(Γ)ϥΓ	i. +si D12
it-: düzenle-	ΓBx-h	i. -düki D1
	Σ-hΓ	i. -e D2
	ΓhΥΥ-hΓ	i. -er erti B9
	1-h	i. -ip B Yatay
kağan: kağan	ΔΥh	... k. B3; D12
	ΣΥΓ+ΔΥh	k. +mğa B7
kapı: kapı	Σh+Υ1h	temir k. +ka D4
karı-: yaşlan-	1-Γh	k. -p B3
karluk: boy adı	ΔΥh	k. D8; D9; D6
	Σh+ΔΥh	k. +ka D7
	Υ+ΔΥh	k. +uğ D8
	Σ1δ ΔΥh	k. tapa D8
kazgan: kazan-	ΓδΥh	k. -ti B7; D4; D13
keç-: geç-	1-ΛΥ	k. -ip D4
keçen: yer adı	Σx+ϥΛΥ	k. +de B10
kedim: koşum takımı, zırh	ΞxΥ	k. B4
kel-: gel-	1-ΥΥ	k. -ip D12; D12
	Γh-ΥΥ	k. -ti D9; D9; G1; G1
kergek bof-: öl-, vefat et-	ΓMΔΥεΥΥ	k. -tı D11
kerü: arka, batı	ΥΥΥ	k. D4
qışga: kısa	ΣΥΥΓΔ	q. D11
qıtanı: Kıtaylar	ΞδΓΔ	q. D5
kigür-: getir-	Γh-ΥΥεΓΥ	süngüş k. -ti D8
kir-: gir-	1-ΥΥΥ	k. -ip D11

kisre: sonra	𐎧𐎶𐎶	k. D7
kişi: eş; kişi	𐎧𐎶𐎶	k. B8
	𐎧𐎶𐎶+𐎧𐎶𐎶	k. +sin D10; B5
köli çor: <i>k.a.</i>	𐎧𐎶𐎶𐎶𐎶	k. D5; D6; B6; B10; B11; D2; D3; D7; BY ışbara bilge k. B8; D10 ışbara çıkan k. B2; uluğ k. B3 ışbara bilge k. +uğ D12
kör-: gör-, geçir-, yaşa-	𐎧𐎶-𐎶𐎶𐎶	edgü benği k. -ti B3
kuşar-: toplan-, bir araya gel-	1-𐎧𐎶𐎶𐎶𐎶	ķ. -ip G2
küke-: bilin-, tanın-	𐎧𐎶-(𐎧)𐎶𐎶	k. -di B4
oğul: çocuk, oğul	𐎧+𐎧𐎶𐎶	o. +i D9; G1
	𐎧𐎶+𐎧𐎶𐎶	o. +in B5; D1; D10
oğuz: boy adı	𐎧𐎶+𐎧𐎶𐎶	toğuz o. +ka D4
oşur-: tahta otur-, yönet-;	𐎧𐎶-𐎧𐎶𐎶	o. +tı D2; D12
hüküm sür-		
oplayu teg-: boğa gibi saldır-	1-𐎧𐎶𐎶𐎶𐎶	o. -ip D3; B10; B11; D7; D11
opul-: del-, gir-, yık-	𐎧-𐎧𐎶𐎶	o. -u D11
öd: zaman	𐎧+𐎧𐎶𐎶	ö. +i D11
ödük: düşünce; hatırlanan (bilgi)	𐎧𐎶+𐎧𐎶𐎶	ö. +ümin G3
ögüz: ırmak	𐎧+𐎧𐎶𐎶	ö. +üg D4

ök: kuvvetlendirme edatı

ölür-: öldür-

ön-: ilerle-

öz: kendi

özlük: asil

şagır: *k.a.*şagır çoğuşan: *k.a.*

şanç-: mızrakla-

sekiz on: seksen

si-: kır-

sir irkin: *k.a.*

sü: asker, ordu

süle-: asker sevk et-

süngüş: savaş

süngüş-: savaş-

𐎧	üçün ö. B12
𐎧𐎶-𐎶𐎶𐎶	ö. -ti D6; D6
1-𐎶𐎶𐎶	ö. -üp B5
𐎧𐎶-𐎧𐎶𐎶	ö. -ti D7
𐎧+𐎧𐎶𐎶	ö. +i D9; D11
𐎧𐎶+𐎧𐎶𐎶𐎶	ö. +i B4; D3
𐎧𐎶+𐎧𐎶𐎶𐎶	ö. +in D3
𐎧𐎶𐎶	ş. çoğuşan B5
𐎧𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶	ş. B5
𐎧-3𐎶	ş. -a D7
𐎧𐎶-3𐎶	ş. -dı D3; D8; D10; B10
1-3𐎶	ş. -ıp B5
𐎧𐎶𐎶𐎶	s. B3
𐎧𐎶-𐎧𐎶	s. -yu D9
𐎧𐎶𐎶𐎶 𐎶𐎶𐎶	s. D9
𐎶𐎶	s. D8
𐎧𐎶+𐎶𐎶	s. +ke B10
𐎧+𐎶𐎶	s. +n D8
𐎧𐎶𐎶+𐎶𐎶	s. +sin B10; D10
𐎧𐎶-(𐎧)𐎶𐎶	s. -di D10
𐎧𐎶𐎶	s. B11; D4; D5; D8
	s. boşar B9
𐎧𐎶-𐎧𐎶𐎶	s. -di B10
𐎧𐎶+𐎧𐎶-𐎧𐎶𐎶𐎶𐎶	s. -dükde D6
	süngüş s. -dükde B11; D4; D5

	1-14M	s. -üp B12; D10
süngüş süngüş-: savaş-	ᠰᠤᠭᠤᠰᠤ-14M : 14M	s. -dükde D4; D5; B11
sür-: sür-, takip et-	ᠰᠦᠷ-ᠡᠰᠦᠷ	sü s. -ti D8
sü sür-: asker sür-	ᠰᠦᠷ-ᠡᠰᠦᠷ	s. -ti D8
tağgaç: Çin	ᠲᠠᠭᠭᠠᠴᠢ	ᠲ. +ka B12
tağa: +a doğru	ᠲᠠᠭᠠ	ᠲ. D8
tağuş: boy adı	ᠲᠠᠭᠤᠰ	ᠲ. boşunug D2
tağuş boşun: Tarduş halkı	ᠲᠠᠭᠤᠰ ᠪᠣᠰᠤᠨ	ᠲ. +ug D2
tağabı: Tatabılar	ᠲᠠᠭᠠᠪᠢ	ᠲ. D5
teg: gibi	ᠲᠡᠭ	t. B9
teg-: saldır-, atıl-	1-ᠲᠡᠭ	t. -ip D3; B11; D7; D11
tegi: kadar	ᠲᠡᠭᠢ	t. D4
temir: demir	ᠲᠡᠮᠢᠷ	t. kapıg D4
temir kapıg: Demir Kapı, yer adı	ᠲᠡᠮᠢᠷ ᠬᠠᠭᠢᠭ	t. +ka D4
terben: kişi adı, k.a.	ᠲᠡᠷᠪᠡᠨ	t. im G2
tez: yer adı	ᠲᠡᠵᠢ	t. +de D6
tezik: Tacik, kavim adı	ᠲᠡᠵᠢᠴᠢᠭ	t. +ke tegi D4
tigin: prens	ᠲᠡᠭᠢᠨ	t. D12; G1
tigit: prensler	ᠲᠡᠭᠢᠲᠢᠭ	t. D12
toğuz: dokuz, sayı adı	ᠲᠣᠭᠤᠰ	t. oğuz D4; D6
toğuz oğuz: Dokuz Oğuz, boy adı	ᠲᠣᠭᠤᠰ ᠣᠭᠤᠰ	t. +ka D4
toğuz: domuz	ᠲᠣᠭᠤᠰ	t. D6

toñyukuk: k.a.	ᠲᠣᠨᠶᠤᠭᠤᠭᠤᠯᠤᠰ	çıkan t. B1 ... ᠲ. B2
topul-: yarıp del-, parçala-	ᠲᠣᠫᠤᠯᠤᠰ	t. -u D7
tök-: dök-	ᠲᠣᠭᠤᠯᠤᠰ	t. -di D5
tört: dört, sayı adı	ᠲᠣᠷᠲᠤ	t. B11; D12
tuşu: yardım	ᠲᠤᠰᠤ	ᠲ. boş- D11
tuşu boş-: yardım et-	ᠲᠤᠰᠤ ᠪᠣᠰᠤ	ᠲ. -ayın D11
tuş-: tut-; yönet-; muhafaza et-	ᠲᠤᠰᠤ-ᠪᠣᠰᠤ	ᠲ. -dı B6; B12; BY
tümen: on bin kişilik askerî birlik	ᠲᠦᠮᠡᠨ	t. B10
türk: Türk, kavim adı	ᠲᠦᠷᠦᠬ	t. boşun B6 t. boşunka B4
türk boşun: Türk halkı	ᠲᠦᠷᠦᠬ ᠪᠣᠰᠤᠨ	t. B6
uğuz-: takip et-	ᠤᠭᠤᠰᠤ-ᠤᠭᠤᠰᠤ	t. +ka B4
ulaşu: müteakip, ardından, ve	ᠤᠯᠠᠰᠤ	u. -tuğ D1
uluğ: ulu, yüce	ᠤᠯᠤᠭ	u. D12
ur-: vur-	ᠤᠷᠤ	u. köli çor B3
üç: üç	ᠤᠯᠤ	u. -tı D9
üçün: için edatı	ᠤᠯᠤ ᠤᠯᠤ	ü. D3
ülüg: pay, nasip	ᠤᠯᠤᠭ	ü. B1; B7; B7; B12; G2
yağı: düşman	ᠶᠠᠭᠢ	ü. +i D11
yağı-: düşman ol-	ᠶᠠᠭᠢ-ᠲᠤᠭᠢ	ý +ka D11
yalıñgus: yalnız, tek başına	ᠶᠠᠯᠢᠨᠭᠤᠰ	ý -tuğda B5; D6
yaña: yine, tekrar	ᠶᠠᠨᠠ	ý. D11
yaş: yaş	ᠶᠠᠰ	ý. D7; D8
	ᠶᠠᠰᠤ	ý. +mga D6; D6

yaşa-: yaşa-	1-(ᠰ)ᠶᠳ	ý. -p B3
yazıg (?): kişi adı (?)	ᠶᠴᠢᠳ	ý. D3
yeger: antilop	ᠶᠡᠭᠡᠷ	y. D6
yegren: doru	ᠶᠡᠭᠡᠷᠡᠨ	y. D3; D9
yeme: yine, tekrar	ᠶᠡᠮᠡ	y. D7
yeti: yedi, sayı adı	ᠶᠡᠲᠢ	y. D6
yigen: k.a.	ᠶᠡᠭᠡᠨ	y. çor D9; G1
yigen çor: k.a.	ᠶᠡᠭᠡᠨ ᠴᠣᠷ	y. G1
yilkı: büyükbaş hayvan sürüsü	ᠶᠡᠯᠦᠰ	y. +ğ D13
yiñçü: inci	ᠶᠡᠨᠴᠦ	y. ögüz D4
yiñçü ögüz: İnci Irmağı	ᠶᠡᠨᠴᠦ ᠥᠭᠦᠰ	y. +üg D4
yir: yer	ᠶᠡᠷ	y. B6
yir al-: yer al-	ᠶᠡᠷ ᠠᠯ-	y. -duki D1
yiti: yedi, sayı adı	ᠶᠡᠲᠢ	y. D4
yoğla-: cenaze törenine katıl-;	ᠶᠣᠭᠯᠠ-(ᠰ)ᠶᠶᠳ	ý. -dı G2
yas tut-		
yoğla-: cenaze töreni yaptır-	ᠶᠣᠭᠯᠠ ᠶᠶᠳ	ý. -ı D12
ýok: yok	ᠶᠣᠭ	ý. B8
ýok bol-: öl-	ᠶᠣᠭ ᠪᠣᠯ-	ý. -tı B3
yügtür-: bir araya getir-, topla-	ᠶᠦᠭᠲᠦᠷ	y. -miş B2

BİBLİYOGRAFYA

5

Foto 145: C. Alyılmaz Köli Çor Yazıtı'nı görüntülerken

5. BİBLİYOGRAFYA

- AKSAN, D. (1983). Köktürkçenin Sözcük Varlığı Üzerine. *TDAY Belleten* 1980-1981, Ankara, 17-21.
- AKSAN, D. (2000). *En Eski Türkçe'nin İzlerinde: Orhun ve Yenisey Yazıtları Üzerinde Sözcükbilim, Anlambilim ve Biçembilim İncelemelerinin Aydınlatıldığı Gerçekler*. İstanbul.
- AKSOY, Ö. A., VARDARLI, E., ÜLKÜTAŞIR, Ş. vd. (1965). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü C II*. Ankara.
- ALİMOV, R. (2013). *Tanrı Dağı Yazıtları Eski Türk Runik Yazıtları Üzerine Bir İnceleme*. Konya.
- ALMAS, T. (2010). *Uygurlar*. İstanbul. çev. D. A. BATUR.
- ALYILMAZ, C. (1994). *Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi*. Erzurum.
- ALYILMAZ, C. (2000a). Özbekistan Cumhuriyeti'nin Devlet Armasındaki Hüma Kuşu Tasviri. *Orkun Dergisi*, 23, 12-15.
- ALYILMAZ, C. (2000b). Bilge Tonyukuk Yazıtları Üzerine Birkaç Düzeltme. *Türk Dilleri Araştırmaları -György KARA Özel Sayısı-, C 10*, İstanbul-Berlin, 103-112.
- ALYILMAZ, C. (2001). Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi 2000 Yılı Çalışmaları Işığında Bazı Tespitler. *Göktürk Devleti'nin 1450. Kuruluş Yıldönümü Sempozyum Bildirileri*, Ankara, 67-75. yay. haz. Y. HACALOĞLU.
- ALYILMAZ, C. (2002). Eski Türk Şehirleri ve Semerkant. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S 20, Erzurum, 303-311.
- ALYILMAZ, C. (2003a). Bugut Yazıtı ve Anıt Mezar Külliyesi Üzerine. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S 3, Konya, 11-21.
- ALYILMAZ, C. (2003b). Epigrafik Belgelemeler ve Yüzey Araştırmaları / Epigraphic Documentation and Surface Researches. *Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi 2001 Yılı Çalışmaları / Work For The Project Turkish Monuments in Mongolia in Year 2001*, Ankara, 329-379.
- ALYILMAZ, C. (2003c). Türk Tengri Dini Edebî Çevresi (Orhun Türkçesi Dönemi). *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, C 4, Ankara, 1-24.

- ALYILMAZ, C. (2004a). İpek Yolu ve Orhun Yazıtları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S 24, Erzurum, 181-192.
- ALYILMAZ, C. (2004b). Kutlugun Mührü (Mutrin Temdeg Yazıtı). *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S 23, Erzurum, 1-6.
- ALYILMAZ, C. (2004c). *Eski Türkçenin Söz Varlığının Düz ve Ters Dizimi*. Ankara.
- ALYILMAZ, C. (2005a). *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu*. Ankara.
- ALYILMAZ, C. (2005b). Gürbelcin (Gurvaljin Uul) Yazıtıyla İlgili Bazı Düzeltmeler. *Manas Üniversitesi Koomduk İlimder Jurnalı / Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S 13, Bışkek, 73-79.
- ALYILMAZ, C. (2006). Kırgızistandaki (Kök)türk Harfli Yazıtların Bugünkü Durumu. *Journal of Turkic Civilization Studies*, C 1, 2, 17-27.
- ALYILMAZ, C. (2007a). *(Kök)türk Harfli Yazıtların İzinde*. Ankara.
- ALYILMAZ, C. (2007b). Köl Tigin Yazıtı'na Sonradan Yapılan Ekllemeler. IV. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I (24-29 Eylül 2000)*, Ankara, 107-112.
- ALYILMAZ, C. (2010). 2010 Yılı İtibarıyla Höşöö Tsaidam Bölgesi ve Orhun Vadisi. *Dil Araştırmaları Uluslararası Hakemli Dergi*, 7, 9-59.
- ALYILMAZ, C. (2011a). Eski Türk Mezar Geleneği ve Bursa'daki Türbeler. *Kaşgar'dan Endülü's'e Türk-İslam Şehirleri Sempozyumları 28-30 Nisan 2011 Bursa Şehrengizi Bir Cihan Devletinin Doğduğu Şehir*, Bursa, 1-41.
- ALYILMAZ, C. (2011b). Zanabazar Güzel Sanatlar Müzesindeki Türk Eserleri. *Ötüken'den İstanbul'a Türkçenin 1290 Yılı (720-2010) From Ötüken to İstanbul, 1290 Years of Turkish Bildiriler / Papers*, İstanbul, 87-109. ed. M. ÖLMEZ.
- ALYILMAZ, C. (2012). İslamiyet Öncesi Türk Eserleri. *Türk Dünyası Mimarlık ve Şehircilik Abideleri*. Ankara, 6-105.
- ALYILMAZ, C. (2013a). Karı Çor Tigin Yazıtı. *Uluslararası TEKE (Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim) Dergisi*, S 2/2, <http://www.tekedergisi.com/>, 1-61.
- ALYILMAZ, C. (2013b). (Kök)türk Harfli Eski Türk Yazıtlarının Kırgızlar Açısından Önemi. *Uluslararası TEKE (Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim) Dergisi*, S 2/4, <http://www.tekedergisi.com/> 1-26.

- ALYILMAZ, C. (2013c). Turfan'da Bulunan Çince Tapınak Kitabesi Üzerindeki (Kök)türk Harfli Kutlug Kunçuy ve Şarıputri Yazıtları. *Yalımkaya Bitigi Osman Fikri SERTKAYA Armağanı*, Ankara, 115-136, ed. H. ŞİRİN-USER ve B. GÜL.
- ALYILMAZ, S. (2011). *Risâle-i Müze-düzlük (İnceleme - Metin - Dizin)*. Ankara.
- ALYILMAZ, S. ve ALYILMAZ, C. (2014). Eski Türk Kadın Heykellerinin Düşündürdükleri. *Uluslararası TEKE (Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim) Dergisi*, S 3/4, <http://www.tekedergisi.com/>, 1-33.
- AMANJOLOV, A. S. (1991). Ataların Sözleri. *Erdem*, C 5, S 15, Ankara, 797-801. çev. M. ÖLMEZ.
- AMANJOLOV, A. S. (2003). *İstoriya i Teoriya Drevnetyurkskogo Pis'ma*. Alma-Ata.
- AMANOĞLU, E. (2001). Uygur Devletinin İlk Kağanlarının (744-840) Ad ve Unvanları Üzerine. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 16, 151-156.
- ARAT, R. R. (1986). *Eski Türk Şiiri*. Ankara.
- ARAT, R. R. (1987a). Eski Türk Hukuk Vesikaları. *Makaleler*, C I. Ankara, 364-389. yay. haz. O. F. SERTKAYA.
- ARAT, R. R. (1987b). Türklerde Tarih Zaptı. *Makaleler*. Ankara. yay. haz. O. F. SERTKAYA.
- ARAT, R. R. (1987c). Eski Türk Hukuk Vesikaları. *Makaleler*, C I. Ankara, 506-572. yay. haz. O. F. SERTKAYA.
- ASLANAPA, O. (1992). Göktürk Devri Sanatı. *Türk Dünyası El Kitabı*, C II. Ankara, 299-302.
- AYDAROV, G. ve KHIDIROV, M. N. (1968). *Orkhon-Yenisey Yadigerliklerinin Dili*. Aşkabat.
- AYDAROV, G. (1971). *Yazık Orhonskih Pamyatnikov Drevnetyurkskoy Pis'mennosti VIII Veka*. Almatı.
- AYDIN, E. (2011). Köli Çor Yazıtının 18. Satırındaki YGR Harfleriyle Yazılmış Sözcük Üzerine Düşünceler. *Ötüken'den İstanbul'a Türkçenin 1290. Yılı (720-2010) Sempozyumu*, Bildiriler / Papers, Yayın Hazırlayanlar / Edited by: M. ÖLMEZ – E. AYDIN – P. ZİEME – Mustafa S. KAÇALIN, İstanbul, 225-232.

- AYDIN, E. (2012a). *Orhon Yazıtları*. Konya.
- AYDIN, E. (2012b). Küli Çor Yazıtı ve Yazıtla İlgili Sorunlar Üzerine Notlar. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları* 5, 251-272.
- BALINT, C. (1986). VI.-VIII. Yüzyıllarda İç Asya ve Orta Asya'daki Türk Tipi Arkeoloji Anıtları. *Türk Kültürü Araştırmaları Dr. Emel ESİN'e Armağan*, XXIV / 1, Ankara, 7-32.
- BARTHOLD, V. V. (1990). *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*. Ankara. haz. Hakkı D. YILDIZ.
- BARTHOLD, V. V. (2013). *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*. çev. R. H. ÖZDEM, yay haz. K. Y. KOPRAMAN ve İ. AKA.
- BARTHOLD, V. V. (1998). Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimi Meselesine Dair. *Makaleler ve İncelemeler, C I*, Ankara, 362-286, çev. A. İNAN.
- BARUTCU ÖZÖNDER, F. S. (1995). "teñri teg teñride bolmış türük bilge kagan ve teñri teg teñri yaratmış türük bilge kagan" İbareleri Üzerine. *Türk Kültürü Araştırmaları: Prof. Dr. Zeynep Korkmaz Armağanı*, Ankara, 89-100.
- BARUTCU ÖZÖNDER, F. S. (1998). Yenisey Kitabeleri ve Yer-Sular. *TUBA*, S 22, Ankara, 171-184.
- BARUTCU ÖZÖNDER, F. S. (1999a). Türkler Ne Zaman Bir "Millet" İdi? I. Ortak Bir Köken Mitleri Vardı: Bir "Dişi-kurt"tan Türemişlerdi. *KÖK Araştırmalar, C I, S 2*, Ankara, 65-92.
- BARUTCU ÖZÖNDER, F. S. (1999b). Genel Türklük Alanı Çerçevesinde Türk Dilinin Durumu, İleriye Dönük Bakış ve Yaklaşımlar. *KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, S 1/1*, Ankara, 31-40.
- BARUTCU ÖZÖNDER, F. S. (2000). Eski Türk Çağı Kaya Yazıtları: I. Örük Yazıtı. II. Hangiday Yazıtı, III. Arhanan Yazıtı. *KÖK Araştırmalar, KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, C II, S 1*, Ankara, 121-133.
- BARUTCU ÖZÖNDER, F. S. (2001). Eski Türk Çağı Yazıtları: II. Karabalgasun Yazıtı. *KÖK Araştırmalar, C III, S 1*, Ankara, 179-183.
- BARUTCU ÖZÖNDER, F. S. (2002a). Eski Türklerde Dil ve Edebiyat. *Türkler, C 3*, Ankara, 481-501.
- BARUTCU ÖZÖNDER, F. S. (2002b). Türk Dilinin Tarihi Dönemleri Üzerine Birkaç Söz. *Türkbilig Türkoloji Araştırmaları 2002/3*, Ankara, 203-210.
- BATMANOV, İ. A. (1959). *Yazık Yeniseyskih Pamyatnikov Drevnetyurkskoy Pis'mennosti*. Frunze.
- BATMANOV, İ. A. (1971). *Talasskie Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pismennosti*. Frunze.
- BATSAYHAN, Z. (2008). Şiveet Uulın Tom Çuluun Bayguulamj. *Mongolian Journal of Anthropology, Archaeology and Ethnology*, Vol. 4, No: 1 (312). Ulaanbaatar, 108-119.
- BATTULGA, Ts. (2005). *Mongolın Runi Biçgiyn Baga Dursgaluud Tergüün Devter*. Ulaanbaatar.
- BAUMER, C. (2012). *The History of Central Asia: The Age of the Steppe Warriors*. Volume 1, New York.
- BAYAR, D. (2003). Uıgırın Baıbalık Hotın Tuhai Temdeglel. *Studia Archeologica. Arheologiın Sudlal*, Tom. XXI, F. 10, Ulaanbaatar, 93-109.
- BAYAT, F. ve ESEN-ALİYEVA, M. (2008). *Eski Türkçe Sözlük*. İstanbul.
- BAYAT, F. (2008). *Orta Türkçe Sözlük*. İstanbul.
- BAYKARA, T. (1980). Türk Şehircilik Tarihinden: Hatun Şehirleri. *TTK Belleten, C XLIV*, Ankara, 497-510.
- BAYKARA, T. (2002). Türklüğün En Eski Zamanları. *Türkler Ansiklopedisi, C I*, Ankara, 277-306.
- BAYKARA, T. (2011a). Eski Türk İktisadi Hayatı ve Şehir. *Türk Kültürü*, İstanbul, 125-157.
- BAYKARA, T. (2011b). Göktürk Yazıtlarının Türk İskân (Yerleşme) Tarihindeki Yeri. *Türk Kültürü*, İstanbul, 108-124.
- BAZILHAN, N. vd. (2005). *Kazakistan Tarihi Turalı Turki Dereketmeleri C II*. Almaata.
- BAZIN, L. (2011). *Eski Türk Dünyasında Kronoloji Yöntemleri*. Ankara. çev. V. KÖKEN.
- BEKSAÇ, E. (2006). Atlı, Ağaç ve Kadın. *Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Sanatı ve Kültürü, Prof. Dr. Nejat Diyarbekirli'ye Armağan*, İstanbul, 63-98.
- BERTA, Á. (2006). Runik Harfli Eski Türkçe Yazıtlar (VIII. yüzyıl). *Türk Edebiyatı Tarihi, C I*, İstanbul, 113-121, çev. N. DEMİR.

- BERTA, Á. (2010). *Sözlerimi İyi Dinleyin Türk ve Uygur Runik Yazıtlarının Karşılaştırmalı Yayını*. Ankara.
- BİRAY, N. (2009). 12 Hayvanlı Türk Takvimi - Zamana ve İnsana Hükmetmek. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 39 (Prof. Dr. Hüseyin Ayan Özel Sayısı). 671 - 683.
- BOLD, L. (1990). *Bnmau-ın Nutag Dah' Hadnı Biçees (Tureg Biçgiin Dursgal)*. Ulaanbaatar.
- BOLD, L. (2006). *Orhon Biçgiin Dursgal II*. Ulaanbaatar.
- BOMBACI, A. (1990). Kutlug bolzun. *Ural-Altaische Jahrbücher*, 36, 284-291.
- BOZKURT, F. (2003). *Türklerin Dini*. İstanbul.
- BOZKURT, F. (2005). *Türklerin Dili*. İstanbul.
- CAFEROĞLU, A. (1931). Tukyü ve Uygurlarda Han Unvanları. *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C I, 105-119.
- CAFEROĞLU, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul.
- CHANG, J. (1968). *Tang Devrindeki Doğu Göktürkleri Hakkında Yeni Belgeler (-Tse-fu-yüan-kuei ve Tzu-chih T'ung-chien'e göre- 618-745)*. Taipei.
- CHAVANNES, E. ve PELLİOT, P. (1913). Un traité Manichéen retrouvé en Chine. *Journal Asiatique*, Paris, 191-194.
- CHAVANNES, E. (1906). Le cycle turc des douze animaux. *T'oung Pao*, Série II, Vol. VII, No. 1, 51-122.
- CHAVANNES, E. (2007). *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*. İstanbul. çev. M. KOÇ.
- CHOI, H. W. (1989). On the Origin of old Turkic Biçin/Beçin, *Central Asiatic Journal*, 33/3-4, 218-222.
- CLAUSON, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- CLAUSON, S. G. ve TRYJARSKI E. (1971). The Inscription at Ikhe-Khushotu. *Rocznik Orientalistyczny*, 34/1, 7-33.
- CUMAGULOV, Ç. (1963). *Epigrafika Kirgizii I*. Bişkek.
- ÇANDARLIOĞLU, G. (2004). *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü Çin Kaynakları ve Uygur Kitabelerine Göre*. İstanbul.
- ÇANDARLIOĞLU, G. (2003). *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*. İstanbul.

- ÇAY, A. (1983). *Anadolu'da Türk Damgası Koç Heykel - Mezar Taşları ve Türkler'de Koç-Koyun Meselesi*. Ankara.
- ÇETİN, E. (2012). *Altun Yaruk Yedinci Kitap Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin*. Adana.
- ÇORUHLU, Y. (1995). *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*. İstanbul.
- ÇORUHLU, Y. (1998). *Erken Devir Türk Sanatının ABC'si*. İstanbul.
- ÇORUHLU, Y. (2001). Göktürk Sanatında Dinî Nitelikli Heykeller ve Tasvirler. *TDAY Belleten 2000*, Ankara, 95-146.
- ÇORUHLU, Y. (2006a). *Erken Devir Türk Sanatı İç Asya'da Türk Sanatının Doğuşu ve Gelişimi*. İstanbul.
- ÇORUHLU, Y. (2006b). Kurgan ve Balık (Ordu-Balık) Terimleri Üzerine Düşünceler. *Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Sanatı ve Kültürü, Prof. Dr. Nejat Diyarbekirli'ye Armağan*, İstanbul, 103-110.
- DAŞNYAM, L. vd. (1999). *Mongol Nutag Dah' Tuuh Soyolın Dursgal*. Ulaanbaatar.
- DESROCHES, J. (2006). Bozkır Dünyası ve Hiongnu (Hun) İmparatorluğu. *Cengiz Han ve Mirasçıları Büyük Moğol İmparatorluğu*. İstanbul, 48-82.
- DİVİTÇİOĞLU, S. (1987). *Kök Türkler (Kut, Küç ve Ülg)*. İstanbul.
- DİYARBEKİRLİ, N. (1991). Türklerde Mezar Yapısı ve Defin Merasimleri. *Türk Kültürü Araştırmaları Prof. Dr. Muharrem Ergin'e Armağan*, S XXVIII/1-2, Ankara, 53-62.
- DOBROVITS, M. (2001). Ongin Yazıtını Tahlile Bir Deneme. *TDAY Belleten 2000*, Ankara, 147-150.
- DOBROVITS, M. (2008). (H)oplayu tægdi (On the military tactics of the Ancient Türks). *Chronica* 7-8, (2007-2008), 72-76.
- DOERFER, G. (1993). The Older Mongolian layer in Ancian Turkic. *Türk Dilleri Araştırmaları* 3, 79-86.
- DONUK, A. (1985). Eski Türk Devlet Teşkilatında "Bey" Unvanı ve Tarihi Gelişmesi. *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, S I, İstanbul, 7-10.
- DONUK, A. (1988). *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Unvan ve Terimler*. İstanbul.

- DONUK, A. (1992). Balık. *İslâm Ansiklopedisi*, C 5, İstanbul, 12.
- DOSIMBAEVA, A. (2013). *İstoriya Tyurkskih Narodov Traditsionnoe mirovozzrenie tyurkov*. Astana.
- EBERHARD, W. (1945). Bir Kaç Eski Türk Unvanı Hakkında. *TTK-Belleten*, C 9, S. 33-36, Ankara, 319-337.
- EBERHARD, W. (1996). *Çin'in Şimal Komşuları*. Ankara, çev. N. ULUĞTÜRK.
- EBERHARD, W. (2000). *Çin Simgeleri Sözlüğü Çin Hayatı ve Düşüncesinde Gizli Simgeler*. İstanbul, çev. A. KAZANCIGİL ve A. BERKET.
- ECSEDEY, H. (1965). Old Turkic Title of Chinese Origin. *Asta Orientalica Hungarica*, XVIII/1-2, 83-91.
- ECSEDEY, H. (1996). Çin Menşeli Eski Türk Unvanları. *Türk Dünyası Araştırmaları Prof. Dr. Faruk Sümer'e Armağan*, S 100, İstanbul, 185-193.
- ECSEDEY, H. (1972). Tribe and Tribal Society in the 6th Century Turk Empire. *Acta Orientalia Hungaricae*, N. XVII, Budapest, 245-262.
- EKER, S. (2006). Sü ve Sü ile Yapılan Tarihî Askerî Terimler Üzerine Disiplinlerarası Bir İnceleme. *Türkbilig* 12, Ankara, 104-133.
- EKER, S. (2007). *Türk Dilbilimi Bakımından Tarihî Askerî Terminoloji*. Ankara.
- ELIADE, M. (2003). *Dinler Tarihine Giriş*. İstanbul.
- EMRE, A. C. (1949). *Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri Birinci Kitap Fonetik*. İstanbul.
- ERASLAN, K. (2013). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara.
- ERCİLASUN, A. B. (1985). Bengütaş Edebiyatı. *Büyük Türk Klasikleri*, C I, İstanbul, 56-78.
- ERCİLASUN, A. B. (2002). Türk Uygarlığının Oluşmasında ve Gelişmesinde Yazı Dilinin Rolü. *Orkun*, S 58, İstanbul, 17-19.
- ERCİLASUN, A. B. (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara.
- ERCİLASUN, A. B. ve AKKOYUNLU, Z. (2014). *Dîvânı Lugâtî't-Türk Giriş - Metin - Çeviri - Notlar - Dizin*. Ankara.
- ERCİLASUN, K. (2010). Bozkır Halklarında Hâkimiyet Düşüncesinin Dile Yansıması. *I. Uluslararası Uzak Asya'dan Ön Asya'ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni 18-20 Kasım 2009, Afyonkarahisar*, 89-93. ed. C. ALYILMAZ, Ö. AY ve M. YILMAZ.
- ERDAL, M. (1991). *Old Turkic Word Formation A Functional Approach to the Lexicon. I*, Wiesbaden.
- ERDAL, M. (1993). The runic graffiti at Yar Khoto. *Türk Dilleri Araştırmaları*, C 3, Ankara, 87-108.
- ERDAL, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden - Boston.
- EREN, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara.
- ESİN, E. (1972). Ötüken İllerinde M.S. Sekizinci ve Dokuzuncu Yüzyıllarda Türk Abidelerinde San'atkar Adları. *Türk Kültürü El-Kitabı, İslamiyetten Önceki Türk San'atı Hakkında Araştırmalar*, C II, Kısım: 1/a, İstanbul, 44-53.
- ESİN, E. (1976). Ötüken Yış (Türk Sanatında Ağaçlı Dağ Hakkında Notlar). *Atsız Armağanı*, İstanbul, 147-186.
- ESİN, E. (1978a). *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Târîhi ve İslâma Giriş*. İstanbul.
- ESİN, E. (1978b). Türk Minaresinin Orta Asya'daki Öncüleri Hakkında. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, S 9, Ankara, 103-147.
- ESİN, E. (1983a). Tengrilik. *Sanat Tarihi Yıllığı*, C XII, İstanbul, 35-60.
- ESİN, E. (1983b). Balık and Ordu. *Central Asiatic Journal*, XXVII / 3-4, Wiesbaden, 169-208.
- ESİN, E. (1986). Türk Kültür Tarihi İç Asya'daki Erken Safhalar. *Erdem*, C 1, S 2, Ankara, 409-429.
- ESİN, E. (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş*. İstanbul.
- ESİN, E. (2002). İç Asyada Milattan Önceki Bin Yılda Türklerin Atalarına Atfedilen Kültürler. *Türkler Ansiklopedisi*, C I, Ankara, 494-517.
- ESİN, E. (2004). *Türk Sanatında İkonografik Motifler*. İstanbul.
- ESİN, E. (2006). Ordu Başlangıçtan Selçuklulara Kadar Türk Hakan Şehri. *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*, İstanbul, 34-84.

- GABAIN, A. von (1944). Köktürklerin Tarihine Bir Bakış II: Uygurların Step ve Şehir Hayatı (742-840). *AÜDTCFD*, 2/5, 690-695.
- GABAIN, A. von (1950). Köktürklerin Tarihine Bir Bakış III Şehir Gözüyle Step. *DTCF Dergisi*, C VIII, S 3, Ankara, 73-379. çev. S. ÇAĞATAY.
- GABAIN A. von (1988a). Eski Türkçe'nin Yazı Dili. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 1959, Ankara, 311-329. çev. S. S. PAYLI.
- GABAIN, A. von (1988b). *Eski Türkçenin Grameri*. Ankara. çev. M. AKALIN.
- GABİTHANULI, K. (2006). Çin'de Orhun Yazıtları Üzerine İncelemeler. *Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Sanatı ve Kültürü*, Prof. Dr. Nejat Diyarbakirli'ye Armağan, İstanbul, 145-150, çev. A. KARA.
- GEMALMAZ, E. (1996). STT'nde işaretli (/Ö./) Görev Ögeleri Üzerine. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6, 1-4.
- GEMALMAZ, E. (1992). *Standart Türkiye Türkçesi (STT)'nin Formanlarının Enformatif Değerleri ve Bu Değerlerin İhtiyaç Hâlinde Bu Dilin Gelişmesine Muhtemel Etkileri*. Erzurum.
- GEMALMAZ, E. (2010). *Türkçenin Derin Yapısı*. Ankara. yay. haz. C. ALYILMAZ ve O. MERT.
- GIRAUD, R. (1999). *Gök Türk İmparatorluğu İleriş, Kapgan ve Bilge'nin Hükümdarlıkları (680-734)*. İstanbul. çev. İ. MANGALTEPE.
- GOLDEN, P. B. (2002). *Türk Halkları Tarihine Giriş*. Ankara, yay. haz. O. KARATAY.
- GÖKALP, C. (1973). *Kaynaklara Göre Orta Asyanın Önemli Ticari ve Askeri Yolları (MS 552-999)*. Ankara.
- GÖK-ALP, T. (1976). *Sınırlandırılmış Türk Tarihi*. Ankara.
- GÖK-ALP, T. (1979). Türuk Bengü Taşları Üzerine İncelemeler: III. Bengü Taşlarda Geçen Budun Adları. *Türk Kültürü*, XVII / 203-204, Eylül – Ekim 1979, 261-272.
- GÖK-ALP, T. (1980). Türuk Bengü Taşları Üzerine İncelemeler: VI. Bengü Taşlarda Geçen Budun Adları: Kırgız Budunu. *Türk Kültürü*, XVIII / 207-208, Ocak-Şubat 1980, 111-117.

- GÖK-ALP, T. (1980). Türuk Bengü Taşları Üzerine İncelemeler: VII. Bengü Taşlarda Geçen Budun Adları: On Ok Budunu. *Türk Kültürü*, XVIII / 211, 212, 213, 214 Mayıs, Haziran, Temmuz, Ağustos 1980, 241-248.
- GÖKALP, Z. (1976). *Türk Medeniyeti Tarihi*. İstanbul. yay. haz. K. Y. KOPRAMAN-A. İ. AKA.
- GÖMEÇ, S. (1997). *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü*. Ankara.
- GÖMEÇ, S. (1999a). *Kök Türk Tarihi*. Ankara.
- GÖMEÇ, S. (1999b). Kagan inisi İl Çor Tigin, XII. *Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 265-270.
- GÖMEÇ, S. Y. (2014). *Türk Tarihinden İzler I-II*. Ankara.
- GÖMEÇ, S. (1994a). Kök Türkçe Kaynaklarda Geçen Boy ve Kavim Adları: AZLAR. *TTK Belleten*, C LVIII, S 221, Ankara.
- GÖMEÇ, S. (1994b). Köktürkçe Kaynaklarda Geçen Bayırkular. *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi* 1992-1994, XVI/27, Ankara, 1-3.
- GÖMEÇ, S. (2001). Kök Türkçe Yazıtlarda Geçen Yer Adları. *Türk Kültürü*, 34/453, Ankara, 25-36.
- GÖMEÇ, S. (2007). Köktürkçe Yazıtlarda Geçen Göller ve Nehirler. *Turkish Studies*, Vol. 2/4 Fall 2007, 1283-1295.
- GRAÇ, A. D. (1973). Voprosi Datirovki i Semantiki Drevnetyurkskih Tamgaobraznih İzobrajeniy Gornogo Kozla. *Tyurkologičeskiy Sbornik* 1972, Moskova, 316-333.
- GRAKOV, B. N. (2006). *İskitler*. çev. A. BATUR.
- GULCALI, Z. (2013). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi*. Ankara.
- GULİYEY, E. (1999). *Eski Türk Onomastik Sözlüğü*. Bakı.
- GULİYEY, E. (2007). *Gedim Türk Onomastikası*. Bakı.
- GULİYEY, E. (2001). *Gedim Türk Onomastikasının Leksik-Semantik Sistemi*. Bakı.
- GUMİLYEV, L. N. (1999). *Eski Türkler*. İstanbul. çev. A. BATUR.
- GUMİLYEV, L. N. (2003). *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları Kıpçak, Peçenek, Hazar, Yahudi, Guz, Burtas, Çerkes, Tatar ve Moğollar*. C I-II, İstanbul. çev. A. BATUR.

- GUMİLYEV, L. N. (2005). *Hunlar*. İstanbul. çev. A. BATUR.
- GÜLENSOY, T. (2007a). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I-II*. Ankara.
- GÜLENSOY, T. (2007b). Türkçe *ka Sözcüğü Üzerine. *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I 24-29 Eylül 2000*, Ankara, 705-725.
- GÜLENSOY, T. (2011). *MÖ 4500 - MS XIII. Yüzyıllar Arasında Barbar Türkler Dil Din Kültür Bilim Sanat Uygarlık*. Ankara.
- GÜNER, G. (2013). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. İstanbul.
- GÜNGÖR, H. (1998). Uygur Kağan Unvanlarında Kün ve Ay Tengri Kavramlarının Kullanılışı. *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, 139-145.
- GÜNGÖR, H. (1998). *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*. Kayseri.
- GÜNGÖR, H. (2012). *Türk Din Etnolojisi*. İstanbul.
- HACIEMİNOĞLU, N. (1991). *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*. İstanbul.
- HAMILTON, J. R. (1974). Opla-/yopla-, uf-/yuf- et autres formes semblables en turc ancien, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 28/1, 111-117.
- HAMILTON, J. R. (1986). *Manuscripts Ouïgours du IXe-Xe Siècle de Touen-Houang*. Tome I-II, Paris.
- HAMILTON, J. R. (1997). Tokuz Oguz ve On Uygur. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 7, 187-232. çev. Y. KOÇ ve İ. BİRKAN.
- HAMILTON, J. R. (1998). *Dunhuang Mağarası'nda Bulunmuş Buddhacılığa İlişkin Uygurca El Yazması İyi ve Kötü Prens Öyküsü*. Ankara. çev. V. KÖKEN.
- HARCAUBAY, S. (2003). *Orhon Muraları*. Astana.
- HARVA, U. (2014). *Altay Panteonu Mitler, Ritüeller, İnançlar ve Tanrılar*. İstanbul, çev. Ö. SUVEREN.
- HAUSSIG, H. W. (1997). *İpek Yolu ve Orta Asya Kültür Tarihi*. Kayseri. çev. M. KAYAYERLİ.
- HAYASHI, T. ve ŌSAWA T. (1999). Site of Ikh-Khoshoot and Küli Çor Inscription, *Provisional Report of Researches on Historical Sites and Inscriptions in Mongolia from 1996 to 1998*, hzl. T. Moriyasu-A. Ochir, The Society of Central Eurasian Studies, Osaka, 148-157.
- HAYASHI, T. (2014). Epitaph of an Uighur Prince Found in Xi'an. *Jinbun-Ronsyu (Studies in Humanities)*, No: 26, 1-11.
- HONG, H. (2012). "Turfan ve Komşu Bölgelerdeki Runik Yazıtlarla İlgili Epigrafik ve Fotogrametrik Araştırmalar" Adlı Proje Kapsamında 2010 Yılında Yapılan Çalışmalar. *Uluslararası TEKE (Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim) Dergisi*, 1/1, <http://www.tekedergisi.com/>, 42-52.
- HÜTTEL, H. G. ve ERDENEBAAT, U. (2009). *Karabalgasun und Karakorum – Zwei Spätnomadische Stadtsiedlungen im Orchon-Tal- -Har Balgas ba Harhorum- Orhonu höndiy deh hojuu nüüdelçdiyn suur'smal hoyer hot*. Ulaanbaatar.
- İNALCIK, H. (2006). Tarihte İpek ve İpekli Kumaş; Ticaret, Yollar ve Şehirler. *Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Sanatı ve Kültürü, Prof. Dr. Nejat Diyarbakirli'ye Armağan*, İstanbul, 329-374.
- İNAN, A. (1995). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara,
- İNAN A. (1998). Altay Dağlarında Bulunan Eski Türk Mezarları. *Makaleler ve İncelemeler, C I*, Ankara, 497-499.
- İZGİ, Ö. (1978). XI. Yüzyıla Kadar Orta Asya Devletleri'nin Çin'le Yaptığı Ticari Münasebetler. *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 9, 96-97.
- İZGİ, Ö. (1985). Uygur Kağanlarının Tang Sülalesi Tarihine Göre Soy Kütüklerinin İncelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, 13, 245-264.
- İZGİ, Ö. (1986). *Kutlug Bilge Kül Kağan Böğü Kağan ve Uygurlar*. Ankara.
- İZGİ, Ö. (1987). *Uygurların Siyasî ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre)*. Ankara.
- İZGİ, Ö. (1989). *Çinli Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*. Ankara.
- İZGİ, Ö. (2002). Orta Asya'nın En Eski Kültürleri ve Çin Medeniyeti ile İlişkiler. *Türkler, C I*, Ankara, 463-477.
- İZGİ, Ö. (2014). *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*. Ankara, yay. haz. E. EKREM - S. KÜÇÜK.
- JISL, L. (1963). Kül Tegin Anıtında 1958'de Yapılan Arkeoloji Araştırmalarının Sonuçları. *TTK Belleten, C XXVII*, Ankara, 387-409.

- JOLDASBEKOV, M. ve SARTKOJAULI, K. (2005). *Orhon Eskertkişterining Tolik Atlası*. Astana.
- KABULOV, K. (2002). Orhun Türklerinin Aslı. *Türkler Ansiklopedisi*, C 2, Ankara, 118-126, çev. D. ATMACA.
- KAFALI, M. (2001). Göktürklerin Türk Tarihindeki Yeri. *Göktürk Devletinin 1450. Kuruluş Yıldönümü Sempozyum Bildirileri*, Ankara, 55-58.
- KAFESOĞLU, İ. (1992). Göktürk Hakanlıkları. *Türk Dünyası El Kitabı*, C. I, Ankara, 127-145.
- KARAAĞAÇ, G. (2001). *Han ve Hakan* Kelimeleri Üzerine. *E. Ü. Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi X (Üzбек Bayçura Özel Sayısı)*, İzmir, 71-114.
- KARAMÜRSEL, A. (2002). Türklerde Mezar Geleneği. *Türkler*, C 3, Ankara, 76-79.
- KARATAY, O. (2008). Balık 'Kent' Kelimesinin Kökeni ve Eski Türklerde Şehirciliğe Dilbilimsel Bir Yaklaşım. *I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu (23-26 Ekim 2007) Bildirileri*, Isparta, 351-252.
- KARATAY, O. (2009). Ötüken Yıı Bahsine İlave: Varenglerin Yolundaki Rusya Dağları. *Karadeniz Araştırmaları*, S 20, Kış 2009, 19-27.
- KARATAY, O. (2007). Ötüken Yıı: Dağ, Orman, Ülke. *Omeljan Pritsak Armağanı*, Sakarya, 131-139.
- KAYA, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk (Giriş, Metin ve Dizin)*. Ankara.
- KAYMAZ, Z. (2002). Türklerde Sayı Sistemleri. *Türkler Ansiklopedisi*, C. 3, Ankara, 419-426.
- KAYRA, O. K. (1997). Orhun Abidelerinde Askeri Kelime ve Terimler. *Türk Dünyası Araştırmaları*, S 111, İstanbul, 175-192.
- KEREYTOV, R. H. (1999). *Etničeskaya İstoriya Nogaytsev (k probleme etnogenetičeskikh svyazey Nogaytsev)*. Stavropol'.
- KIÇANOV, Ye. I. (1968). *Očerık istorii tangutskogo gosudarstva*. Moskova.
- KIÇANOV, Ye. I. (1998). The Tangut Hsi Hsia Kingdom (982-1227). *History of Civilizations of Central Asia*. IV, Paris, 206-214.
- KIZLASOV, I. L. (1994). *Runičeskie Pis'mennosti Yevraziyskih Stepey*. Moskova.
- KLEMENTZ, D. A. (1899). Turfan und seine Alterthümer. *Nachrichten über die von der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu St. Petersburg im Jahre 1898 ausgerüstete Expedition nach Turfan*, St. Petersburg, 1-53.
- KLYAŞTORNIY, S. G. (2001). Tanrı Dağları'nda Yeni Bulunan Eski Runik Türk Yazıtları. *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S 2, Bişkek, 192-196. çev. M. KALKAN.
- KLYAŞTORNIY, S. G. (2003). *İstoriya Tsentralnoy Azii i Pamyatniki Runičeskogo Pisma*. St. Petersburg.
- KOCASAVAŞ, Y. (2002). Eski Türklerde Yas ve Ölü Gömme Adetleri. *Türkler*, C 3, Ankara, 67-75.
- KONKOBAEV, K. ve USEEV, N. (2011). Son Keşifler Işığında Kırgızistan'da Eski Türk Yazıtları Araştırmalarının Perspektifleri ve Köktürk Harfli Bir İnanç Formülü. *Ötüken'den İstanbul'a Türkçenin 1290 Yılı (720-2010) From Ötüken to İstanbul, 1290 Years of Turkish Bildiriler / Papers, İstanbul*, 301-308. ed. M. ÖLMEZ.
- KORMUŞIN, I. V. (1997). *Tyurkskie Yeniseyskie Epitafii Teksti i İssledovaniya*. Moskova.
- KORMUŞIN, I. V. (2008). *Tyurkskie Yeniseyskie Epitafii Grammatika Tekstologiya*. Moskova.
- KÖSETSU, S. (2008). The Establishment of the Old Turkic Kaghanate and a view of thir Kingship. *Tohogaku*, 115, 141-157.
- KOTWICZ, W. ve SAMOYLOVIÇ, A. N. (1928). Le monument turc d'Ikhe-Khuchotu en Mongolei Centrale. *Rocznik Orientalistyczny*, 4, 60-107.
- KUDARA, K. ve ZIEME, P. (1988). Chinesisch-alttürkische Fragmente des "Schwitzbad-Sūtras". *Altorientalische Forschungen*, 15-1, 182-191 + Taf. III-VI.
- KURAT, A. N. (2002). Göktürk Kağanlığı, *Türkler Ansiklopedisi*. C. 2, Ankara, 49-78.
- LAZSLO, F. (1950). Tokuz Oguzlar ve Göktürkler. *TTK Belleten*, 14/43, Ankara, 103-109, çev. H. EREN.
- LATTIMORE, O. (1967). *Inner Asian Frontiers of China*. Boston.
- LE COQ, A. von. (1909). Köktürkisches aus Turfan (Manuskriptfragmente in köktürkischen 'Runen' aus Toyoq und Idikut-Schahri) [Oase von Turfan]). *SPAW, Phil.-Hist. Klasse*, 1909/41, 1047-1061.

- LEVITSKAYA, L. S., DIBO, A. V. ve RASSADİN, V. I. (1997). *Etimoloģeskiy Slovar' Tyurkskiy Yazikov*. Moskova.
- LI, X., HOU, S. ve ZHANG, Y. (2006). *Tulufan wen wu jing cui / Selected treasures of Turfan relics*. Shanghai.
- LI, Y. S. (1999). *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*. İstanbul.
- LIGETI, L. (1986). *Bilinmeyen İç Asya*. Ankara. çev. S. KARATAY.
- LIU, M. (1958). *Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'u-kü)*. Wiesbaden.
- LIU, M. (2006). *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*. İstanbul. çev. E. KAYAOĞLU ve D. BANOĞLU.
- LUN, D. X. (2002). *Sketches of Xinjiang Historical Sites and Cultural Relics*. Urumçi.
- MACKERRAS, C. (1968). *The Uighur Empire (744-840) According to the Tang Dynastic Histories*. Canberra.
- MACKERRAS, C. (2000). Uygurlar. *Erken İç Asya Tarihi*. ed. D. SİNOR, İstanbul. 425-449. çev. Ş. TEKİN.
- MAHPIROV, V. U. (1997). *İmena Dalekih Predkov*. Almatı.
- MALOV, S. Y. (1951). *Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pis'mennosti. Teksti i İsledovaniya*. Moskova-Leningrad.
- MALOV, S. Y. (1952). *Yeniseyskaya Pis'mennost' Tyurkov*. Moskova-Leningrad.
- MALOV, S. Y. (1959). *Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pis'mennosti Mongolii i Kirgizii*. Moskova - Leningrad.
- MANNAY-OOL, M. H. (1967). *Drevnee İzobrajenie Gornogo Kozla v Tuve*. *Sovetskaya Arheologiya*, C I, Moskova, 140-146.
- MEMMEDOV, Y. (1996). Eski Türkçede Şahıs Adları ve Unvanları. *TDAY Belleten 1994*, Ankara, 95-110.
- MEMMEDOV, Y. (1987). *Orhon Yenisey Abidelerinde Adlar*. Bakı.
- MENGES, K. H. (1968). The Turkic Languages and Peoples. *An Introduction to Turkic Studies*, Ural-Altaische Bibliothek 15: Wiesbaden, 166-167.
- MERT, O. (2007a). Kemaliye'de Eski Türk İzleri: Dilli Vadisindeki Petroglif ve Damgalar. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S 34, Erzurum, 233-254.
- MERT, O. (2007b). Öngöt Mezar Külliyesi ve Külliye Bulunan Damgalar. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S 36, Erzurum, 281-305.
- MERT, O. (2008). Orhun Yazıtlarında Kullanılan İşaretsiz (/Ö./) Görev Ögeleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 38, 1-20.
- MERT, O. (2009a). Şaahar Tepesi ve Bölgede Bulunan Kaya Üstü Tasvir, Damga, Yazıt ve Kurganlar. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S 40, Erzurum, 1-24.
- MERT, O. (2009b). Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes – Tariat – Şine Us. Ankara.
- MERT, O. (2010). Moğolistan'daki Köktürk Harfli Yazıtlar ve Bugünkü Durumları. *Türk Dünyası Mimarlık ve Şehircilik Kurultayı Bildirileri*, C III, Ankara, 257-268.
- MİRKAMAL, A. (2015). Kültegin ve Bilge Kağan Yazıtlarındaki İdi O(o)qs(u)z Sözü Üzerine. *Uluslararası TEKE (Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi)*, S 4/1 <http://www.tekedergisi.com/>, 16-24.
- MORI, M. (1978). Kuzey Asya'daki Eski Bozkır Devletlerinin Teşkilatı. *Tarih Enstitüsü Dergisi* 14, İstanbul, 209-226.
- MORI, M. (1965). On Chi-li-fa (elteber/eltebir) and Chi-chin (İrkin) of the Tieh-le Tribes. *Acta Asiatica* 9, 31-59.
- MU, Sh., QI, X. ve ZHANG, P. (1994). *The Ancient Art in Xinjiang, China*. Urumçi.
- NADELYAYEV, V. M. vd. (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar'*. Leningrad.
- NECİP NECİPOVİÇ, E. (1995). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara. çev. İ. KURBAN.
- NOWGORODOVA, E. A. (1980). *Alte Kunst der Mongolei*. Leipzig.
- ONAT, A., ORSOY, S. ve ERCİLASUN, K. (2004). *Han Hanedanlığı Tarihi Hsiung-Nu (Hun) Monografisi*. Ankara.

- ONAT, A. (1992). Eski Ortaasya Kavimlerinin Çin ile Olan İlişkileri Hakkında Kısa Bir İnceleme. *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C 15, 26, 63-71.
- ONAT, A. (2012). *Çin Kaynaklarında Türkler (Han Hanedanı Tarihinde 'Batı Bölgeleri')*. Ankara.
- ORAZBAY, M. (1994). Tarihte Türkler ve "İpek Yolu". *Türk Dünyası Araştırmaları*, S 92, İstanbul, 38-52.
- ORKUN, H. N. (1994). *Eski Türk Yazıtları*. Ankara.
- ÔSAWA, T. (1999). A Stone Statue with a Sogdian Inscription along the Ili River in Xinjiang: As a Source of the Royal Genealogy of the Early Turkic Khanate Periods 新疆イリ河流域のソグド語銘文石人について——突厥初世の王統に関する一資料——, *Bulletin of the National Museum of Ethnology. Special issue 20 国立民族学博物館研究報告別冊20*.
- ÔSAWA, T. (2011). Eski Türk Devletinin Asıl Soyadı A-shi-na mı, yoksa Ashinas mı? -DLT'ten Önceki Türk Dili Durumu ve Bir Sözcüğe Bakış-. *Mahmūd al- Kāşğarî'nin 1000. Doğum Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Dîvānu Lugātî't- Turk Sempozyumu 5-7 Eylül 2008*, İstanbul, 425-444; ed. H. DEVELİ, M. S. KAÇALIN, F. KIRAL, M. ÖLMEZ, T. ÇULHA.
- ÖGEL, B. (1964). Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devresi. *TTK Belleten C 19*, 331-376.
- ÖGEL, B. (1981). *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I-II*. Ankara.
- ÖGEL, B. (1982). *Türklerde Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar)*. Ankara.
- ÖGEL, B. (1984). *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*. Ankara.
- ÖGEL, B. (1987). Göktürklerde Devlet ve Millet Anlayışı, (Göktürklerden Osmanlılara). *Tarihte Türk Devletleri I*, Ankara, 129-137.
- ÖGEL, B. (1989, 1995). *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar)*. C I-II, Ankara.
- ÖGEL, B. (2001). *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. İstanbul.
- ÖLMEZ, M. (2013). *Orhon - Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları Metin Çeviri Sözlük*. Ankara.

- ÖNDİN, N. (2006). Türk Budist Resim Sanatının Sembolik Dili: Lotüs. *Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Sanatı ve Kültürü*, Prof. Dr. Nejat Diyarbakirli'ye Armağan, İstanbul, 201-214.
- ÖNER, M. (2011). Or-Tor-Çor Sözleri Hakkında. *Türkçe Yazıları*, İstanbul, 269-272.
- ÖZKAN, A. R. (2002). Türk Kültüründe Yönler. *Türkler Ansiklopedisi*, C 3, Ankara, 427-440.
- ÖZYETGİN, A. M. (2006). On the Use of the Title Beg among the Turks. *International Journal of Central Asian Studies*, Vol.11, Seoul, 156-170.
- ÖZYETGİN, A. M. (2014). *İslam Öncesi Uygurlarda Toprak Hukuku*. İstanbul.
- PAÇACIOĞLU, B. (2006). *VIII-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı*. Ankara.
- PAN, Y. (1997). *Son of Heaven and Heavenly Qaghan: Sui-Tang China and Its Neighbors*. Western Washington.
- PARZINGER, H. (2007). Die Reiternomaden der Eurasischen Steppe Während der Skythenzeit, *Im Zeichen des Goldenen Greifen: Königsgräber der Skythen*, Berlin, 31-48.
- PERLEE, H. (1976). *Mongol Tümiy Garlıg Tamgaar Hayj Sudlah N'*. Ulaanbaatar.
- PRITSACK, O. (1998). Çin Kaynaklarında Eski Türk Hükümdarlık Unvanları. *Türk Dünyası Araştırmaları*, S 113, Nisan 1998, 215-222, çev. E. B. ÖZBİLEN.
- PUGAÇENKOVA, G. A. ve REMPEL', L. I. (1982). *Oçerki İskusstva Sredney Azii*. Moskova.
- PUGAÇENKOVA, G. A. (1986). *Şedevrı Sredney Azii*. Taşkent.
- PULLEYBLANK, E. G. (1955). *The Background of the Rebellion of An Lushan*. Londra.
- PULLEYBLANK, E. G. (1994). Tokuz Oğuz Problemi Hakkında Bazı Mülâhazalar. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 92, 15-23. çev. E. B. ÖZBİLEN.
- PULLEYBLANK, E. G. (1999). Çinlilerin Türklere Verdiği Adlar. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 121, 149-154. çev. E. B. ÖZBİLEN.
- QI, X. ve WANG, B. (2008). *The Acient Culture in Xinjiang Along the Silk Road*. Urumçi.

- RADLOFF, W. (1899). Altuigurische Sprachproben aus Turfan. In: D. KLEMENTZ / RADLOFF, WILHELM: *Nachrichten über die von der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu St. Petersburg im Jahre 1898 ausgerüstete Expedition nach Turfan*. Heft 1. St. Petersbourg, 55-83.
- RÄSÄNEN, M. (1969). *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen*. Helsinki.
- RÁSONYI, L. (1988). *Tarihte Türklük*. Ankara.
- RAVDAN, E. vd. (2006a). *Mongol Gazar Nutgiin Neriin Züilçilsen Tol' Bot' I*, (XX zuunu 30-40 Onı Üye). Ulaanbaatar.
- RAVDAN, E. vd. (2006b). *Mongol Gazar Nutgiin Neriin Züilçilsen Tol' Bot' II*, (XX zuunu 30-40 Onı Üye). Ulaanbaatar.
- RAVDAN, E. (2008). *Mongol Ornu Gazar Nutgiin Nerzui*. Ulaanbaatar.
- RECEBOV, E. ve MEMMEDOV, Y. (1993). *Orxon Yenisey Abideleri*. Bakı.
- RİNÇEN, E. (1968). *Les Dessigns Pictographiques et les Inscriptions sur les Rochers et sur les Steles en Mongolie (Mongol Nutag Dah' Hadni Biçees Gerelt Höşöohiy Züyl)*. Ulaanbaatar.
- RÓNA-TAS, A. (1970). Some problems of Ancient Turkic. *Acta Orientalia Havniae*, 32, 209-229.
- ROUX, J. P. (1999). *Altay Türklerinde Ölüm*. çev. A. KAZANCIGİL.
- ROUX, J. P. (1998). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. İstanbul. çev. A. KAZANCIGİL.
- ROUX, J. P. (2001). *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*. İstanbul. çev. L. ARSLAN.
- RÖHRBORN, K. (1977-1996). *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien: a-ärnjäk*. 1-6, Wiesbaden.
- RUBEN, W. (1947). *Buddhizm Tarihi*. Ankara.
- RUHLEN, M. (2006). *Dilin Kökeni Ana Dilin Evriminin İzinde*. Ankara. çev. İ. ULUTAŞ.
- RYBATZKI, V. (2011). Between East and West: Central Asian Writing Systems. *Orta Asya'dan Anadolu'ya Alfabeler*, İstanbul, 175-268.
- SAĞOL-YÜKSEKKAYA, G. (2009). Türkler'de Ölümün Algılanışı 'Ölmek Karşılığı Kullanılan Kelimelerden Hareketle'. *Uçmağa Varmak Kitabı*,

İstanbul, 3- 40, ed. E. GÜRİSOY-NASKALİ ve G. SAĞOL-YÜKSEKKAYA.

- SALMAN, H. (1991). Basmıllar ve Beşbalık Bölgesinin Diğer Türk Boyları. *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S 6, İstanbul, 165-201.
- SARITAŞ, E. (2010). *Çin'de Yapılan Arkeolojik Araştırma ve Kazılara Göre İslamiyet'ten Önce Türkler'de Kültürel Hayat (En Eski Çağlardan IX. Yüzyılın Ortalarına Kadar)*. İstanbul.
- SENGA, T. (2000). Dokuz Oğuz Problemi ve Hazarların Menşei. *Bilge*, S 23, Kış 2000, 10-14, çev. S. GÖMEÇ.
- SERTKAYA, O. F. (1984). Göktürk tarihinin meseleleri: *Köl Tigin ve Köl-İç-Çor* kitâbelerinde geçen 'oplayu tegmek' deyiimi üzerine". *Journal of Turkic Studies-Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Vol. 7, 1983, Orhan Şaik Gökyay Armağanı, II. 369-375.
- SERTKAYA, O. F. (1986). Eski Türk Şiirinin Kaynaklarına Toplu Bir Bakış. *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı (Eski Türk Şiiri)*, 409, 43-80.
- SERTKAYA, O. F. (1995a). *Göktürk Tarihinin Meseleleri*. Ankara.
- SERTKAYA, O. F. (1995b). Fragmente in Alttürkischer Runenschrift aus den Turfan Funden. *Göktürk Tarihinin Meseleleri*, Ankara, 225-276.
- SERTKAYA, O. F. (1995c). Göktürk Harfli Uygur Kitabelerinin Türk Kültür Tarihi İçerisindeki Yeri. *Göktürk Tarihinin Meseleleri*, Ankara. 303-312.
- SERTKAYA, O. F. (1995d). Kâğıda Yazılı Göktürk Metinleri ve Kâğıda Yazılı Göktürk Alfabeleri. *Göktürk Tarihinin Meseleleri*, Ankara. 277-292.
- SERTKAYA, O. F. (1995e). "İnel Kağan" Mı – "İni İl Kağan" Mı? *Göktürk Tarihinin Meseleleri*, Ankara, 96-97.
- SERTKAYA, O. F. (1997). En Eski Devrelerinden Uygurlara Kadar Türk Dili. *Yeni Türkiye Dergisi, Türk Dünyası Özel Sayısı I*, 15, 227-233.
- SERTKAYA, O. F. (1999). Göktürk Tarihinin Meseleleri: Eski Türklerin Kağan Seçimi Üzerine Göktürk Yazıtlarındaki İki Atasözü. *İlmi Araştırmalar Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, 8, İstanbul, 233-240.
- SERTKAYA, O. F. (2001). Suuci < Sugeci / (Bel) Yazıtı Ne Zaman Yazıldı? *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 2000*, 307-312.
- SERTKAYA, O. F. (2004). Eski Türkçe'de Hintçe Unsurlar. *Zeynep Korkmaz Armağanı*, Ankara, 366-380.

- SERTKAYA, O. F., ALYILMAZ, C. ve BATTULGA, T. (2001). *Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi Albümü*. Ankara.
- SHIRATORY, K. (1945). Kagan Unvanının Menşei. *TTK-Belleten* 1945, C. 9, 36, 497-504, çev. İ. GÖKBAKAR.
- SHIRATORI, K. (1899). *Die Chinesische Inschrift auf dem Gedenkstein des K'üe-t'e-k'in am Orkhon*. Tokyo.
- SINOR, D. (1981). The Origin of Turkish balıq 'Town'. *Central Asiatic Journal*, Vol. 25, 95-102.
- SINOR, D. (2000a). [Kök] Türk İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yıkılışı. *Erken İç Asya Tarihi*, İstanbul, 383-424, çev. T. TEKİN, ed. D. SINOR.
- SINOR, D. (ed.) (2000b). *Erken İç Asya Tarihi*. İstanbul.
- SPULER, B. (1981). Göktürklerin Dini ve Kültürü Hakkında Mülâhazalar. *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C 2, Ankara, 659-663.
- STAROSTIN, S., DYBO, A., MUDRAK, O., GRUNTOV, I. ve GLUMOV, V. (2003). *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*. 3 Volumes, Leiden-Boston.
- SÜMER, F. (1994). *Eski Türklerde Şehircilik*. Ankara.
- SÜMER, F. (1999). *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları I*. İstanbul.
- ŞAHİN, İ. (2006). *Eski Türkçe Dönemi (VI-XI. Yüzyıl) Temel Eserlerinde Geçen Yer Adları*. Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bişkek.
- ŞEN, S. (2010). Orhun Yazıtlarında Geçen teŋri teg teŋride bolmış türük bilge kagan ve teŋri teg teŋri yaratmış türük bilge kağan İfadelerinin Yeni Bir Yorumu. *I. Uluslararası Uzak Asya'dan Ön Asya'ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni 18-20 Kasım 2009*, Afyonkarahisar, 251-259. ed. C. ALYILMAZ, Ö. AY ve M. YILMAZ.
- ŞİRİN-USER H. (2006). Eski Türkçede Bazı Unvanların Yapısı Üzerine. *Bilig*, 39, 219-238.
- ŞİRİN-USER, H. (2009). *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Konya.
- ŞİRİN-USER, H. (2011). Runik Türk Yazıtların Çerçevesinde Katun ve Kunçuy. *Ötüken'den İstanbul'a Türkçenin 1290 Yılı (720-2010) From*

Ötüken to İstanbul, 1290 Years of Turkish Bildiriler / Papers, İstanbul, 281-294.

- TABALDİEV, K., ALİMOV, R. ve BELEK, K. (2010). Tien-şan Bölgesinde Bulunan Eski Türklerle Ait Yeni Anıt: Çiyin-Taş Yazıtları. *I. Uluslararası Uzak Asya'dan Ön Asya'ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni 18-20 Kasım 2009*, Afyonkarahisar, 267-271, ed. C. ALYILMAZ - Ö. AY ve M. YILMAZ.
- TANYU, H. (1986). *İslâmiyetten Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*. İstanbul.
- TAŞAĞIL, A. (2004). *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*. Ankara.
- TAŞAĞIL, A. (2012). *Gök-Türkler I-II-III*. Ankara.
- TAŞAĞIL, A. (2013). *Kök Tengri'nin Çocukları Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi*. Ankara.
- TEKİN, Ş. (1972). Metinlere Dayanarak Eski Türklerde Göçebe (=Ötüken) ve Şehir (=Hoço) Medeniyetlerinin Tahlili. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, S 3, Erzurum, 35-60.
- TEKİN, Ş. (2001). Eski Türk Yazı Dillerinin Özellikleri Üzerine Düşünceler ve Bunların Teşekkülü ile İlgili Türk Siyasi Birlikleri Arasındaki İlişkiler. *İştikakçının Kösesi Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*, İstanbul, 121-199.
- TEKİN, T. (1988). *Orhon Yazıtları*. Ankara.
- TEKİN, T. (1994). *Tunyukuk Yazıtı*. Ankara.
- TEKİN, T. (2003a). *Orhon Yazıtları Kül Tigin Bilge Kağan Tunyukuk*. İstanbul.
- TEKİN, T. (2003b). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul.
- TEKİN, T. (2004). *İrk Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı*. Ankara.
- TEZCAN, M. (1990). *Eski Türklerde Damga*. Erzurum.
- TEZCAN, M. (2001). Göktürkler ve Budizm. *Göktürk Devletinin 1450. Kuruluş Yıldönümü Sempozyum Bildirileri*, Ankara, 121-134. -
- TEZCAN, S. (1978). En Eski Türk Dili ve Yazını. *Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Ankara, 271-323.
- TEZCAN, S. (1981). Türklerde Yazı Kültürünün Başlangıcı ve Gelişimi. *Harf Devrimi'nin 50. Yılı Sempozyumu*, Ankara, 39-43.
- TEZCAN, S. (1995). Göktürk Yazı Kültürünün Asya'nın Merkezinden Doğu Avrupaya Yolu. *TDAY Belleten* 1993, Ankara, 61-66.

- THOMSEN, V. (1910). Ein Blatt in turkischer "Runen"-schrift aus Turfan. *SBAW*, 296-306.
- THOMSEN, V. (1912). Dr. M. A. Stein's manuscripts in Turkish "runic" script from Miran and Tun-Huang. *Journal of the Royal Asiatic Society*, London, 181-227.
- THOMSEN, K. (1987). Türkçede Kapalı "E". *Türk Dünyası Araştırmaları*, S 51, İstanbul, 193-196.
- THOMSEN, V. (1919). *Samlede Afhandlingar*. Gyldendal.
- TIKIKOVA, L. N., NEVSKAYA, İ. A. ve ERDAL, M. (2012). *Katalog Drevnetyurkskih Runičeskih Pamyatnikov Gornogo Altaya*. Gorno-Altaysk.
- TIETZE, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati Sprachgeschichtliches und Etymologisches Wörterbuch des Türki-Türkischen*. İstanbul-Wien.
- TOGAN, A. Z. V. (1981). *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*. İstanbul.
- TOGAN, İ., KARA, G. ve BAYSAL C. (2006). *Çin Kaynaklarında Türkler: Eski T'ang Tarihi (Chiu T'ang-shu) 194a: "Türkler Bölümü" (Açıklamalı Metin Neşri)*. Ankara.
- TÖRBAT, Ts. vd. (2005). Mongol Altaid Pazırkıin Bulşıig Anh Maltan Sudalsan n'. *Altai Sudlal*, Ulaanbaatar, 52-62.
- TRYJARSKI, E. (1972). Orkun Türklerinin Abidelerine Dair Düşünceler. *Türk Kültürü El- Kitabı, İslamiyetten Önceki Türk Sanatı Hakkında Araştırmalar*, C. II, Kısım: I/a, İstanbul, 29-34.
- TUGUŞEVA, L. Yu. (2002). Göktürkler ve Toharlar Arasındaki Münasebetler. *Türkler Ansiklopedisi*, C 2, Ankara, 152-156, çev. B. A. GÖKDAĞ.
- TUNA, O. N. (1988a). Bazı İmla Gelenekleri Bunların Metin İncelemelerindeki Önemi ve Orhon Yazıtlarında Birkaç Açıklama. *TDAY Belleten* 1957, Ankara, 41-81.
- TUNA, O. N. (1988b). Köktürk Yazılı Belgelerinde ve Uygurcada Uzun Vokaller. *TDAY Belleten* 1960, Ankara, 213-282.
- TUNA, O. N. (1995). *ekin ara idi oksuz kök türk ança olurur ermiş* (KT, D, 2-3) İbaresine Üzerine. *TDAY Belleten* 1993, Ankara, 78-81.
- TUNA, O. N. (1960). Köktürk Yazıtlarında Ölüm Kavramı ile İlgili Kelimeler ve Kergek bol- Deyiminin İzahı. *VIII. Türk Dil Kurultayı'nda Okunan Bilimsel Bildiriler*, Ankara, 131-148.
- TURAN, O. (2004). *Oniki Hayvanlı Türk Takvimi*. İstanbul.
- TURAN, O. (1942). İlig Unvanı Hakkında, *Türkiyat Mecmuası*, C. VII-VIII, İstanbul, 1940-42, 192-199.
- URAZ, M. (2001). *Türk Mitolojisi*. Ankara.
- USEEV, N. (2010). Sahiplerinin Boyu Belirtilen Köktürk Harfli Yazıtlar. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 5/4, 1516-1521.
- USEEV, N. (2011). *Yenisey Cazma Estelikleri I: Leksikası cana Tekstter*. Bışkek.
- USEEV, N. (2012). Köktürk Harfli Yenisey Yazıtlarındaki Kadını Bildiren Kelimelerin Anlamına Göre Eski Türklerde Kadın İmajı. *Dil Araştırmaları*, 12, 57-66.
- VAMBERY, H. (1898). *Noten zu den altturkischen Inschriften der Mongolei und Sibiriens*. Helsingfors.
- VÁSÁRY, I. (2007). *Eski Asyanın Tarihi*. İstanbul. çev. İ. DOĞAN.
- VASILYEV, D. D. (1983a). *Grafičeskiy Fond Pamyatnikov Tyurkskoy Runičeskoy Pis'mennosti Aziatskogo Areala (Opit Sistematizatsii)*. Moskova.
- VASILYEV, D. D. (1983b). *Korpus Tyurkskih Runičeskih Pamyatnikov Basseyına Yeniseya*. Leningrad.
- VOYTOV, V. Ye. (1996). *Drevnetyurkskiy Panteon i Model' Mirozdaniya v Kul'tovo-Pominal'nih Pamyatnikah Mongolii VI-VIII vv.*, Moskova.
- WALTHER, M. (2006). Yerleşik Bir Karargâh İçin En Uygun Yer: Orhun Vadisi Coğrafyası ve Karakurum (Harhorin) Çevresi Üstüne Giriş ve Hidrolojik Coğrafya. *Mirasçıları Büyük Moğol İmparatorluğu*, İstanbul, 183-187.
- WU, Y. (2009). 突厥第二汗国汉文史料编年辑考 I-II-III, *İkinci (Kök)Türk Kağanlığı ile İlgili Çince Kayıtların Kronolojik Derlemesi I-II-III*. Pekin.
- XIANHONG, T. ve YUSUFU, İ. (2005). *Xinjang Uigurs Autonomous Region Museum*. Urumçi.

- XIAO, L. Z. (1988). *Uygur Tarihi*. Pekin.
- XIN L. 罗新 (2008). 吉木萨尔二工河古突厥文刻铭的调查与思考, An Investigaion and Reflection on the Old Turkic Inscription of Ergonghe Site in Jimsaer. *Literature & History of the Western Regions 西域文史*, vol. 3, Pekin, 1-7.
- XIN, L. (2009). 《中古北族名号研究》(北京大学出版社, 2009年)、*Orta Çağda Çin'in Kuzeyindeki Milletlerde "Unvan"*. Pekin.
- XIN, L. (2013). Karı Çor Yazıtının Çincesi ve Karı Çor Tigin'in Şeceresi. *Uluslararası TEKE (Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi)*, S 2/2, <http://www.tekedergisi.com/>, 62-78.
- XINGLIANG, H. ve HONGZHEN, G. (2015). *Çinlilerin Gözünden Türklerin Tarihi*. İstanbul, çev. E. ULUN.
- YALINKILIÇ, T. (2013). Kül Tigin Yazıtının Çince Metni ve Tercümesi. *Uluslararası TEKE (Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi)*, S 2/2, <http://www.tekedergisi.com/>, 79-85.
- YALINKILIÇ, T. (2014). Çinli Tarihçi Wu Yugui'nin Çince Kaynaklarda Geçen Eski Türk Tarihi İle İlgili Çalışmaları. *Uluslararası TEKE (Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi)*, S 3/1, <http://www.tekedergisi.com/>, 85-95.
- YILDIRIM, K. (2013). *Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri*. İstanbul.
- YILMAZ, A. (2006). Gök Türk Heykelciliğinde Baba ve Balbal Kavramları Üzerine. *Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Sanatı ve Kültürü*, Prof. Dr. Nejat Diyarbakirli'ye Armağan, İstanbul, 111-126.
- YUDAHİN, K. K. (1994). *Kırgız Sözlüğü. C I-II*, Ankara, çev. A. B. TAYMAS.
- YURTSEVER, E. (1993). *Asya'daki Türkçe Coğrafi Adlar Derlemesi Tamga*. İstanbul.

MOĞOLİSTAN HARİTASI

Foto 146: Köli Çor Yazıtı'nın
Moğolistan Haritası⁴⁶⁰ üzerindeki konumu

⁴⁶⁰ M. Yakar, Ö. Bildirici, H. Z. Selvi tarafından hazırlanmıştır.

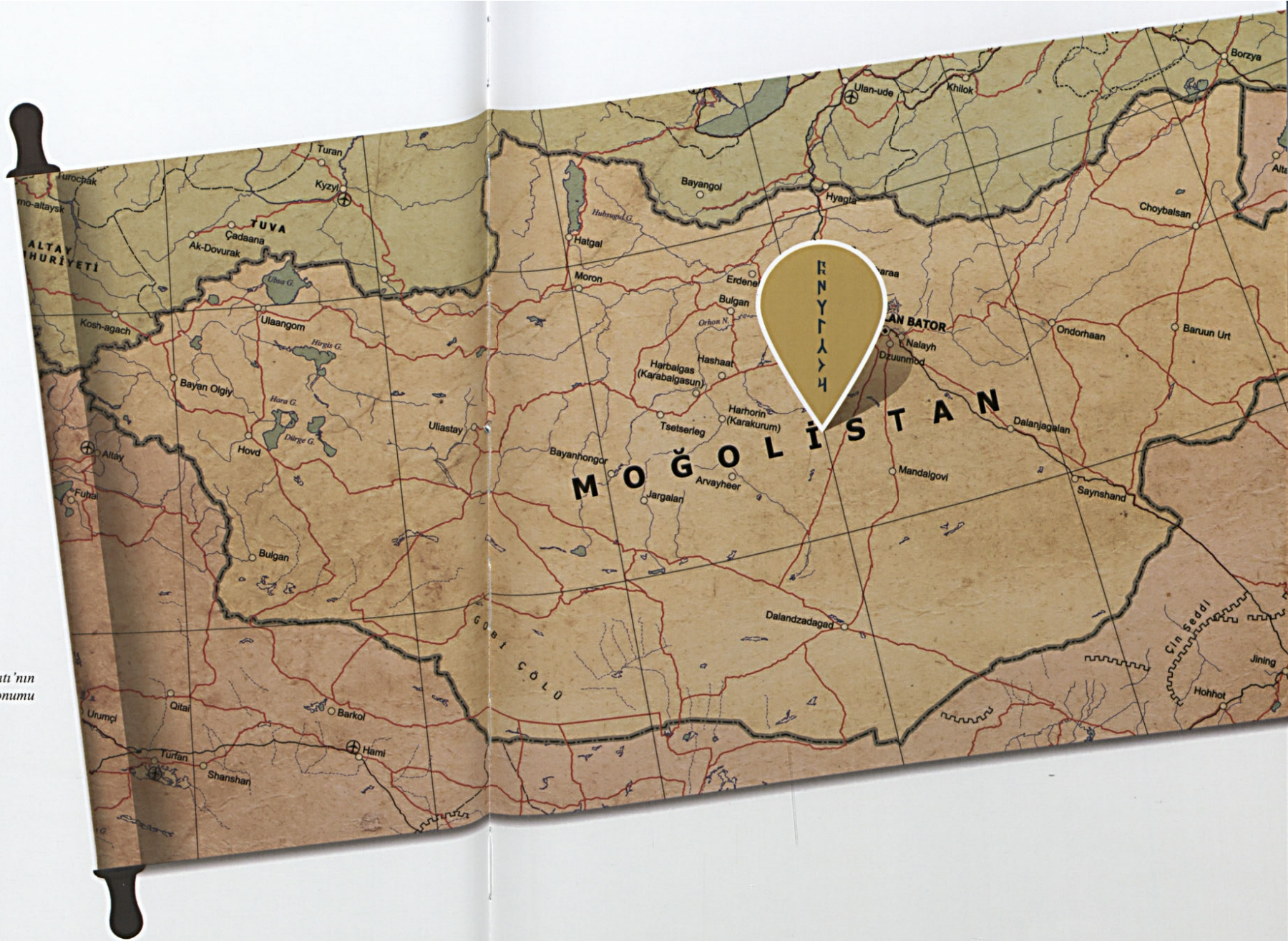

*Foto 147: Osman Mert Köli Çor Yazıtı'nı
Estampaj için hazırlarken
(Foto: C. Alyılmaz)*

ÖZ GEÇMİŞ

Foto 148: Osman Mert Gurvan Mandal
Yazıtı'nın önünde (Foto: C. Alyılmaz)

DR. OSMAN MERT'İN ÖZ GEÇMİŞİ

1971 yılında Mersin'in Erdemli ilçesinde dünyaya gelen Osman MERT, ilk ve orta öğrenimini Erdemli'de tamamladı.

1994 yılında Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü'nden mezun oldu.

14.12.1994 tarihinde Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü'nde "Araştırma Görevlisi" olarak göreve başladı.

1996 yılında "Hamdullah Subhi Tanrıöver'in 'Dağyolu II' Adlı Eserinde Söz Dizimi" adlı yüksek lisans çalışmasını tamamlayarak "Türk Dili Uzmanı" oldu.

1996 yılında doktora öğrenimine başlayan Osman MERT, Dr. Cengiz ALYILMAZ yönetiminde hazırladığı "Kutadgu Bilig'de Hâl Kategorisi" adlı doktora çalışmasını 15.01.2002 tarihinde tamamlayarak "Türk Dili Doktoru" unvanını aldı.

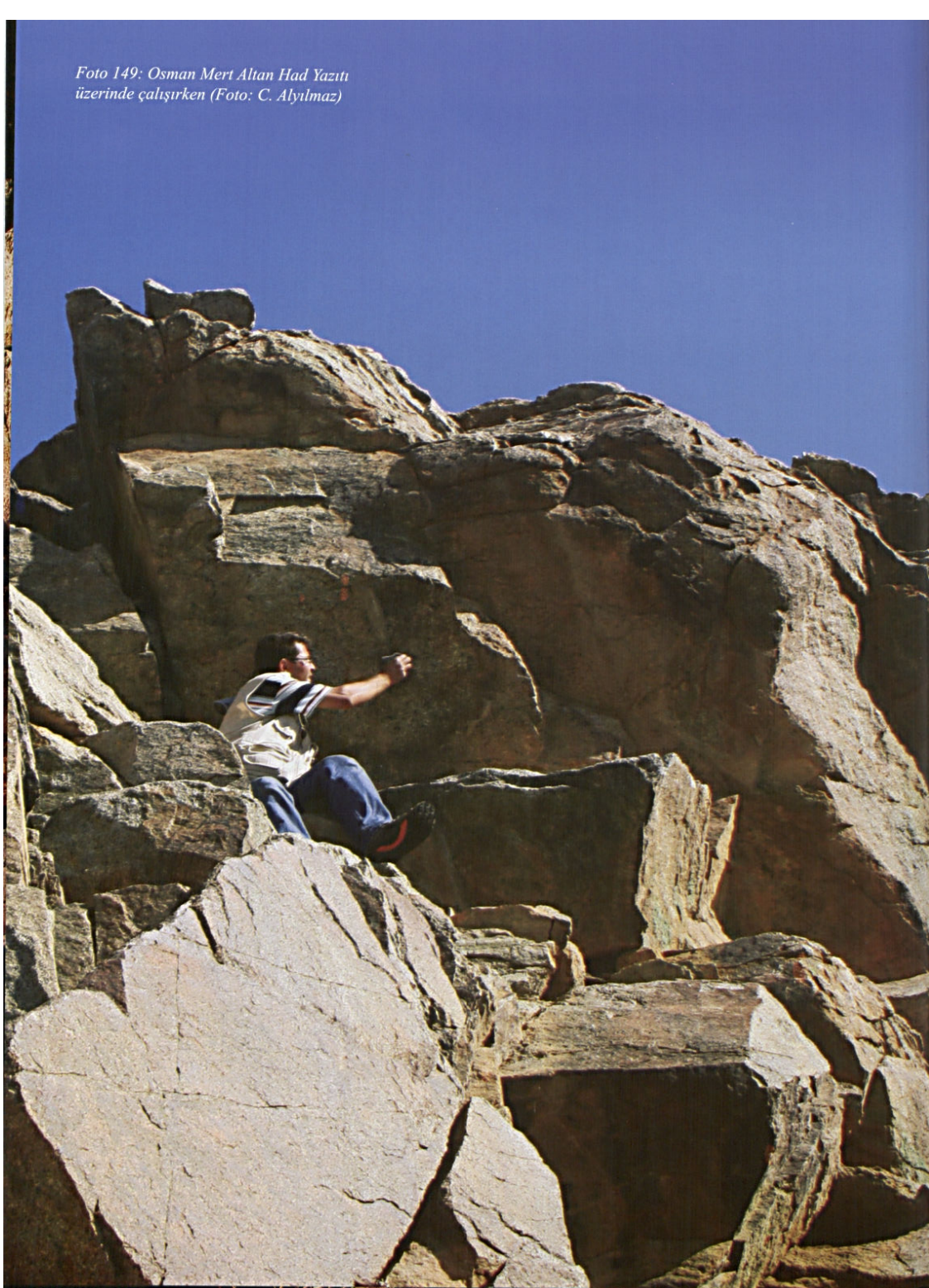
Gürcistan Cumhuriyeti'nde Yaşayan Türkler'in Dünyü ve Bugünü (Eğitim, Dil, Edebiyat, Tarih, Etnoloji ve Yüzey Araştırmaları); Türk Kültüründe Yazı Kavramının Gelişimi; Güney Türkistan, Kafkaslar ve Avrupadaki Türk Yazıtları ve Turfan ve Komşu Bölgelerdeki Runik Yazıtlarla İlgili Epigrafik ve Fotogrametrik Araştırmalar; "Türk Dünyası Vatandaşlığı" Ders Programı Geliştirilmesi ve Etkililiğinin Değerlendirilmesi; Nahçıvan -Erzurum İpek Yolu Güzergâhındaki Türk Kültür ve Uygarlık Eserlerinin Araştırılması; Çin Halk Cumhuriyeti, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Rusya Federasyonu'ndaki Yazıtlarla İlgili Epigrafik ve Fotogrametrik Araştırmalar adlı projelerde araştırmacı olarak çalıştı.

2002-2004 yılları arasında Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü Bölüm Başkan Yardımcılığı görevini yürüttü.

2007-2008 öğretim yılında Moğolistan Millî Üniversitesi Yabancı Diller ve Kültürler Fakültesi Türkoloji Bölümünde çalıştı. Aynı dönemde Moğolistan Millî Üniversitesi Yabancı Diller ve Kültürler Fakültesinde Moğolca Hazırlık Programı'nı bitirdi.

Foto 149: Osman Mert Altan Had Yazıtı
üzerinde çalışırken (Foto: C. Alyılmaz)

05.01.2011 tarihinde “Türk Dili” alanında Doçent oldu.

2012 yılında Atatürk Üniversitesi Dil Eğitimi Uygulama ve Araştırma Merkezi; Orta Doğu ve Orta Asya – Kafkaslar Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüklerine ve Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdür Yardımcılığına atandı. Aynı yıl Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Öğretim Üyeliği Kadrolarına Başvuru İçin Gerekli Koşullar ve Uygulama Esasları İnceleme Komisyonu, Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu ve Atatürk Üniversitesi Dış İlişkiler Ofisi Danışma Kurulu üyeliklerine getirildi.

2013 yılında Türk Keneşi (Konseyi) Türk Üniversiteler Birliği Yüksek Öğretim Alanı Oluşturma Yönergesi Hazırlama Komisyonunda görev alan Osman MERT, aynı yıl Atatürk Üniversitesi Türk Dili Dersleri Koordinatörlüğüne; 2014 yılında da Atatürk Üniversitesi Süreli Yayınlar Koordinatörlüğüne atandı.

2012 yılından bu yana *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'nin* Editörlüğünü yürüten Osman Mert, aynı zamanda *Uluslararası TEKE (Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim) Dergisi'nin* Editör Yardımcılığı görevini de sürdürmektedir.

Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapan Osman MERT, hâlen idari görevlerinin yanında Orta Asya'da, Orta Doğu'da, Balkanlar'da ve Kafkaslar'da Türklük Bilimi ile ilgili çalışmalarını sürdürmektedir.

ԿՆԱՐԿՆԵ

Merkez Kütüphane

* 0 2 0 2 6 7 2 *